کورتەمێژوویەکی نێربازی لە ڕۆژهەڵاتی ئیسلامیدا

نووسینی: کوردیار

پێشکەشە بە:

- شاعیری زمان پاراوی کورد (شێخ ڕەزای تاڵەبانی).
- ئەوانەی ڕاستییەکانی مێژوو بێترس دەخەنەبەرچاو.

مافی چاپکردنەوە و فۆتۆکۆپی ئەم کتێبە بۆ نووسەر پارێزراوە.

	بابەت	لاپەڕە
	پێشەکی	5
١	نێربازی	11
٢	پێشینەی مێژوویی دیاردەی نێربازی و شوێنی لە یاسا و ڕێساکاندا	24
٣	بەدواداچوونێکی دیاردەی نێربازی لە ڕۆژهەڵاتی ئیسلامیدا	33
١/٣	نێربازی لەسەرەتای هاتنی ئاینی ئیسلامەوە تا کۆتایی چەرخی عەبباسی یەکەم	36
٢/٣	میسر و چەند نمونەیەکی نێربازی	69
١/٢/٣	کوشتنی سوڵتانێکی هەتیوباز	70
٢/٢/٣	سەلاحەددین هەتیوبازێکی لەخواترس	71
٣/٢/٣	شێخێکی ئەنگوستیلەباز	72
٤/٢/٣	قازییەکی حیز و چەند پۆزشێك	74
٣/٣	ئێران یا وڵاتی نێربازان	76
١/٣/٣	نمونەی مێژوویی	78
٢/١/٣/٣	ئەمیر یوسفی برای سوڵتان مەحمود و طغرله لووس	80
٣/١/٣/٣	سوڵتان مەحمود و ئەیازی چاوباز	81
٤/١/٣/٣	سزای نێربازی لای تورکانی غوز	83
٥/١/٣/٣	سوڵتان سنجەری سەلجوقی .. نێربازێکی سادی	84
٦/١/٣/٣	سوڵتان جلال الدین منکبرنی و تەرمی هەتیوەکەی	85
٧/١/٣/٣	کینەتۆزی دوو هەتیو	86
٨/١/٣/٣	نێربازی لای حەشاشەکان	88
٩/١/٣/٣	نێربازی لە دەرباری سەفەویدا (١٥٠١–١٧٢٢ز)	88
٢/٣/٣	نمونەی ئەدەبی	92
٤/٣	نێربازی لەسایەی خەلافەتی عوسمانیدا	106
	پەراوێز و سەرچاوەکان	111

پێشەکی:

ئێوارەیەکی ناوەڕاستی حوزەیران لەگەڵ چەند برادەرێك دانیشتبووین قسەی خۆشمان دەکرد، کاتێك کەناڵی ئاسمانی (BBC) وەك عادەتە لەسەری سەعاتدا هەواڵەکانی خۆی پێشکەشکرد، لەنێو ئەو هەواڵانەدا باسی ئەو کۆبونەوەیەی کەشیشە بەرپرسەکانی سەر بە کەنیسەی کاسۆلیکی کرا لە دالاسی ئەمەریکا بەمەبەستی دانانی چەند ڕێوشوێنێك تا منداڵی کوڕ لەدەست کەشیشەکانی کەنیسە بپارێزن، ئەو کەشیشانەی کە ژمارەیەکیان لەسەرەتای ئەو مانگەدا بەتۆمەتی نێربازی و بەزۆر لاقەکردنی منداڵی کوڕدا، بەگوێرەی یاسای کەنەسی سزادران.

هەواڵێکی ویژدان هەژێنەری وا بووە سەرباسی بابەتەکانی دانیشتنەکەمان و هەریەکە و بەپێی دید و بۆچونەکانی خۆی کە خواهەڵناگرێ وەك یەك نەبوون، قسەی لەسەر مەسەلەکە دەکرد، لەڕاستیدا ناهەقیشیان نەبوو، کەشیشێك کە خۆی بە نوێنەری مەسیحی خودا و خزمەتکاری کەنیسە و پارێزەری ڕاستی و ئاشتی و خۆشەویستی دەزانێ، لە یەکەمین فرسەتیدا و لەنێو ئەو هەموو ئازادیە بەرفراوانەی ئەورووپای ڕۆژئاوادا، پەلاماری منداڵێکی بێدیفاع دەدات و زامێکی قووڵ لە دەروونی ئەو و ویژدانی مرۆڤایەتیدا دروست دەکات.

دیارە یەکێ لە برادەرەکانمان هەواڵەکەی قۆزتەوە و دابەزییە سەر ڕۆژئاوای ئیمپریالیزم و فەلسەفەی لیبرالیەت و دیموکراتیەتی ڕۆژئاوای بەگەورەترین بەڵای وەخت ناساند، جەنابی پێیوابوو وڵاتەکانی ڕۆژئاوا بەسەرۆکایەتی ئەمەریکا سەرمایەدارن و بوونەتە مۆتەکەی سەر سینگی گەلانی دواکەوتوو و ڕێگرێکی چاوبرسین لەبەردەم گەشەسەندن و خۆشگوزەرانیان دا و بۆئەوەی ڕێگەی پێشکەوتن نەگرنەبەر و هەمیشە بازاڕێکی گەرم بۆ کاڵاکانیان دروستکەن، گۆبەند و پیلانیان بۆ دەنێنەوە و بەگژیەکیاندا دەکەن، ئەم برادەرە دواتر کەوتە باسی تێکڕای ئەو دەرد و نەخۆشییە جەستەیی و دەروونی و کۆمەڵایەتییانەی وڵاتەکانی ڕۆژئاوا، ئەو وڵاتانە وێڕای گەشەسەندن و پێشکەوتنی زانست و تەنکەلۆژیا نایانەوێ و نەیانتوانیوە چارەسەری گونجاویان بۆ بدۆزنەوە. هەر بۆ سەلماندنی قسەکانی چەندە نموونەی دیاردەکانی ئیغتیصاب و باندەکانی کۆیلەی سپی و بڵاوبوونەوەی نەخۆشی ئایدز و هەڵوەشاندنەوەی پەیوەندیەکانی خێزان و زۆربوونی منداڵی زۆڵ و چەندین و چەندین نمونەی دی بە ژمارە و ناوی شوێنەکان هێنا و تاڕادەیەك سەرنجی ئامادەبووانی بۆ ڕاستی بۆچوونەکانی ڕاکێشا.

برادەرێکی دیکەشمان وەك مەلایەکی سەلەفی یەکسەر پەلامارێکی توندوتیژی کردە سەر تەواوی کلتوری ڕۆژئاوا کە بەپێی بۆچوونی ئەو لەسەر کوفر عەلمانییەت دامەزراوە و ناتوانێ جگە لە ناکامی مرۆڤ بەرهەمێکی بەسوود پێشکە بە مرۆڤایەتی بکات، ئەم برادەرە جگەلەوەی نمونەکانی هاوڕێ چەپەکەمانی زوو زوو دەهێنایەوە، خواهەڵناگرێ بۆخۆشی چەند نموونەی سەیر سەیری هێنایەوە کە لەوانە ئامارێکە باس

لە باندە هاوجنسبازەکانی ئەمەریکا و ئەو تاوانانەی کەنیسەی (ابناء الله / نەوەکانی خوا) لە ئەرجەنتین و ئەمەریکا دەرهەق بە منداڵانی کوڕ کردبوویان، کە خۆی لە ڕفاندن و بەزۆر لاقەکردنیان لەپێناوی مەسیحدا دەبینێتەوە. ئەم برادەرەمان بەدەنگێکی زوڵاڵ دەیگوت: لەسایەی حوکمی ئەمەریکای کافر و عەلمانی ١٠٪ ی تێکڕای خەڵکی ئەو وڵاتە بە ئاکاری قەومی لوطەوە خەریکن و وا بڕوا بنەچەیان نامێنێ، ئەی ئەوە نییە کلینتۆن لە دوا ساڵەکانی حوکمیدا لە کۆشکی سپی چاوی بە نوێنەرانی باندی هاوجنسبازان کەوتووە و بڕیاری هاوکاری و بەرەسمی ناساندنی داون!! ئەی ئەوە نیە لە سوید وا یاسای جووتبوونی پیاو و پیاویان دەرچواندووە و لە کەنیسە مارەدەکرێن.. ئا ئەمەیە ئازادی و ڕێبازەکەی ڕۆژئاوای کافر بۆ خۆشگوزەرانی مرۆڤ؟!!

بەڕاستی کۆڕەکەمان هەتا بڵێی گەرم بوو، لەم نێوەدا ڕۆژئاوای سەرمایەدار و ئیمپریالیزم و عەلمانییەتی کافر بەتەواوەتی خرانە نێو قەفەسی تاوانبارییەوە، کە بۆ یەکێك مێژووی نەخوێندبێتەوە قسەکان زۆر بەجێ بوون، هەتا من خۆم پێنەگیرا و وتم: ئێ بابە خۆ کلتوری ڕۆژهەڵاتەکەی ئێمەش لەسەر میراتی ئیمپریالیزم و عەلمانیەت دانەمەزراوە، ئەی ئەو دیاردە سەیر و نەخۆشییە کۆمەڵایەتییانە چین کە سەدان ساڵە دەستی لە بینی کۆمەڵگاکانی ناوچەکە ناوە، لەگەڵ ئەوەی هەندێك لە بۆچوون و نمونەکانیانم سەلماند، هەوڵیشمدا وا باس لەو دیاردە دزێوانە بکەم کە پەیوەندی بە دیموکراتی و عەلمانییەت و خودی ڕۆژئاواوە نییە، ئەوەندەی دیاردەیەکە پەیوەندی بە مرۆڤەوە هەیە لە هەرکوێیەك بێت، جا دەسەڵات چ عەلمانی بێ و چ تیوکرات، چ دیکتاتۆر بێ و چ

دیموکرات، بەڵام چەند فاکتەرێك هەن کە ئەو دیاردە درزێوانە لە رووی چەندایەتی و چۆنایەتی و مومارەسەکردنەوە لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی دی دەگۆڕن و تێڕوانینی خەڵکیشی بۆ دیاریدەکەن.

دیارە لەبەرئەوەی دیاردەی هاوجنسبازی و بەتایبەت نێربازی بابەتی گەرمی گفتوگۆی دانیشتنەکەمان بوو، هەوڵمدا چەند نموونەیەك لە کتێبە مێژوویی و ئەدەبییەکانی تایبەت بە ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی کە ئێستا ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی پێدەڵێن، بخەمەڕوو و گفتوگۆی لەسەر بکەین، باسی ئەو واقیعە کۆمەڵایەتییەی گەلانی ناوچەکەم هێنایەگۆڕێ کە لەسەر کۆمەڵگا و کلتوری ئێمەی کوردیش بێ کاریگەر نەبووە، لەراستیدا پێشتر کە ئاگایەکم لە مێژوو نەبوو، کاتێ بەرهەمە شیعرییەکانی (شێخ رەزای تاڵەبانی، مستەفا بەگی کوردی، نالی، مصباح الدیوان و حەریق)م بەرچاودەکەوت لە خۆمم دەپرسی بۆ دەبێ ئەم کەڵەشاعیرانە شیعریان بەسەر (هەتیوێکی سنەیی) و (سەرقافڵەچی یار) و (ئەم تاقمە ممتازە) و (سۆراخی قنگ) دا وتبێ و لەپای چ کەوتونەتە شەڕەشیعرەوە سەبارەت بەوەی پیاو تالبی عەشقی کچ بێ یان کوڕ. جا هەیانە وەکو عبداللە بەگ (مصباح الدیوان) کە وتویە:

کوڕ یا کچی خۆش صورت یك جنتە یەك لذت
کوڕ بوی وەکو کوثر قد شاخەی طوبی کچ...
کوڕ شهدی لبی معلوم کچ وەك عسلی بی موم
یك لازمە یك ملزوم نشئە کوڕ و صهبا کچ...
کوڕ سروی گلستانە کچ عشرتی مستانە
بو وقتی تماشا کوڕ بو هنگامی تەوانا کچ.

هەشە وەکو نالی (١٧٩٧–١٨٥٥ز) عەشقی مەجازی بە کچ ڕەوا بینیوە چونکە:

کوڕ تازە و تەڕ مادام سادە وەکو خوشکی بێ
أما کە ڕووا سەبزە دیبا کوڕ و زیبا کچ

هەشیانە وەکو (حەریق ١٨٥١–١٩٠٧ز) بەگژ ئەو (کوفر)ەی نالیدا چۆتەوە وتویە:

کچ تەبعی کەچ و ناقص کوڕ تەبعی تەڕ و خالص
هەم صحبت و هەم جالس خۆش منظر و سیما کوڕ...
سەد حەیفی کو تۆ (نالی) بەو پیریە منداڵی
بەم تەرزە لە عەشق ئەدوێی زیبا کچ و دیبا کوڕ.

شایەنی باسە بەو چەند نموونە مێژوویی و ئەدەبییانەی هێنامەوە کۆڕەکە هەم گەرمتر و هەم خۆشتر بوو، بەڵام وەك ئاکامی هەر گفتوگۆ و دانیشتنێکی دی هەرکەسە و بەمایەی خۆیەوە هەستا، بەڵام من لەلای خۆمەوە بڕیارمدا کە تەنیا بە قسەی شەو وازنەهێنم و جارێکی دی چاوێك بە هێندێك کتێبی مێژوویی و تێکستی ئەدەبی گەلانی ناوچەی رۆژهەڵاتی ئیسلامی بخشێنم و ئەوەی بێتەبەرچاوم کۆیان بکەمەوە و وەریانگێڕم و هێدی هێدیخولیای نوسینی کورتە مێژوویيەکی نێربازیم لەو ناوچەیەدا کەوتەسەر، گەر ئەوانیش هەمان خولیای سەلماندنی بۆچوونەکانیان هەیە وەك کورد دەڵێ: ئەوە عەرز و ئەوە گەز.

(کورتە مێژووییەکی نێربازی)، کە وێدەچێ وەك ناونیشان شتێکی عەنتیکە و سەیر بێت و بەخوێندەواری کورد ئاشنا نەبێت و لەنێو کتێبخانەی مێژوویی و ئەدەبی کوردیدا هاوتای

نەبێت، بەڵام بڕوابکەن چەندە هێنام و بردم لەو ناونیشانە پوخت تر و گونجاوترم نەبینییەوە. هەربۆیە دەست لە دەست و قوەت لە خوا کەوتمەکار.

لێرەدا ئومێد دەکەم ئەم نوسینە بە بیرێکی کراوە لێی بڕوانرێ و لەلایەن مێژوونوسان و سوسیۆلۆجست و ئەدیبەکانمانەوە هەنگاوی نوسینی ئەکادیمی گەورەتر و قوڵتری بەدواوە بێت، نەك هەر لەم بوارە، بگرە لە سەرجەم دیاردە کۆمەڵایەتی و سیاسیی و ئابووری و کلتووری کۆمەڵگاکەمان و گەلانی دراوسێماندا و ڕووداوەکان و دیاردەکان چۆن بوون و چۆن هەن رابگوازرێن. هەروەها پێویستە لێرەدا بڵێم کە ڕۆڵی من لە نوسینی ئەم کورتەمێژووییەدا تەنیا کۆکردنەوەی تێکستەکان و ڕێکخستن و وەرگێڕانیان بووە و هیچی دی، قەتیشم ئیدعای مێژوونوسی و شاعیری و قەڵەم بەدەستی نەکردووە و نایکەم و لەمڕووەوە هەر وتومە (عکس رخسار خرشید أز خفاش مپرس). بەڵام بڕواشم هەیە کە جارجارە حەز و خولیا توانا شاراوەکانی مرۆڤ دەبزوێنن و ئەگەر زوو بیقۆزێتەوە دەتوانێ شتێ بە شتێ بکا، هەربۆیە بێ گوێدانە گەرمای چلە، ملم لە کارەکەم نا، دواتر داوای لێبوردن لە هەر هەڵەیەکی مێژوویی و ئەدەبی دەکەم گەر کرابێ و لەسەر قەولی (ناری) دەڵێم:

ئەهلی دانا قەت لە (نووسەر) ناگرێ هەرگیز غەڵەت
چونکە نەفسێکی ئەدیب و عاقڵ و ژیری نیە

کوردیار
شەقڵاوە
١٠ / ٨ / ٢٠٠٢

(١)

نێربازی (Pederasty)

نێربـــازی یـــا هـــەتیوبازی یـــاخود منـــداڵبازی لادان و نەخۆشییەکی سێکسییە و بەواتای ئەنجامدانی کـاری سێکسی لەنێوان دوو مرۆڤی بەرەگەز نێردا، کە (بکەر / فاعـل) ەکـەیان پێگەیـشتووە و لـە کوردەواریـدا یـەکێك لـەو ناوانـەی سـەرەوە هەڵـدەگرێت و (کـارپێکرا / مفعـول)ەکەشـیان زۆربـەی جـار مێردمنداڵــە و نــاوی (هــەتیو) یــا (حیــز) یــان (قونــدەر)ی لــێدەنرێت. ئەمــەش ئەوەدەگەیــەنێت کــە کــوردیش وەك میللــەتانی دیکــەی رۆژهــەڵاتی ئیــسلامی ئــەم نەخۆشــییە سێکسییەی ناسیوە و وێـڕای ئـەوەی تێکـڕای مەسـەلەکەی بـە دیاردەیەکی دزێوی کۆمەڵایەتی داوەتەقەڵـەم، لـەنێوان بکـەر و کـارپێکراودا جیاوازییـەکی دانـاوە و کەسـی دووەمیـانی واتـە (حیز)ەکە بە سووکتر و بێنرختر و بەدڕەوشتتر هاتۆتەبەرچاو، چـونکە ئـیرادەی خـۆی لەدەسـتدەدا و دەبێتـە ئـامرازێکی چاوشکاوی خۆشی کەسی بکـەر کـە زۆربـەی جـار بەتەمـەنتر و بەهێزتر دەردەکەوێت، مەسـەلەیەکی وا کـە لای رۆژئاواییـەکان بەهەمان دید و تێـڕوانین تەماشـا ناکرێـت، ئـەوان هـەردوولا بـە هاوجنسباز (Homosexuqlite) دەناسـن و نـاوی (Inversion) یــان دەخەنەســەر کــە بــەواتای (پێــچەوانە یــان لادەر یــان هەڵگـەڕاوە) دێـت، بەوپێیـەی ئـەو جـۆرە کەسـانە لـە حاڵەتـە سروشــتییەکە لایانــداوە و رۆڵــی سروســتی سێکــسی خۆیــان نابینن. ئینجا چ ئەمیان بێت و چ ئەویان فەرق ناکات[١].

شایەنی باسە بایەخداران و زانایان سەبارەت بە تووشبووانی ئەم نەخۆشییە سێكسی و دەردە كۆمەڵایەتییە لێكدانەوەی جۆراوجۆر و پاساوی جیاجیا دەهێننەوە، ئەوەش لەڕاستیدا بۆ خودی ئاڵۆزی پێكهاتەی مرۆڤ و هەمەچەشنەیی ئەو فاكتەرانە دەگەڕێتەوە كە ئاسەواریان لەسەر مرۆڤ بووە و دەبێت، هەر لە هۆكاری بۆماوەیی و بیۆلۆژی و دەروونی تا دەگاتە چاولێكەری و كاریگەری ژینگەی كۆمەڵایەتی، هەر بەوپێیەش مرۆڤە نێربازەكان یاخود هاوجنسبازەكان بۆ دوو جۆر دابەش دەكرێن" بەشی یەكەمیان لە سروشتەوە وا دروست بوون كە نێرباز بن، ئەوانە هەڵەیەك لە پێكهاتەی ئەندامەكانی لەشیاندا هەیە ئینجا لە دەماغ بێت یا لە شێوازی ناڕێك و پێكی كاری گلاندەكان و رژاندنی ئەنزیمەكانیان بێت، بەم گروپە دەووترێت هاوجنسبازە سروشتییەكان كە لادانە سێكسییەكەیان بەدەست خۆیان نییە، ئەمانە ژمارەیان لەچاو بەشی دووەمدا زۆر كەمە كە (هاڤلوك ئەلیس / Havelock Ellis) ی بە لێكۆڵەر رێژەكەیان بە ٢٪ دانیشتوانی كۆمەڵگای مرۆڤایەوتی دادەنێت و دەتوانرێت لە شارەكان و دەرەوەی شارەكاندا ببینرێن و چارەسەركردن و گێڕانەوەشیان بۆ حاڵەتە سروشتی و ئاساییەكە گەر مەحاڵ نەبێت ئەوا زۆر زەحمەتە، مەسەلەكیی وا كە تا نوكە زانست لەبەرامبەر چارەسەریدا دەستەپاچەیە(٢).

دیارە تێگەیشتنی راستییەكی وا گران نابێت گەر زانییمان تاقیكردنەوە زانستیەكان سەلماندوویانە كە پیاوێك نییە بەمانای تەواوی ووشەكە پیاو یاخود نێر بێت، بۆ ژنیش بەهەمان شێوە مەسەلەكە وایە، واتە رێژەی نێرایەتی و

مێیایەتی لای هیچیان ١٠٠٪ نییە و هەریەکەیان بەشێك لەم و بەشێکی لەوی تری تیایە، بۆ نمونە پیاو هەیە ڕێژەی نێرایەتیەکەی ٨٥٪ ە و ١٥٪ ی تری مێیینەیە، ئەو ڕێژەیەی کە کەمی و زۆرییەکەی کاریگەری لە ئارەزوو و سروشت و ئاکاری سێکسی مرۆڤەکە دەکات، هەربۆیە بوونی ئەندامی سێکسی نێرینە لە پیاوێکدا مەرجی پیاوەتی تەواو و کامڵی نێرینەیی سێکسی ئەو پیاوە ناگەیەنێت، زۆر ڕێدەکەوێت کەسێکی وا لە شکڵی پیاوەتیدا ئاکاری ژنانەی لە ڕۆشتن و قسەکردن و جل لەبەرکردن و تەنانەت لە ئارەزووی سێکسیشدا هەبێت[٣].

ئەم لێکدانەوەیەی لەسەر هاوجنسبازە سروشتییەکان دەخرێتەپێش چاو وای لە هێندێك زانایانی وەك (مانیوس هیرشفیلد) کردووە بەچاوی سووك نەڕواننە نێربازە سروشتییەکان و بەبەدڕەوشت و ناپەسەندیان نەدەنەقەڵەم، بەڵکو چاو لەو ئاکارەیان بپۆشن کە سروشت بەسەریدا سەپاندوون و هەوڵبدرێت سوود لەلایەنە ئیجابییەکانیان وەربگیرێت، بەوەش مافی ئازادی نێربازییەکەیان پێبەخشیون.

هیرشفیلد پاش ئەوە ناوی ژمارەیەکی زۆر پاشا و ئیمپراتۆری نێربازی وەك ئەسکەندەری یەکەمی تزاری ڕوسیا، ئیدواردی دووەم پاشای ئینگلتەرا کە بووە قوربانی خۆشەویستی (بیرزجانستون). فردریکی گەورەی پاشای بروسیا، هێنری سێیەمی پاشای فەرەنسا کە دەربارەکەی پڕکردبوو لە منداڵی لووس، و هەروەها لویسی دووەمی پاشا بافاریا دەکات و ناوی زۆر لەو شاعیر و نووسەر و ئەدیبە ناسراوانەی ئەورووپا دەهێنێت کە هاوجنسباز بوون، دەیەوێت

بۆ خوێنەری روونبکاتەوە کە ئەو جۆرە کەسانە پێویستە بەرێزەوە سەیریان بکرێت و سیفەتی نەخۆشییان بخرێتە پاڵ نەك تاوانباری، هیرشفیلد دەڵێت: (لەجیاتی سووکایەتی و هەڵپەساردن، پێویستە تێگەیشتنمان بۆ رەوشی ئەو لادەرانە هەبێت و سوود لە تواناکانیان وەربگرین، هەروەك چۆن یۆنانییەکان پێشتر دەیانکرد)(٤).

گروپی دووەمی نێربازان ئەوانەن کە هاوجنسبازییەکەیان سروشتی نییە، بەڵکو چاولێکەری و فێربوونە لەژێر کاری ژینگە و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە ناسروشتییەکاندا، واتە لێرەدا مەسەلەکە پەیوەندی بە سروشتی ناوەوەی نێربازەکەوە نییە ئەوەندەی پەیوەندی بە خراپی ژینگە و کۆمەڵگا و فاکتەرە دەرەکییەکانەوە هەیە، دیارە بوونی هێزی سێکس لە مرۆڤدا بەرادەی جیاواز وەك یەکێك لە غەریزە سەرەکییەکان و هۆکاری زۆربوون، رادەی ئەو گۆڕانکارییانەی لەسەر مرۆڤدا دێت لە قۆناغی هەرزەکاریدا و ئامادەیی کۆمەڵگا و دەسەڵات کە تا چ رادەیەك ئەتوانن وەڵامدەرەوەی پێویستیە سێکسییەکانی تاك بن، سیستمی پەروەردەیی و زۆر فاکتەری تری کۆمەڵگا کە لە رووی ئیجابی و سلبییەوە کاریگەری مەزن لە ئاڕاستەی سروشتی یان لادانی سێکسی لاوان دەکەن و پێویستە بەباشی لەبەرچاو بگیرێن. بەواتایەکی دی کۆمەڵگا و دەسەڵاتێکی گەندەڵ بەمانای بەرهەمهێنانی تاك و نەوەیەکی لادەر، دیارە مرۆڤایەتیش بۆخۆی مێژوویەکی دوورودرێژی لەسایەی جۆرەها شێوازی دەسەڵاتی سیاسی گەندەڵ و نامرۆڤانەی (پاشایەتی چەوسێنەر، ئاییني چەپێنەر، کۆمۆنیستی خەسێنەر، لیبرالیەتی دەوڵەمەندانی تاڵانکەر)

بردۆتەسەر و تا ئێستاش خەون بەبەهەشتی کامەرانی و یەکسانی و کۆمەڵگایەکی یۆتۆپیاوە دەبینێ و بەجۆرێك رەشبین و سەرلێشێواوە تا لە شوێنێك پشکۆیەك خامۆش دەکا لەجێگایەکی تر بورکانێك سەری لێهەڵدەدا[٥].

لەراستیدا لێکۆڵینەوە و تاقیکردنەوەی چەند ساڵەی بایەخداران و زانایانی کاروباری سێکسی دەریانخستووە کە هەرکەسێك جا چ پیاو بێ یا ژن، لە قۆناغی منداڵیدا بە حاڵەتێکدا تێدەپەڕێ کە ئارەزوویەکی سێکسی بەلای رەگەزی خۆیدا (چ نێر بێ یا مێ) دەچێت، کە بەرەو تەمەنی هەرزەکاری و لاوی دەچێت و لەڕووی سێکسییەوە پێدەگات گەر هەلومەرجی تێکەڵی و پەیوەندی لەگەڵ رەگەزی بەرامبەردا بۆ لوا ئەوا زووبەزوو مەیلە سەرەتاییەکەی لەبیردەکات، هەروەك شێخ رەزای تاڵەبانی دەڵێ: (مودەتی مەیلی نێربازی و ئێستاکە مەیلی مێ دەکەم)، بەپێچەوانەشەوە ئەوا مۆتەکەی لادان و هاوجنسبازی چاوەڕێیەتی و چارەنووسیشی یا هەتیوبازێکی ناپەسەند دەردەچێت و یا حیزێکی ریسوا.

د. علی الوردي لە یەکێك لە کتێبەکانیدا ئاماژەی بە دیاردەی نێربازی لە شارەکانی عێراقدا لەسەردەمی خەلافەتی عوسمانیدا داوە و رێژەی جۆری دووهەمیانی بە (٤٠٪) ی دانیشتوانی عێراق مەزەندە کردووە[٧]، رێژەیەکی وا کە نزیك لە نیوە دەبێتەوە و بۆ کۆمەڵگایەکی موسڵمانی وەك ئەو وڵاتە نەك هەر زۆرە بەڵکو سەرسوڕهێنەریشە، بێگومان ئەوەش ئەگەر راستییەك نیشاندا ئەوا فەسادی دەزگای خەلافەتی

عوسمانی و گەندەڵی کۆمەڵگاکەمان دەخاتەبەرچاو کە پاشتر باسی پێشینە مێژووییەکەی دەکەین.

الـوردي فاکتـەرەکانی بڵاوبوونـەوەی نێربـازی، بەوچەشـنە سەیروسـەمەرەیە لـە عێراقـدا بـەم شـێوەیەی خـوارەوە ریزدەکات:

١- **پەروەردەی کۆڵان و گەڕەکەکان:** منـداڵانی گەڕەکـەکان لەسـەرئەوە ڕاهـاتبوون کـە نێربـازی بەئازایـەتی بـزانن و لایـەنی نێرایـەتی خۆیـانی پـێ تێرکـەن و شـانازی بـە مەسـەلەکەوە بکـەن و بۆئـەوەش نـاوی (کـسر العـین / چاوشکێنی) یان لـێنابوو. ئەم عادەتە بەشێوەیەك لەناخی منداڵدا دەمایەوە بەگەورەییش لەکۆڵی‌نەدەبۆوە، هەربۆیـە تەنانەت پیاوانی پێگەیشتووش شانازییان بە چاوشکاندنی کەسانێك کردووە. جگە لە بڵاوبوونەوەی دیاردەی (الشد / بـەزۆر لاقـەکردن) لـە شـارەکاندا کـە تێیـدا کۆمـەڵێك هەڵدەسـتان بـە دەسـتوپێ بەسـتنەوەی کەسـێك و بەمەبەستی سوککردنی سواری دەبوون، حاڵـەتێکی وا کـە تێکشکانێکی دەروونی تـەواوی بـۆ کارپێکراوەکـە دروست دەکـرد و تـا دوا تەمـەنی ڕووی‌نـەدەهات سـەر لـە ئاسـتی خەڵکی بەتایبەتی بکەرەکانی بەرزبکاتەوە[٨]. دیارە لـەنێو کوردەواریـشدا ئـەو دوو مەسـەلەیە بـووە و لـە قـسەی گشتیشدا ڕەنگی‌داوەتەوە کـە دەڵـێن (پیـاو ئـەو پیاوەیـە پیاو بگێ) یاخود (کەسێ بەزۆر بگێن حیز نابێ).

٢- **حیجـاب و چـەپاندن:** وەك الـوردي دەڵێـت شـتێکی سروشتییە لە کۆمەڵگایەکدا چەندە چـەپاندن و مەسـەلەی جیاکردنەوەی ڕەگەزی نێر و مێ لەیەکتری بایەخی زۆرتری پێبدرێ بەهەمان رادەش ڕێژەی نێربازی لـەو کۆمەڵگایـەدا

زێدەتر و بەربڵاوتر دەبێ، چونکە مرۆڤ بەپێی سروشتی خۆی حەزی بە هاوڕێیەتی و تێکەڵاوی رەگەزی بەرامبەرە و چێژی لێدەبینێ، جا لە حاڵەتێکدا و لەبەر هەر هۆیەك بێت گەر نێر لە مێ جیاکرایەوە، ئەوا پەیوەندیکردن بە هاوجنسەوە دەکاتە ئەلتەرناتیڤ، هاوجنسێك کە لە رووخسار و شێوە و رەوشتدا جۆرە لێکچوونێکی لەگەڵ رەگەزەکەی بەرامبەردا کە مێیە هەبێت[٩]، یان منداڵی کوڕی تەمەن نێوان (١١ ساڵ و ١٥ ساڵ) واتە پێش گەیشتن و دەرکەوتنی ریش و سمێڵ و رەق بوونی ماسولکەکانی، ئەو قۆناغەی کە تێیدا کوڕ لێکچوونێکی زۆری لەگەڵ کچدا دەبێت. دیارە خەڵکانی کۆمەڵگا داخراوەکانی رۆژهەڵاتی ئیسلامی بەکوردیشەوە هەستیان بەو مەسەلەیە خەتەرناکە کردووە بۆیە قۆناغی سەرەتا و هەرزەکاری کوڕیان بە مەترسیدارترین قۆناغی ژیانی رۆڵەکانیان داوەتەقەڵەم.

دیارە هەر فاکتەرێکی وایە کە هانی (أوحد مراغەیی) شاعیری گەورەی سەدەی هەشتەمی ئێرانی داوە لەڕووی ئامۆژگارییەوە رووی دەمی خۆی بکاتە باوکانی کۆمەڵگا داخراوەکەی ئێران و بڵێت:

سادە رخ، نزد انکە خویشش نیست
شب چرا میرود کە ریشش نیست
مرد بی ریش و دختر خانە
نیستند از حساب بیگانە
هرکە او را درست باشد پس
نرود در قفای کودك کس[١٠]

واتە:

منـــــالّی لـــــووس بەریتـــــە لای بێگانـــــە
بزانـــــە عاقیبـــــەت پەنـــــدی زەمانـــــە
کــوڕی بــێ ریــش لەگــەڵ کــچدا چ فەرقــە
بــۆ هـــەر بێگانەیــە بــێ مــێ و بێگانــە
ئەگــەر هــاتوو لــە مــالاّ ریــشی دەرکــرد
دەبـا دەرچــێ کــە ئەوسـا بــۆت ضــمانــە

هەر لە شوێنێکی تردا مراغەیی دەڵێت:

بـــە شـــنایش چـــەمی بـــری چـــون بـــط
دانـــش امـــوزش و فـــصاحت و خـــط
.. گـــر تـــو دانـــستەی بیـــاموزش
ورنـــە نـــگـــذار و بـــدمکن روزش

واتە:

کوڕانتـــــان فێرمەکـــــەن وەك مـــــراوی
لەگـــەڵ خۆشنووســـی و فـــەنن و زانیـــاری
بـــەلاّم بۆخـــۆت نەیاندەیتـــە کەســـی دی
نـــەبا رۆژیـــان ببـــێ شـــەوگاری تـــاری

بێگومـان ئـەم بەدبینییـەی شـاعیر لـەخۆڕا نیـە، بـەڵکو گەندەڵی ئەو کۆمەڵگایە کـاری تێکـردوە کـە وەك دواتـر باسـی لێوەدەکـەین نێربـازی تێیـدا دیاردەیـەکی زۆر بـەربلاو و کـاری وەزیر و گوزیر، زاهید و شاعیر و زۆرینـەی پیـاوانی کۆمەڵگاکـە بوون. شایەنی باسە باوکانی کـوردیش لـەبارەی ئـەم قۆناغـەی

کوڕەکانیانەوە قسەیەکیان هەیە کە دەڵێت (هەزار دینار بدە کورت شەوێك لە ماڵان نەنویَ، گەر نوست میلۆنێیشی پێوەبەستن نەتەوێتەوە)، ئەم قسەیە لەگەڵ ئەوەی زێدەڕۆیی تێدایە بەڵام بۆ ڕۆژی خۆی جۆرە راستییەکی تێدابووە.

لەراستیدا زێدەڕۆیی لە مەسەلەی چەپاندنی سێکسی و جیاکردنەوەی رەگەزەکانی نێرومێ لەیەکتری ئەو حیجابە توندوتیژەی بەسەر کۆمەڵگاکانی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامیدا سەپێنراوە، دەتوانرێت بە فاکتەرێکی بنەڕەت و سەرەکی دەرکەوتنی دیاردەی نێربازی و هاوجنسبازی جۆری دووەمیان بدرێتە قەڵەم، ئەوەش زێدەڕۆیی نییە، چونکە وەك زانایان تێبینییان کردووە تەنانەت گەر گیانەوەرانیش لەڕووی سێکسییەوە بچەپێنرێن و لە رەگەزی بەرامبەر جیابکرێنەوە، ئەوا ناچاردەبن بۆ خامۆشکردنی ئاگری شەهوەتیان کارێك ئەنجامبدەن کە هەر لە مرۆڤ دەوەشێتەوە. ئەویش پەنابردنە بۆ هاوجنسەکەی تا کرداری سێکسی لەگەڵدا بکات[١١]. کەواتە فەراهەمکردنی ئازادی تێکەڵی سنورداری رەگەزەکان، پەرەسەندنی ئاستی هۆشیاری سێکسی و کۆمەڵایەتی، پیادەکردنی بەرنامەیەکی زانستی بۆ پەرەپێدانی تواناکانی هونەری و وەرزشی و جەستەیی و دەرونی لاوان، فەراهەمکردنی هەلومەرجی ژیانێکی شەرافەتمەندانە بۆ لاوان تا هەست بە بوون و رێزی خۆیان لە کۆمەڵگادا بکەن و بەرپرسیارێتی ژنهێنان و خێزان دروستکردن لەئەستۆ بگرن. ئەوانە و چەند هەنگاوی ئیجابیانەی دیکە دەتوانن لە رێژەی لادانی لاوان و نێربازی کەم بکەنەوە، ئەوەش ئەرکی پلەیەکی دەسەڵات و خێزانە، چونکە هەڕەشەی دۆزەخ و قسەی زلی

سەر مینبەرەکان و نوکەشەقی پۆلیسی بەندیخانەکان ناتوانن چارەسەری مەسەلەیەکی وا بن، هەروەك کابرای کوردە دەڵێت: (پیاو کە کێری هەستا سێ بەشی عەقڵ و دینی لەدەست دەدا)[١٢].

٣- هەروەها (د. الوردي) لە رووی مێژووییەوە دیاردەی نێربازی لەعێراقدا بۆ کەلتوری سوپای ئینکشاری (هێزی نوێ) دەگێڕێتەوە. کە پێش ئەوانیش مەمالیکەکان بوون، ئەوانەی کە لەلایەن دەزگای خەلافەت و دەسەڵاتدارانییەوە بە منداڵی لە بازاڕەکانی کۆیلە لە دەرەوە و ناوەوە دەکڕان و ئەرکی پێویستیان پێدەسپێردرا، جوانەکانیان دەکرانە خزمەتکار لە دەربار و ماڵی سوڵتان و وەزیر و فەرماندە سەربازی و لێپرسراوەکاندا، ئەوانە وەك ئامرازێکی سێکسی بەکارئەهێنران لەپاڵ کارەکەی خۆیاندا، هێندێکی تریشیان بۆ کاری بەڕێوەبەرایەتی و سەربازی دەخرانە خوێندنگای تایبەتەوە دوور لە رەگەزی مێ دەچەپێنران، هەربۆیە نێربازی و پەنا بۆیەکبردن لەو خوێندنگایانەدا لەنێوان خوێندکارێك و ئەوی‌دی، یاخود لەنێوان خوێندکارێك و مامۆستا بێژن و چەپێنراوەکەیدا کارێکی ئاسایی بووە[١٣] فاکتەرێکی وا کە هەردەچێتە ریزی فاکتەری دووەمەوە.

لێرەدا پێویستە بوترێت ئەوانەی لەئەنجامی چەپاندنی سێکسی و داخراوی کۆمەڵگاکەیانەوە نێربازی دەکەن ژمارەیان زۆر زیاترە لە نێربازە سروشتییەکان، بەڵام هەلی گەڕانەوەیان بۆ باری ئاسایی سێکسی لەبارتر و ئاسانترە، هەرکاتێك هەلومەرجی ژنهێنان و تێکەڵ بوونیان لەگەڵ رەگەزی

بەرامبەردا بۆ هەڵکەوت، ئیدی عادەتە کۆنەکەیان لەبیردەکەن. دیارە ئەم نێربازە چەپێنراوانە رێژەیان لە شارەکاندا زۆرە و لە گوندەکاندا یان نین یاخود هەر زۆر کەمن. چونکە ئەو ئازادییە رێژەییەی لەنێوان رەگەزی نێر و مێدا لە گوندەکاندا هەیە کە یەکتر ببینن و کارکردن و قسەکردنیان فەراهەمە، هەروەها ئاسانی پرۆسەی ژنهێنان و دامەزراندنی خێزان و بەردەوامبوونی، ئەمانە تێکڕا وادەکەن مەیلی کوڕی هەرزەکار بەلای شۆخە کچی ئەگریجە رەشمار و چاوبەخوماردا بچێت، بەپێچەوانەی شارەکانەوە کە مەیلی هەرزەکاری تێدا روودەکاتە مەیخانە و شەرابنۆشی و چاوی سێکسیشی لەدەستی ساقی شەرابگێڕ بووە کە لەو کۆمەڵە داخراوانەدا هەمیشە کوڕ بوون. بە قەولی مستەفا بەگی کوردی:

سەبا یارانی مەجلیس گەر هەواڵی من دەپرسن لێت
بڵێ کێشاویەتە مەیخانە چاوی بێچووە عەیارێ[١٤] .

٤- (ابن خلدون)ی زانا و کۆمەڵناس لە (المقدمة) کەیدا نێربازی وەك دیاردەیەکی بەدڕەوشتی شارنشینی و بەسیمایەکی گەندەڵی شارستانییەکان دەداتەقەڵەم و پێیوایە چینە دەوڵەمەند و تێرەکان پاش گەیشتنیان هەموو رێگایەك دەگرنەبەر تا ورگ و ژێر ورگیان تێرکەن و دەست دەدەنە بەرەڵلایی و لەپێناوی بەدیهێنانی چێژ و تام و خۆشی جۆرەها هونەری خواردن و کردن و خواردنەوە دادەهێنن و ملی پێوەدەنێن، بەوەش روو لە داوەشین دەکەن و کێرڤەکەیان بەرەوخوار کە داڕمانە شۆڕدەبێتەوە[١٥]. بێگومان ئەم بۆچوونەی ابن خلدون تا رادەیەکی زۆر بۆ لێکدانەوەی دیاردەی لادانەکان و لەوانە

نێربازی لە شارستانییەتە کۆنەکاندا ڕاستە و بۆ ڕۆژگاری ئەمڕۆشمان نرخی خۆی لەدەست نەداوە.
لەڕاستیدا ئەو لێکدانەوەی ابن خلدون زیاتر چینی فەرمانڕەوا و دەسەڵاتداران لە پاشاکان و خەلیفەکان و سوڵتانەکان و وەزیر و والی و ئومەراکان دەگرێتەوە لەگەڵ دەست و پێوەند و کارمەندە سەربازی و بەڕێوەبەرایەتییەکانیان و ئەو شاعیر و نووسەرانەی لە دەربارەکاندا بەباڵای دانیشتوانیدا چڕیویانە.

لێرەشەوە دەتوانرێت بوترێت گەر دیاردەی نێربازی کەسانی ڕەشۆك و دوور لە دەسەڵات بە نەخۆشی دابنرێت، ئەوا هەمان سیفەت لەلای شا و خەلیفە و سوڵتان و دەست و پێوەندەکانیان بە نەخۆشی و تاوان بدرێتەقەڵەم، چونکە خودی ئەوانە لە بنەڕەتەوە زۆردارن و بەکەڵەگایی خەڵکییان ژێردەست کردووە و پلەوپایەکەیان دەکەنە ئامرازێکی زۆردارانە بۆ دابینکردنی چێژ و تێرکردنی حەزە بێسنورە نەخۆشەکانیان و شمشێریش بە ڕووی ئۆپۆزسیۆنەکانیاندا بەرزدەکەنەوە و خوێنیان حەڵاڵ دەکەن، لەلایەکی ترەوە ئەوانە پشت دەکەنە بەرژەوەندییەکانی خەڵکی و پابەندی دادوەری و بەها بنەڕەتییەکانی دەسەڵاتدارێکی نمونەیی نابن و هەمیشە لە خولیای مەبەستە تایبەتییەکەی خۆیانن، لەوەش بترازێ ئەو چینە کارایەکی زۆر سەلبی و خراپ لە تەواوی چین و توێژەکانی تری کۆمەڵگادا دەکەن و دەبنە یەکەمین هەڕەشە لەسەر بەها کۆمەڵایەتییە سوودبەخشەکان یان باوەکان. چونکە وەك دەوترێت (الناس على دين ملوكهم) واتە خەڵك لەسەر ڕێبازی پاشاکانیان ڕێدەکەن، چونکە ناچاردەکرێن.

نموونەیەکی بچوك لەسەر نێربازی دەسەڵاتداران کە شێوازی ئەشکەنجەدانی (Sadisme) ئاوێتەببوو لە کتێبی

(تـأريخ طبرسـتان) دا دەخوێنینـەوە کـە لـە باسـی حکومـەتی (علاء الدولة حسن بن رسـتم) ئامـاژەی بـە یـەکێ لـە دەسـت و پێوەندەکانی ئەمیر داوە کە ناوی (حرب لارجـانی) بـووە، ئـەم کابرایە تا بڵێی سەرسەری و زۆردار بووە، لە ئاکارە دزێوەکانی ئەگێڕنەوە کە ئافرەتیهێناوە و شەرابی داوەتێ و پاشـان لـوت و گـوێی بڕیـوە و خـستویەتە ژێـر غولامێکییـەوە، ئینجـا خـۆی لەپشتەوە سواری غولامەکەی بووە و دواتر پێش و پاشی ژن و غولامەکـەی بـە مـۆم داغ کـردووە، تـا لـە ئاکامـدا غولامـەکانی فرسـەتیان لــێهانی و لـەنزیك شـاری لارەوە لـە ئەسـپەکەی هێنایانــەخوارەوە و پــاش بڕینــی هــەردوو دەســت و قاچــی کوشتیان[١٦].

سوڵتان سەنجەری سەلجوقیش هەمان بەزمی هـەبوو، پـاش ئەوەی ماوەیەك نێربازی لەگەڵ غولامێکی خۆیدا دەکرد، ئینجا فەرمانی دەدا بەخراپترین شێوە بیکوژن[١٧].

پـێش ئـەوەی ئـەم باسـە جیـێبهێڵین دەکـرێ بڵـێین کـە نێربازەکـانیش لـە رووی پلـە و کـاری هاوڕەگەزبازییەکەیانـەوە جۆراوجـۆرن، هەیانــە لــە هــەموو هەلومەرجێکـدا پــەنا بــۆ هاوڕەگەزەکــەی خــۆی دەبــا و حیــسابێك بــۆ رەگەزەکــەی بەرامبــەری دانانێــت، هەشــیانە لــە هــەردوو رەگــەز چــێژ وەردەگرێت و هەرچییەکی بۆ بلـوێ خـۆی لـێلانادا، بەقـەولی مامۆستا نجم الـدين مـەلای رەحمـەتی ئەوانـە (ذوالجنـاحين)ن، هەنـدێکیش هـەن هەمیـشە لەگـەڵ رەگـەزی بەرامبـەردا کـاری سێکسی ئەنجام دەدەن، بەڵام لە رووی ناچاریشەوە جارجـارە پەنا بۆ رەگەزەکەی خۆیـان دەبـەن، هەشیانە بـەپێی قۆناغـە جیاوازەکــانی ژیانیــان ئــارەزووی سێکــسییان دەگۆڕێــت و هەمیشە لە حاڵەتێکی نەگۆڕ و چەسپاودا نامێنێتەوە.

(٢)

پێشینەی مێژوویی دیاردەی نێربازی و شوێنی لە یاسا و رێساکاندا

نێربازی وەك لادانێکی سێکسی و دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی ساڵ و شوێنی سەرهەڵدان و دەرکەوتنی بۆ دیارینەکراوە، ئەم دیاردەیە وەك هەر دیاردەکانی تری پابەند بە مرۆڤ تەمەنی هاوتای تەمەنی کۆمەڵگای مرۆڤایەتییە، هەربۆیە ناتوانرێت مەسەلەی دەرکەوتنی بەناوچەیەکی جیاواز و نەتەوەیەکی دیاریکراو و شارستانیەکی تایبەتەوە ببەسترێتەوە. بەڵکو لە هەر شوێنێك مرۆڤ ژیاوە، ئەویش بووە، بەڵام چەندە پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی کۆمەڵگا ئاڵۆزتر بووە، چەندە ژمارەی مرۆڤ روو لە زیادبوون بووە و چینە کۆمەڵایەتییەکان مەیبوون، کەی مرۆڤ ماڵئاوایی لە ژیانی سروشتی و تێکەڵاوی رەگەزەکانی کرد و لە شارەکاندا پەستێورا، کەی چینەکانی مرۆڤایەتی گەیشتنە ئاستێك چینێك بەزۆری زۆردارەکی لە رووی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و یاساییەوە شوێنی پلەیەك بگرێت و جگەلەوەی ئارەزووەکانی بەسەر چینە بێدەستەڵاتەکەدا دەسەپێنێ و رەگەزی مێش بکاتە ئامرازێکی سێکسی و بەهەزارەهایان لەودیوی شورەی قەڵاکانیان بپەستێوێ، لەبەرامبەریشدا چینی بەرامبەر پێیان ناکرێ بە شەش حەوت برا مێینەیەکیان دەست کەوێت و چاوەڕێی مردنی باوکیان بکەن تا دایکیان بە میراتی بەرکەوێت[١٨]. لە حاڵەتێکی وادا چینی یەکەم بۆ وەدەستهێنانی خۆشی و چێژی زیاتر و تێرکردنی لایەنە سادیسم و زۆردارانەکەیان کەوتونەتە نێربازی و لەبەرامبەریشدا

چینی نەدارا و بێدەسەڵات بەهۆی چەپاندنی لەرادەبەدەر و بەهۆی دەستنەکەوتنی رەگەزی مێ و لە رووی ناچارییەوە گرفتاری هەمان نەخۆشی کۆمەڵایەتی بوون، هەندێك جار مۆتیڤی رق و بێزاریش هانی سەربزێوەکانی داون دەست لە منداڵە لوسەکانی دەوڵەمەندەکان بوەشێنن و لەداویان بهاون و چاوشکێنیان کەن، لە دیدی شێخ رەزاوە سەربزێویکی وا بە حەیا و بەشەرەفە و جێی رێزە کاتێك دەڵێت:

ئەوەی هەیبێ حەیا و شەرەف و نامووس
ئەبەد ناکا رەفیقی تاقمی لووس
گەر خۆتیان بۆ بەکوشت بەیت و نەیانگێی
قسەی وات پێدەڵێن نەیگرێ قاموس

کەواتە نێربازی مێژوویەکی دێرینی هەیە و زیاتر دیاردەیەکی کۆمەڵگای شارنشینە و لە تەواوی شارستانییەتە کۆنەکانی چین و هیند و یونان و رۆمان و نەوەکانی دوای ئەوان و تا ئێستاش بینراوە و دەبینرێت، مێژوو بۆمان دەگێڕێتەوە کە نێربازی لەسەردەمی سۆکرات و ئەفلاتون دا واتە سەدەی چوارەم و سێهەمی پێش زاین دیاردەیەکی بەربڵاو و باو بووە و یونانییەکان بەکارێکی دزێویان دانەناوە، لەوەش تێپەڕێت یاسای یۆنانی رێگای‌داوە و پیاوانی دەوڵەت و لێپرسراوان پێیان ئاسایی بووە لەگەڵ (غولام/هەتیو)ەکانیان بچنە شوێنە گشتییەکان.

دەڵێن کە سۆکرات پێیوابوو کە سەیرکردنی مامۆستا بۆ منداڵ بەچاوی عیشق و خۆشەویستی کارێکی پێویست بووە بۆ گەیاندنی زانست و زانیاری و لەخزمەت پرۆسەکەدا بووە، ئەگەر مەسەلەیەکی وا بۆ سوکرات راستیش نەبێت ئەوە کەس

ناتوانێت نکوڵی لەوە بکات کە ئەفلاتونی قوتابی سۆکرات لەدڵەوە عەشقی منداڵ دەبوو، ئەو پێیوابوو کە ئاساییە پیاوێك عەشقی پیاوێك بێت.

هەروەها لەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمان و دوایین قۆناغەکانیدا نێربازی دیاردەیەکی تەواو بەربڵاو بوو، وێڕای ئەوەی یاسا سزای توندی بۆدانابوو، مەسەلەیەکی وا کە نەبووە ڕێگر لەبەردەم ژمارەیەکی زۆر لە ئیمپراتۆر و (ئەشرافەکانی) دەربباردا تا لەڕێگای ئەو لادانەسێکسییەوە چێژ وەرگرن، چونکە ئەوانە هەمیشە لەسەروو یاساوە بوون[١٩].

لە ئەوروپای سەدەکانی ناوەڕاستدا لەگەڵ ئەوەی نێربازی دەبینرا بەڵام بەپێی یاسای کەنیسە و کەشیشەکان کە زۆربەیان بەهۆی چەپێنراوی سێکسیان مومارەسەیان دەکرد. بەتاوان دەژمێردرا و سزاکەشی کوشتن بوو، یاساکانی روسیای تزاری، نەمساوی، ئەڵەمانی و ئینگلیزی تێکرا پێیان لەسەر توندترین سزای نزیزکبوونەوەی نێوان دوو هاوجنسی نێر دادەگرت، تا ناپلیۆن هات و تەواوی سزاکانی تایبەت بە نێربازی ڕەتکردەوە جگە لە حاڵەتی (اغتصاب / Viol / بەزۆرگاین) دا کە مەسەلەکە لە ئارەزووی هەردوولا تێدەپەڕێت[٢٠].

سەبارەت بە ڕۆژهەڵاتەکەی لەمەڕ خۆشمان گەر بەپێی سەرچاوە مێژووییەکان قەزاوەت بکەین دەکرێت بە لانکی نێربازی بدرێتەقەڵەم. دیاردەیەکی بەوجۆرە کە لەگەڵ پەرەسەندنی شارستانییەکاندا بەجۆرێك پەرەیسەندووە کە دەتوانرێت سەدەکانی نێوەڕاستی تێدا لە رووی سێکس و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە بە (سەدەکانی نێربازی) ناوبنرێن.

یەكەمین ئاماژە بۆ دیاردەی نێربازی لەم ناوچەیەدا لە بەشی ١٩ ی (سفر التكوین) ی تەوراتی كتێبی پیرۆزی جووەكاندایە و لەژێر ناونیشانی (خراب سدوم / وێرانی سەدوم)دا بەپێی ئەم نوسراوە ئاینییە كۆنە خەڵكی شاری سەدوم كە پایتەختی گوندە بچوكەكانی دەوروبەری رووباری ئەردەن بووە بە گەنج و پیرەوە نێرباز بون، كاتێ: برازاكەی حەزرەتی ئیبراهیم كە ناوی (لوط) بووە چۆتە سەدوم نیشتەجێ بووە و رۆژێكیان دوو پەری لەلای یەزدانەوە دەبنە میوانی، تێكرای خەڵكی شار دەوری ماڵەكەی دەدەن و داوای لێدەكەن رێگایان بدات سێكس لەگەڵ ئەو دوو پەرییەدا بكەن كە لە شێوەی دوو گەنجی جواندا بوون، كاتێ لوط رێگایان نادات و پێیان دەڵێت وەرن دو كچی لۆكم هەیە لەگەڵ ئەواندا رابوێرن و واز لە میوانەكانم بهێنن، خەڵكی شار گوێی بۆناگرن و بەزۆر ئەیانەوێت كارەكەیان ئەنجام بدەن و ئاگری شەهوەتیان دامركێنن، هەربۆیە پەلاماردەبەن، پەرییەكان ئەو رۆژە خۆیان و لوط و خێزانەكەی دەگەیەننە شاری (صوغر) و بەیانی رۆژی پاشتر بەفەرمانی یەزدان ئاگرو گۆگرد بەسەر سەدومدا دەبارێنن و ژێرەوژووری دەكەن[٢١].

لە كتێبی پیرۆزی موسڵمانانیشدا كە (قورئان)ە لە چەند شوێنێكدا ئاماژە بۆ نێربازی قەومی لوط و سزادانیان لەلایەن خوداوەندەوە دراوە و وەك خەڵكێكی گوناهبار و خراپكار باسكراون و كە بە كارێكەوە خەریكن پێش ئەوان كەسی تر نەیكردووە، لە سورەتی الأعراف دا هاتووە (ولوطاً اذ قال لقومه تأتون الفاحشة ما سبقكم بها من أحد من العالمين، انكم

لتـأتون الرجـال شـهوة ومـن دون النـساء بـل انـتم قـوم مـسرفون.. وامطرنـا علـيهم مطـراً فـأنظر كيـف كـان عاقبـة المجرمين)[٢٢].

واتە: (لـوط بـە قەومەکـەی خـۆی وت ئـەوە چـیە دەسـتان داوەتە خراپەیەك پێش ئێوە کەس نەیکردووە، ئێوە زێدەڕۆیی دەکـەن و وازتـان لـە ژن هێنـاوە و بـە پیاوانـەوە خـەریکن، بـارانێکی وامـان بەسـەریاندا بارانـد و سـەیرکە چارەنووسـی تاوانباران بەکوێ دەگات).

هـەروەها قورئـان لـە ئایـەتی (٢٥-٣٥) ی سـورەتی (العنکبوت) دا ئاماژەی بە نێربازی قەومی لوط داوە و بە فاسق و گوناهباری داناون کە شایەنی سزای یەزدان بوون و کراونەتـە پەند بۆ خـەڵکانی دوای خۆیـان. لـە سـورەتی (الـشعراء) یـشدا جارێکی دی باس لە نێربازی ئەو قەومە کراوەتـەوە لـە ئایـەتی (١٦٥ و ١٦٦)دا دەڵێت: (تأتون الذكر ان من العالمين، و تذرون ما خلق لكم ربكم من أزواجكم بل أنتم قوم عادون).

واتە: ئەی قەومی لوط لەم جیهانـەدا پـەنا بـۆ نێـر دەبـەن سێکسی لەگەڵدا بکەن و خۆتـان لـە رەگـەزی مـێ لادەدەن کـە خوا پێی بەخشیوون، ئێوە قەومیکن زۆرتان تێپەڕاندووە.

بەداخـەوە نـە لـە تـەورات و نـە لـە قورئانـدا ئـەوە شینەکراوەتەوە کە بۆچی خەڵکی سەدوم وازیان لە ژن هێنـاوە و رێبازی نێربازییان گرتۆتەبەر، ئایا تێکڕای خـەڵکی شـارەکە وابوون و کەسیان تێدا نەبووە نێرباز نەبێ؟ ئەگەرنا ئەی چۆن رەگەزی خۆیان پاراستووە؟ ئایا نێربازییەکەیان سروشتی بووە یـان بۆخۆشـی و یـاخیبوون بـووە لـە پەیوەندییـە سێکسییە

ئاسایی و سروشتییەکانی نێوان نێر و مێ؟ ئەی گەر شارەکە وێرانکرا و خەڵکە نێربازەکەی سەریان تێدا چوو ئیتر مانەوەی ئەو دیاردەیە و پەرەسەندنیشی بەوشێوەی دوایی باسی لێوەدەکەن مانای چی دەگەیەنێت؟ تۆ بڵێی کەسانێك لەوانە لە سزا یەزدانیەکە رزگاریان بوبێت و خۆیان گەیاندبێتە گوندەکانی دەوروبەر؟!!

هەرچۆنێك بێت زاراوەی (لوطي) لە ڕێگای قورئانەوە چۆتە زمانی عەرەبییەوە و بەواتای کەسێکی نێرباز دێت و شێوەی فەرمانی وەرگرتووە بۆتە (لاط، یلوط، لوطي، ملوطاً بە، لائط) کە دەبوایە لە بنەڕەتەوە (سدومی) بکرایەتە هاوتای نێرباز، چونکە خودی لوط نێرباز نەبووە و دژی کارێکی بەوچەشنە وەستاوە. ئەوەی پێیهەستاون خەڵکی سەدوم بوون. بەوەش عەرەب بێئەوەی بزانن خراپەیەکی گەورەیان دەرهەق بە لوطی پیاو چاك کردووە، هەربۆیە لەکاتێکدا باوکانی موسڵمان ئامادەبوون ناوی گیان لەبەران لە منداڵەکانیان بنێن، کەچی یەکێ نابینی ناوی (لوط)بێ، کە لە بنەڕەتدا ناوی پێغەمبەرێکی خودایە.

شایەنی باسە زانایانی شەریعەتی ئیسلامی لەسەر مەسەلەی نێربازی و سزاکەی هاوبیر و هاودەنگ نەبوون، ئایا وەك (زنا) مامەڵەی لەگەڵ بکەن کە سزاکەی (١٠٠ شەلاق)ە گەر رەبەن بێت (الزانية والزاني فأجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة ولا تأخذكم بهما رافة) واتە: (پیاو و ژنی داوێن پیس سەد شەلاقیان لێبدەن و روحمیان پێمەکەن. سزای سەنگساریش بۆئەو پیاوو ژنە داوێن پیسانەن کە جگەلەوەی شەرع بۆی

حەلاڵ کردون خراپە لەگەڵ نامەحرەمدا دەکەن واتە (الرجم حتى الموت / بەردەباران تا مردن) هەروەك پێغەمبەری موسڵمانان پەیڕەوی کردووە و ئیمامەکانی ئیسلامیش لەسەری ڕێکەوتوون، ئایا بەم جۆرە بێت یان سزای نێربازی لە زنا جیابکەنەوە[٢٣].

لەراستیدا ئەو رایەی زۆرینەی زانایان پەسەندیان کردووە و قورئان و حەدیسی پێغەمبەریان بۆ کردۆتە بەڵگە کە لە (أبو موسى الأشعرى)یە ریوایەت کراوە و دەفەرموێ: (اذا اتى الرجل الرجل فهما زانيان، و اذا اتت المرأة المرأة فهما زانيتان) واتە: (گەر پیاوێك سێکسی لەگەڵ پیاوێکدا کرد و ئافرەتێکیش بەهەمان شێوە لەگەڵ ئافرەتێکی تردا ئەو کارە بکات ئەوا هەردووکیان زناکارن، هەربۆیە ئەوانە نێربازییان بە زنا لەقەڵەم داوە و حوکمی ئەو گوناهە شەرعییەی بەسەردا دەسەپێنن[٢٤].

بەقەولی شاعیرێکی فارس:

برقياس خويش دانى هيچ كايزد دركتاب
أز چ معنى دو زن كردست مردى بها
ور زنا كردن چوكشتن نيست از روى قياس
هردو را كشتن چويكد پگر آمد جزا [٢٥]

واتە:

بەپێی شەریعە و تێکستی دینی
هەردوو ژن بەیەك زەلام حیساوە
کاتێ کابرایەك هەتیوێ بگێ
لەجیاتی ژنێ دوو ژنی گاوە

لەم بارەیەوە (سید رضـا) لـە بەشـی هەشـتەمی تەفسیری (المنار) دا قسەی لەسـەر نێربـازی کـردووە و بـەکارێکی بـەد و خەتەرناکی دادەنێت لەسـەر گیـان و بـەدەنی مـرۆڤ و بەتونـدی رەخنــە لــەو لێکۆڵــەر و نووســەرانە دەگرێــت کــە دەیانــەوێت پاساوی جیا جیا بۆ ئەو دیاردەیە بهێننەوە و دەیـەوێت پێیـان بسەلمێنێت کە ئەو کەسەی لـە لاوێتیـدا بـەو دەردەوە گرفتـار دەبێت و رۆڵی بکەر (نێرباز) دەبینێ، کاتێك دەچێتە تەمەنەوە هەڵدەگەڕێتــەوە و دەبێــت بــە پارەیــەکی زۆر پیــسترین زەلام سواری خۆی کات و ئابورووییەکی بۆ نامێنێتەوە[٢٦].

لـەم بارەیـەوە باسـکردنی دیـد و ڕای ئیمـامی (مالـك) کـە یەکێکە لە چوار ئیمامە گەورەکانی ئەهلی سونەت و جەماعـەت سەبارەت بە نێربازی سەرنجراکێش دێتەپێش چاو، چونکە ئـەو ئیمامە پێیوابوو کە پیـادەکردنی حـەدی شـەرعی بـۆ نێربـازی پێویست ناکات و نێربازیشی لە زنـا جیاکردۆتـەوە، چـونکە لـە رووی ناو و شوێن و ئاکامیـشدا لـە زنـا جـاوازی هەیـە، ئیمـامی مالـك لەگـەڵ ئـەوەی سـزای گـرتن یـاخود دورخـستنەوەی بـۆ کابرایەکی نێرباز داناوە، فەتوایەکیشی لەو رووەوە داوە کە نـە شیش بسووتێ و نـە کـەباب، ئـەویش ئەوەیـە کـە هـەر پیاوێـك غوڵامێکی هەبێ کە موڵکی خـۆی بـێ، گـەر سـواری بـوو ئـەوە سـزای شــەرعی ناکــەوێ (ان الحـد لا یلـزم مـن یلـوط بغـلام مملوك)[٢٧].

لێرەدا پێویستە جارێکی دی بگەڕێنەوە بۆ قورئـانی پـیرۆز، ئـەو کتێبـە ئاسمانییـەی وێـرای ئـەوەی بەتونـدی دژی ئاکـاری نێربازی قەومی لوط وەستاوە و بەتاوانبار و فاسقی نـاوبردوون نەفرەتی یەزدانی پێ رەوا بینیون، کەچی لە چەند سورەتێکدا

وەك پاداشتێکی ئەو دنیای پیاوچاکان باسی لە منداڵی جوان کردووە کە ئەرکی (خزمەت و شەرابگێڕانیان) هەیە، ئەو منداڵانە وەك لوءلوء وان و هەرگیز ناچنە تەمەنەوە و پیرنابن، بڕوانە:

سورەتی (الطور) ئایەتی (٢٤): و یطوف علیهم غلمان لهم کأنهم لؤلؤ مکنون.

سورەتی (الواقعة) ئایەتی (١٧–١٨): یطوف علیهم ولدان مخلدون، بأکواب و اباریق و کأس من معین.

سورەتی (الأنسان) ئایەتی (١٩): و یطوف علیهم ولدان مخلدون اذا رأیتهم حسبتهم لؤلؤاً منثورا.

دیارە تێکڕای موفەسیرەکان باس لەوەدەکەن کە ئەو غیلمانانەی بەهەشت ئەو غیلمانانە نین کە لەدنیادا هەن و جگەلە خزمەت نەبێت کە شەرابگێڕانە ناکرێنە ئامرازێکی سێکسی، بەقەولی نالی شاعیر:

جەنەت پڕی ولدانە، خادیم هەموو غیلمانە
خانم کەتی یا حورین یەکسەر هەموو حەسنا کچ

لەم نێوەدا (یحیی بن اکثم ١٥٩–٢٤٢ك) موفتی خەلافەتی عەباسی لە سەردەمی مەئموندا مەسەلەکەی بەجۆرێکی دی لێکدەدایەوە، یەحیا کە وەك مەسعودی باسی لێوەدەکات نێربازێکی عەجایەب بووە و ٤٠٠ هەتیوی لوسی لەماڵدا ڕاگرتووە[٢٨].

ئەم کابرایە لەشەرع و زانستە ئاینییەکاندا زۆر باڵادەست بووە و چەند دانراوی لەو بارەیەوە هەبووە کە گرنگترینیان کتێبی (التنبیه) بووە، یەحیا دەیوت:

(قد اكرم الله تعالى أهل جنته بأن أطاف عليهم الغلمان في حال رضاه عنهم لفضلهم على الجواري، فما بال لا اطلب هذه الزلفى والكرامة في دار الدنيا معهم)[٢٩].

واتە: خوا کاتێ لە بەندەی خۆی ڕازیبێ بەوە پاداشتی دەداتەوە کە لەبەهەشتدا مێردمنداڵی جوانی پێدەبەخشێ بەوەی لە کەنیزەك بەنرخترن، ئیتر من بۆچی ئەو خۆشی و پاداشتە بۆخۆم لەم دنیا دەست نەخەم و بەخۆمی ڕەوا نەبینم.

دیارە کەسانی دیکەش هەبوون کە بێ گوێدانە ئەو سزا و چارەنووسەی کە خودا بەسەر قەومی لوطدا هێناوییەتی و جگەلەو نەفرەتەی پەیامهێنەری ئیسلام لەوانەی کردووە کە لە پاشەوە کاری سێکسی ئەنجام دەدەن، ڕێبازی نێربازییان گرتۆتەبەر و لەوبوارەدا خراپ هەتیوی خۆیان تاوداوە کە بەداخەوە زۆربەیان ئەوانەبوون کە بەناوی ئیسلامەوە حوکمیان کردووە و خۆیان بە پارێزەری ئیسلام و موسڵمانان نێوزەد کردووە، ئەوانەش خەلیفەکان، سوڵتانەکان، ئەمیر و وەزیر و دەستوپێوەندەکانیان کە ڕێبازی چێژوەرگرتنیان بۆخۆیان کردۆتە ئامانج و خەڵکی ڕەشۆکیان بەناوی خودا و پێغەمبەر و ئیسلامی پیرۆز هەڵخەڵەتاندووە و بەرەو چارەنووسێکی ڕەشیان بردوون. مەسەلەیەکی وا کە بەپێی هەموو تێڕوانینەکان دەبێ ناوی (تاوان)ی لێبنرێ و پاساوێکی دیکەی بۆ نەهێنرێتەوە.

(٣)

بەدواداچونێکی دیاردەی نێربازی لە ڕۆژهەڵاتی ئیسلامیدا

وەك پێشتر ئاماژەی پێدراوە نمونەمان لە تەورات و قورئانـدا بۆهێنایـەوە، ناوچـەکانی رۆژهـەڵات و دەوروبـەری دەریای سپی ناوەڕاست لەدێرزەمانەوە دیاردەی نێربـازی تێـدا بینراوە و قەومی لوط نمونەیەکی زەقیان بـووە لـە رۆژهـەڵاتی رووباری ئەردەندا، ئەو دیاردەیەی کـە بـە وێرانکردنـی سـەدوم بنـبڕ نـەکرا، بـەڵکو لـە قۆناغـە مێژووییـەکانی داهـاتوودا پەرەشیسەند، ئەویش بۆئەوە دەگەڕێتەوە کـە ئـەو دیاردەیـە لەبنەڕەتەوە دیاردەیـەکی ئینـسانییە و لەگـەڵ بـەردەوامبوونی مرۆڤـدا بـەردەوام دەبێـت، بەتایبـەتی لـەو ناوچـەیەدا کەهـەم لانکـی شارسـتانییەت و دەوڵەتـە کۆنـەکانی وەك: ئاشـوری و سلوقی و ساسانی بووە کە تێکڕایان بـەهۆی قۆناغـە مێژووییـە چینایەتییەکەیانەوە بازاڕی کۆیلەکڕین و فرۆشتنیان گەرم بووە و چینە داراکان و دەسـەڵاتدارەکانیان بەگشتی زۆردار بـوون و پابەندی فەلـسەفەی چێژوەرگرتن لـە نیعمـەتی دنیـایی بـوون، هەمیش ئاینیان کردۆتە ئایدیۆلۆژیەتی رەسمـی دەوڵەتـەکانیان کە رۆڵی لە چەپاندنی سێکسی کۆمەڵگا و ناعەدالەتی سێکسیدا بینیـووە کـە زادەی ناعەدالەتییـە ئـابووری و کۆمەڵایەتییەکـە بووە و لەگەڵ زۆرداری دەسەڵاتداراندا قووڵ بۆتەوە.

ئەمە جگـە لـەو شـەڕ و شـۆڕەی کـە لـەنێوان دەوڵەتـەکانی ناوچەکەدا دەقەومان و دەبـووە هـۆی بـارینی هـەزارەها کۆیلـە بەسەر لایەنە سەرکەوتووەکاندا کە زیاتر لە بازاڕەکانی کۆیلەدا دەفرۆشـران و جوانەکانیـشیان لـە دەربارەکانـدا دەکرانـە خزمـەتکار و لـەرووی سێکـسییەوە سـوودیان لـێوەردەگیرا. لەبەرئەوە ئاساییە لەکاتی چاوخشاندن بە مێژووی ئەو دەوڵەت

و شارستانییەتانە دیاردەی نێربازی ببینرێ. هەربۆنموونە هێرۆدۆتی مێژوونووسی یونانی لە سەدەی پێنجەمی پێش زاییندا ژیاوە باس لەو دیاردەیە دەكات كە لە دەرباری پادشای ئەخمینیەكاندا بووە و دەنووسێت: (هەروەها لە دەورانی پاشایەتی داریوشدا بایەخ بە مێردمنداڵان دەدرا لەدەربادا، لەم قۆناغەدا پێویست بوو ناوچەكانی بابل و ئاشوور هەزار قنطار -واتە ١٠٠ رەطل- زیوو پێنج سەد هەتیو رەوانەی ئێران بكەن)[٢٠].

دیارە سەرچاوە مێژوویی و شوێنەوارناسەكان بەئاسانی ئەو دیاردەیە لە قۆناغەكانی ئیمبراتۆریەتی ئاشووریدا دەبینن و بەشێك بووە لەو سیستەمە كۆیلەگەرییەی كە دەوڵەتێكی شەڕخواز و میللیتاریستی ئاشووری لەسەر دامەزراوە، شێخ رەزای خۆشمان كاتێ هەجووی خەڵكی كەركوك دەكات و، دەیەوێت ئەو سیفەتەیان بۆ بچەسپێنێت و ئاوڕ لە مێژوو دەداتەوە دەڵێت:

كأناس على دين الملوك ليس متروك
لە (بختنصر)ەوە پیشەیان گاندانە ئەهلی كەركوكی

بەهەرحاڵ ئێمە لێرەدا نامانەوێت لە بەدواداچوونێكی دیاردەی نێربازیدا بەقوڵایی مێژوویی دێرینی ڕۆژهەڵاتدا شۆڕببینەوە بەڵكو هەوڵدەدەین بەپێی ئەو تێكستانەی لەبەردەستماندان نزیكەی هەزارە و نیوێكی تەمەنی ئەو ناوچەیە وەربگرین، ئەو قۆناغە مێژووییەی تێدا شارستانیەتی عەرەبی ئیسلامی لە نیوەی یەكەمیدا باڵادەست بووە و پاشتر دەسەڵاتی سیاسی نەتەوە موسڵمانە ناعەرەبەكانی وەكو

مەغۆل و فارس مەمالیك و تورکە سەفەوی و عوسمانییەکان یەك بەدوای یەکدا شوێنی گرتۆتەوە کە ئەوانیش هەر خۆیان بەدرێژەپێدەری (السلف الصالح) داناوە و ئایدیۆلۆژییەتی ڕەسمی دەوڵەت و هێزی شەرعییەت پێدانی دەسەڵاتدارییەتیان لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام وەرگرتووە.

(٣ / ١)

نێربازی لەسەرەتای هاتنی ئاینی ئیسلامەوە تا کۆتایی چەرخی عەبباسی یەکەم

ڕاستیەکی بەڵگەنەویستە کە کۆمەڵگای عەرەبی لەسەردەمی جاهیلیدا بەگشتی لەسایەی ڕژێمێکی عەشیرەتی کۆچەر و نیمچەکۆچەر لە بیابانێکی پان و بەریندا ژیانێکی سادە و سروشتیان گوزەراندووەو لەلایەن شارستانییەتەکانی دەوروبەردا کارێکی ئەوتۆیان لەسەر نەبووە. هەربۆیە کابرایەکی عەرەب جگە لە حوشتر و ژنەکەی یان دۆستەکانی خولیایەکی تری نەبووە، بەئازادی لەگەڵ ژنانی عەشیرەتەکەی خۆیدا تێکەڵی هەبووە و بەڕێبواریش چاوی بە چاومەستانی عەشیرەتەکانی دیکە کەوتووە و شیعر و گۆرانی بەباڵادا چڕیوون و ژن و ژنخوازی لەگەڵدا کردوون. هەربۆیە لە ژینگەیەکی وادا کە پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو ڕەگەز تاڕادەیەکی زۆر ئازادە و جۆرەها شێوازی جیاواز لەدڵداری و خۆشەویستی و خێزان دروستکردن و.. هتد بەخۆیەوە دەبینێ، دیاردەی نێربازی دیاردەیەکی شاز و دزێو و ناپەسەند دەبێت و لەگەڵ شێوازی ژیانی عەشیرەتی و هەڵکردنی بیاباندا نایەتەوە. هەربۆیە ناتوانرێت دیاردەیەکی وا لەو قۆناغە

مێژووییەدا بەدیاردەیەکی ئاشکرای کۆمەڵگا دابنرێت و سەرچاوە مێژووییەکان لێی بێدەنگن[٣١].

بەڵام لێرەدا نابێت ئەوەشمان لەیادبچێت کە لەپێش هاتنی ئاینی ئیسلامدا تێکڕای عەرەب لە بیابانەکاندا نەژیاون و دەوارنشین نەبوون، بەڵکو هێندێکیان شارنشین بوون و لەو شارانەی سەرەرێگای کاروانی بازرگانیدا بەکاری بازرگانی و پاراستنی کاروانەکان و دابینکردنی شوێنی حەوانەوەی بازرگانانەوە خەریك بوون.

لەم نێوەدا شاری مەککە بایەخێکی تایبەتی خۆی هەبوو، چونکە لەگەڵ ڕۆڵە بازرگانییەکەی لەناوچەکەدا، کرابووشە ناوەندێگی ئایینی و ساڵانە بەهەزارەها کەس بۆ سەردان روویان تێدەکرد کە ئەوەندەی تر بازاڕەکەی گەرمتر دەکرد، ئەوەش شێوازێکی تری پەیوەندی ئابووری و کۆمەلایەتی ئالۆزتری بەسەر دانیشتوانی شارەگەدا دەسەپاندکە لە بیابانییەکان و بگرە لە شارە بچوکەکانی دەوروبەرشدا نەدەدیتران. شارێکی وەك مەککە کە وێڕای گیانی زاڵی بنەماڵەیی و عەشیرەتی و ئازادی سێکسی هێدی هێدی لەژێر کارای ڕەوشە ئابوورییەکەیدا چینە کۆمەڵایەتییەکانی تێدا زیاتر دەمەیین و دیاردەی کۆیلایەتی و خاوەن کۆیلەیی تێدا شەقڵی دەگرت. هەربۆیە لە هەلومەرجێکی بەوشێوەیەدا ئاساییە کە لەنێو خەڵکانێکی زۆری دانیشتوانی مەککەدا هاوجنسبازێکی سروشتی دەرکەوێت یاخود کەسانێك هەبووبن لەژێر کارای مەینۆشین و جاڕس بوون لە پێشی کەنیزەکانیان زێدەڕۆییان بۆ پاشی کۆیلەکانیان کردبێت. کەسانێکی وا کە

سەرچاوە مێژووییەکان لەبەر کەمی و درێـوی کارەکانیان پشتگوێیان خستوون و بۆیان تۆمار نەکردووین.

وێڕای ئەو ڕاستییەش ئەتوانین قورئان و چەند بارەکردنەوەی ئاکار و چارەنووسی قەومی لوط تیایدا بە بەڵگەیەکی بەهێز بۆ بوونی دیاردەی نێربازی لەنێو عەرەبی جاهلیدا بەتایبەتی لە مەککە بهێنینەوە. ئەویش هەر وەك دیاردە سلبیەکانی تری کۆمەڵگای ئەو سەردەمە وەك: قومار، مەیخۆشین، زیندەبەچاڵ کردن، سووخواردن.. هتد، باشکردنیشی بەمەبەستی ئامۆژگاریکردنی خەڵك و دوورکەوتنەوەیان بووە لەو کارەی کە قورئان بە تاوان لەقەڵەمی داوە. دووریش نییە باسکردنی قورئان لە منداڵی جوانی شەرابگێڕ لە بەهەشتدا وەك باسکرا جۆرە هاندانێك و دڵخۆشکردنێك نەبێت بۆ ئەو کەسانەی خولیایەکی وا لەسەریاندا گەڕاوە، تا لەم دنیا تاوانێکی وا ئەنجام نەدەن و خۆڕاگرین و لەودنیا لەگەڵ لاوێکدا کە قەت پیر نابێت ببنە هاودەم و چێژێکی نەبڕاوە کە بەجۆرێکی دییە و ڕۆحیە بۆ هەتاهەتایە وەرگرێت، ئەوەشیان خوادەزانێ.

لەڕاستیدا بۆ وەرگرتنی هەواڵی هاوجنسبازانی کۆمەڵگای عەرەبی جاهیلی سەرچاوە مێژووییە بایەخدارەکان لەسەرداسەد دەست سپی نامان هێڵنەوە، هەر لەم ڕووەوە نووسەران هەواڵی (تخنث / نێرەموکی) (أبو جهل) ی دوژمنی سەرسەختی پەیامهێنەری ئیسلام و (حکم بن أبي العاص) ی ئەشرافی قوڕەیشییان بۆ ڕاگواستووین.

هەروەها وەك لە (ابو سفيان) ی باوکی معاویەی یەکەمین خەلیفەی ئومەوی دەگێڕنەوە کە زۆرجار ناوبراو قنگی خستۆتە

سەر بەردێك یا دارێك و خوراندوویەتی و وتویە: نەبەخوا، کەست لێ نزیك ناخەم. هەربۆیە لە ڕۆژی شەڕی بەدردا عوتبەی کوڕی ڕەبیعە هاواری لە ئەبوسوفیان دەکرد:
(یا مصفر استه / هەی قنگ ئاڵۆشاوی)[٣٢].

سەرچاوەکان لەسەروبەندی ڕۆژگاری بانگەشەی ئایینی ئیسلام و حوکمڕانیەتی محەمەد (د.خ) ڕوداوێکیان بۆ ڕانەگوێزاوین باس لە نێربازی کەسانێك بکا کە سزایەکی شەرعی درابن، بەڵکو پێشتریش ئاماژەی پێدرا تەنیا چەند حەدیسێك لە پێغەمەرەوە کە لە ڕێگای أبو موسی الأشعری و ابن عباس و اوزاعی‌یەوە ڕوایەت کراوە و شافعی کردویەتیە ئەساس باس لەوە دەکات کە نێربازی زنایە و خودا نەفرەت لەوانە دەکات کە لەپاشەوە سواری ژنەکانیان دەبن وەك ڕوونکردنەوەیەکی ئایەتی (٢٢٣)ی سورەتی (البقرة) کە دەڵێت: (نساؤکم حرث لکم فاتوا حرثکم انی شئتم) واتە: (ژنەکانتان کێڵگەتانن لەکوێوە دەتانەوێت بچنە سەری بەرهەم بهێنن). دیارە دواتر بەشێك لە شیعەکان ئەو (لەکوێ)یەوەیان بەئارەزووی خۆیان لێکدەدایەوە و لەکاتی عادەی ژنەکانیاندا ئاگری شەهوەتیان لەپاشەوەیاندا دادەمرکاند و ئەو ڕێبازەیان گرتەبەر. لێرەدا دەتوانرێت باسکردنی قورئان بە قەومی لوط لە سێ سورەتی (الأعراف) و (الشعراء) و (العنکبوت) ی مەککیدا و دانانی نێربازی بە زنا لەلایەن پێغەمبەرەوە بکرێتە بەڵگە بۆئەوەی کە لەو سەردەمەدا دیاردەی نێربازی هەبووە، بەڵام کەم و هەواڵەکەی ڕانەگوێزراوە.

لەگەڵ سەپاندنی دەوڵەتی ئیسلام و بەرفراوانبوونی لەسایەی دەسەڵاتی خەلیفەکانی ڕاشیدیدا پەیوەندییە

ئــابووری و کۆمەلایەتییــەکانی عــەرەب و دەزگــا بەڕێوەبەرایەتییـەکان خـەملێن و گـۆڕانی گـەورەیان بـەخۆوە دیـت، وێـڕای ئـەوەش هێـشتا ئـەو گرفتانـەی کـە لـە ئـەنجامی بـەزۆری شمـشێر گێڕانـەوەی یاخییـەکانی کـە پـاش وەفـاتی پێغەمبەر ئایینی ئیسلامیان لەخۆیان داماڵیبوو کە بـە (حـروب الــردة / شــەڕی هەڵگــەڕاوەکان) دەناســرێت لەســەردەمی ئەبوبـەکری سـدیقی یەکـەمین خەلیفـەی راشـیدی، هــەروەها کوشــتنی خەلیفــەی دووەم عومــەری کــوڕی خــەتتاب و ئــەو ئاژاوەیــەی بووەهــۆی کوشــتنی عوسمــانی کــوڕی عــەففانی خەلیفەی سێیەم و شەڕە نێوخۆییەکانی (الجمل) و (صـفین) و شـەڕێ خەلیفـەی چـوارەم (علـی کـوڕێ ئـەبو تالـب) لەگـەڵ خەواریجەکان و دوایی کوژرانی خۆی.

تێکــڕای ئەوانــە ئاســتەنگی گــەورەیان خــستەبەردەم پێگەیشتنی دەسەڵاتی سیاسی و ئیداری دەزگـای خەلافـەت و مێژوونوسانیان بەو روداوانەوە سەرقاڵ کردووە و لەمەڕ دیاردە کۆمەلایەتیەکان شتێکی وایان بۆ نەنووسیوین.

لەگەڵ ئەوەش دەبێت ئـەو راسـتیە لەبیرنـەکرێت کـە پـاش دەسـتپێکردنی پـەلامارەکانی سـوپای عـەرەبی ئیـسلامی بـۆ قەڵمڕەوەکانی دەرەوەی حیجاز و نیـشتەجێبوونی عـەرەب لـە (أرض السواد) و شام و میسر، هێشتا خەڵکەکە خولیای تاڵانی شەڕ و وەدەسـتهێنانی کـەنیزەك بـوون ئاکـاری جـەنگاوەری و گیــانی عەشــیریەتی و بیابانییــان لامــابۆوە و نــە چــینەکانی ســەرەوەیان بەتــەواوی تێربووبــوون تــا پــشت کەنــە پێــشی کەنیزەکـەکانیان و نـە نەدارەکانیـشیان وا چـەپێنرابوون کـە رێبازی نێربازی بگرنەبەر.

وێڕای ئـەو راسـتییەش هێـشتا سەرچـاوە بایەخـدارەکان هـەواڵی بـوونی دیـاردەی نێربازییـان لـە سـەردەمی خەلافـەتی راشـدین دا بـۆ راگواسـتووین وەك ئـەوەی کـە دەوترێـت لەسـەردەمی ئەبوبـەکردا دوو کـەس لـە کەلاوەیەکـدا خـەریکی یەکتر بون و بەفـەرمانی ئـەو خەلیفەیـە دیوارەکـەیان بەسـەردا رووخانـدن[٣٣]، یـاخود عـەلی دوا خەلیفـەی راشـیدی فـەرمانی سـووتاندنی دوو پیـاوی داوە کـە پێکـەوە سێکسیان کـردووە، لەکاتێکدا بەهیچ جۆرێك لەڕووی شـەرعەوە سـووتاندن ناکرێتـە سزای هاوجنسبازان.

پـاش قـەتڵ و عـامکردنی نـەوەکانی پێغەمبـەر (حەسـەن و حسێن) لـە دەشـتی کەربـەلا و کۆتایهـاتنی شـەڕی دەسـەڵات بەقازانجی خێزانی (بنی أمیة) و دامەزراندنی دەوڵەتی ئومـەوی (٤١-١٣٢ك) لەلایـەن معاویـەی کـوڕی ئـەبو سـفیانەوە و گواسـتنەوەی پایتـەختی دەوڵـەتی ئیـسلام لـە مەدینـەوە بـۆ دیمەشـقی شـام، گۆڕانکـاری گـەورە لـە زۆربـەی بوارەکـانی ئـابووری و کۆمەڵایـەتی و بەڕێوەبەرایـەتی دەوڵـەت ئیـسلامدا روویاندا و هێمنییەکی نێوخۆیی کـاتی بـاڵی بەسـەر ناوچـەکەدا کێـشایەوە و پـەلامارە دەرەکییـەکان کـە بـە (فتوحـات) دەناسـرێت دەسـتیان پێکـردەوە، ئـەوەش جـارێکی دی و لـە پێـشوو زیـاتر دەرگـای دابـارینی کـەنیزەك و کۆیلـەی بەسـەر دەوڵەتـدا کـردەوە، لێـرەدا پێویـستە راسـتییەك بـدرکێنرێ، ئەویش ئەوەیـە کـە ئـایینی پـیرۆزی ئیـسلام بەلەبەرچـاوگرتنی پەیوەندییـە ئـابووری و کۆمەڵایەتییـەکان و دۆخـی شەڕوشـۆڕ. رێگەی بە کۆیلایەتیداوە و کڕین و فرۆشتنی مرۆڤێکی لەلایـەن مرۆڤێکی دییەوە بـە گونـاه دانـەناوە، بـەڵکو لـەوبوارەدا تـەنیا داوای لە خاوەن کۆیلە کردووە کە ئازاری کۆیلەکانیان نەدەن و

زۆردارانە ڕەفتاریان لەگەڵ نەکەن، مەسەلەیەکی وا کە ڕێگەی لە گەرمبوونی بازاڕی کۆیلایەتی و کۆیلەراگتن لەلایەن دەسەڵاتدارانی ئیسلام و دەوڵەمەندانی موسڵمانانەوە نەدەگرت، بگرە بەپێی تێکستی دینی هەمووکاتێك کابرایەکی موسوڵمان دەیتوانی چەندەی بۆدەلوێ کەنیزەك و غیلمان ڕاگرێ و لەڕووی سێکسیشەوە بۆیهەبوو لەگەڵ کەنیزەکەکانی ڕابوێرێ[٣٤].

بەهەرحاڵ وێڕای ئەوەی لەسەردەمی خەلافەتی ئومەویدا عەرەبە موسڵمانەکان بەباشی لەمەیدانی کەنیزەکبازی و ڕابواردن و مەینۆشیدا جڵەویان بۆ حەز و ئارەزووەکانیان بەردابوو، سەرچاوە مێژووییەکان چ لەنێو خەلیفە و دەستوپێوەندەکانی و چ لەنێو خەڵکە ئاساییەکەشدا هەواڵی هاوجنسبازی و دیاردەی نێربازمان بۆ ڕادەگوێزن.

دەگێڕنەوە کە لەوسەردەمەدا لە شاری مەدینە دەلالێکی نێرەموك هەبوو ئافرەتی ئەو شارەی بە ساغی نەهێشتبوو و زۆربەیانی تاقیکردبۆوە، ئەم کابرایە زۆرجار دەبووە دەلاڵ لەنێوان پیاو و ژنێکدا و پاش ئەوەی ژنەکەی فت ئەکرد، پیاوەکەشی سواری خۆی دەکرد[٣٥].

هەروەها (الأحوص) ی شاعیری زمان پاراوی عەرەب کە هاوتا و هاوزەمانی (الفرزدق) بوو، لەم قۆناغەدا لەپاڵ سێکسبازییەکەی لەگەڵ ژنانی شاری مەدینەدا فەلسەفەی چێژوەرگرتنی کردبوە ڕێباز و خولیای نێربازیش لە کەللەیدابوو، الأحوص لە شیعرێکیدا دەڵێت:

وما العيش الا ما تلذ و تشتهي
وان لام فيه ذو الشنان و فندا

واتە:

ژیان لەپێناو خۆشی و چێژ نەبێ هەر نەبێ چاکە
خەڵکی چی دەڵێن با بڵێن گوێچکەم کەڕو بێباکە

وەك لـەم کابرایـە دەگێڕنـەوە کـە دوودەگـیش بـووە، جارێکیان لە دەربـاری خەلیفـە وەلیـدی کـوڕی عەبدولمەلیکدا (٨٦–٩٦ك) دا هەوڵی داوە چەند غیلمانێکی نانەوای دەربار بدا بەسەرخۆیدا، هەربۆیـە کـەوڵ کـرا و ڕۆنـی قرچـاویان بەسـەردا ڕژاند[٣٦].

لەکاتێکدا باس لەسـەردەمی خەلافـەتی ئومـەوی دەکرێـت، ناکرێت بەهیچ جۆرێك ئاوڕ لە ئاکاری یازدەهەمین خەلیفەی ئەم بنەماڵەیە نەدرێتەوە کە وەلیدی کـوڕی یەزیـدە (١٢٥–١٢٦) و کۆی سەرچاوە مێژووییەکان لەسەرئەوە کۆکن کە ئـەم کابرایـە خەلیفەیەکی فاسد و فاسق بووە و نەك هەر بەردەوام خـەریکی مەینۆشی و ڕاوشکار و دانس و گۆرانی بووە، نێربـازێکی عـەیار هەژدەش بووە.

(الذهبي) مێژونووس یەکێکە لەوانەی کە هەوڵیداوە لەیەکێك لـە کتێبەکانیـدا بـەرگری لـەم خەلیفـە نێربـازە بکـات و چـەند تۆمەتێکی لەکۆڵ بکاتەوە و دەڵێت (ئەوە ڕاست نیە کە وەلیـد کافر و زەندیق بووە، بەڵکو ئەو مەیخۆر و هەتیوباز بوو)!![٣٧]

لەگـــەڵ ئـــەو نمونانـــەی باسمـــانکردن و بەرجەســـتەی ئەوەدەکەن کە لەسەردەمی خەلافەتی ئومەیدا چ لەنێو خەڵکی ڕەشۆك و چ لەنێو دەست وپێوەندەکانی خەلیفە و بگرە خودی خەلیفەی ئیسلامیش نێربازیان کردووە، هێـشتا نـاتوانین ئـەوە بسەلمێنین کە ئەو دیاردەیە لەوسـەردەمەدا بـاوبووە و خـەڵکی

بەچاوێکی ئاسایی تێیان روانیوە و هۆگری بوون. نموونەش بۆئەوە روداوێکە کە خاوەنی (لطائف اللطف) بۆ راگواستوین لەسەر (معن کوڕی زائدة) کە ئەمیرێك و کەسایەتییەکی نزیکی بنەماڵەی ئومەوییەکان بوو. لەوکتێبەدا هاتووە:

(پیاوێك بە معن کوڕی زائدة گەیشت و پێیوت: میرم سوارم کە! ئەویش فەرمووی: حوشترێك و ئەسپێك و هێسترێك و کەرێك و کەنیزەکێکی بدەنێ، ئینجا وتی: گەر بمزانیبا خوا شتێکی تری بۆ بەنی ئادەم دروست کردووە بۆ سواربوون بشێ پێم دەبەخشی. دواتر ئەم قسەیەیان بۆ (مەعلی کوڕی ئەیوب) گێڕایەوە و وتی: هەزار رەحمەتی خوا لە معن بێت، ئەگەر دەیزانی هەتیویش بۆ سواربوون کراوە ئەویشی دەدایە..)[٣٨].

دیارە ئەو سەردەمەی تێیدا نێربازی تێدا بووە دیاردەیەکی باوی دەرباری خەلیفەکانی ئیسلام و ئاکاری دەست و پێوەندەکانی ئەو دەزگایە لە وەزیر و ئەمیر و قازی و شاعیرەکان و لەوێشەوە بۆ ناخی کۆمەڵگا رۆچوو، بریتییە لەسەردەمی خەلافەتی عەباسی کە مێژوونووسان بە پۆپەی دەسەڵات و شارستانییەتی دەوڵەتی ئیسلامی لەقەڵەم دەدەن، بێگومان لەم قۆناغەدا جگە لە ئامادەیی سایکۆلۆجی و سێکسی عەرەبە شارنشینەکان بۆ پیادەکردنی ئەم شێوازە لادانە سێکسییە، فراوانبوونی قەڵمڕەوی دەوڵەت و گەرمبوونی بازاڕی کۆیلایەتی و ئەو ئاستە بەرزەی کە دەسەڵاتدارانی دەوڵەتی خەلافەت و هاوچینەکانیان ژیانیان تێدا دەگوزەراند، فاکتەری سەرەکی بڵاوبوونەوەی نێربازی بوون. ئەمە و جگە لە جاڕس بوونی خەلیفەکان و دەست و پێوەندەکانیان لە

سـواربوونی کـەنیزەك و هەوڵـدانیان بـۆ وەدەسـتهێنانی چـێژ و خامۆشــکردنی ئــاگری شــەهوەتیان لەڕێگایــەکی تــرەوە کــە هەتیوبازییە.

لەراسـتیدا غیلمـان یـاخود مێردمنـداڵی کۆیلـە لـە تـەواوی دەسەڵاتی خەلافـەتی عەباسـیدا بەشـێکی سـەرەکی سـەرخانی دەزگـای خەلافـەت بـوون و شـوێنێکی تایبـەتیان لـە دەربـار و بافتی کۆمەڵایەتی ئەو قۆناغەدا داگیرکردبـوو، ئەوانـە لـەرێگای شەڕوشۆڕەکانی دەوڵەتەوە دیل دەکـران و لـە بـازاڕی کۆیلـەدا دەفرۆشران، هێندێکیشیان لەرێگای بازرگانیەوە دەهێنـران کـە بەشێکیان رەشپێست بوون لـە باشـوورەوە دەهێنـران و کـاری پاسەوانی و زۆرجار کشتوکاڵییان پێدەکرا و بەشێکی تریشیان لە باکورەوە واتە ئاسیای بچوك و ناوچەکانی سلاڤیا و رۆمانیـا دەکڕران، جگە لە تورکەکان و ئەوانەی لە هەرێمی پـشت روبـار (ماوراء النهر)ەوە دەگوێزرانەوە بەغـدا و ناوچـەکانی تـری ژێـر دەسەڵاتی خەلافەت. ئەوانە لە شـێوە و رەنـگوروودا لـووس و ناسك و سپیکەلە بون و کـە لەلایـەن خەلیفـە و دەربارییانـەوە دەکڕران ئیشی جۆراوجۆریان پێدەسپێردرا[٣٩].

شایەنی باسە غیلمانەکانی کۆشکی خەلیفەی عەباسی کاری هەمەجۆریان دەکرد، هێنـدێکیان دەوری نامـەهێنان و بردنیـان دەگێـڕا و پێیـان دەگـوتن (الرسـائلـي / نامەبـەر)، هێنـدێکی دیکەیان شەرابیان لـە بـەزمی مەینۆشـی خەلیفـە و دەرباریـیان دەگێڕا پێیان دەگوترا (الشرابي / شەرابگێڕ)، هێنـدێکی تـریش دەخەسـێنران و خزمـەتی (جنـاح الحـریم / حەرەمـسەرا)ی کۆشـکیان پـێدەکرا، ئەمـە جگەلـەوەی باوەشـێنی خەلیفـەی دەکرد و لە هاتووچۆکانیدا کاری بەردەستی دەکرد، ئەوانەیان

كـە لـە ڕەنـگ ڕوخـسارياندا ناسـك و لـووس بـوون و جوانترين بەرگی ڕەنگاوڕەنگيـان دەپۆشـی و خۆشـترين بـۆن و گوڵاويـان لـەخۆيان دەپـرژان و وەك ژن خۆيـان دەڕازانـدەوە و ئارايشتيان دەكرد[٤٠].

ديـارە خەليفـەكان جگەلـەوەی لـە شـەقامی (دار الرقيـق / خانەی كۆيلە) و لەناوچەی (باب النخاسين / دەروازەی كۆيلـە) لـــە بەغـــدا مێردمنـــداڵی لووســـيان بـــۆ دەكـــڕرا، گـــەوادی تايبەتيـشيان هــەبوو كـە لـە دوورتـرين هەرێمـەكانی دەوڵـەتی خەلافەتدا ياخود لەدەرەوەی قەڵـەمڕەوی دەوڵەتـدا هـەتيويان بــۆ دەناردنــە بەغـدا[٤١]، يــاخود مــاوە نــا ماوەيــەك و وەك دانپيانــانێكی شــەرعيەتی دەســەڵاتی خەليفـە لەلايــەن والی و لێپرسراوی هەرێمەكانـەوە ديـاری ڕەوانـەی بەغـدا دەكـران كـە نايابترينيان هەتيوی لووس و كەنيزەك بوو[٤٢].

هەربۆيە لەوسەردەمەدا لە شـاری بەغدا توێـژێكی بازرگـان پەيابوون كە بازرگانييان بە هەتيوەوە دەكرد، ئەو هەتيوانەی ناويــان نرابــوو بــە (المـؤجـرين / بەكرێـدراوەكان) و خۆيــان دەخستە ژێر هەركەسێكی پارەی بـدابا و لـەو ڕووەوە جۆرەهـا هۆنەری سێكسبازييان داهێنـابوو وەك (التفخـيم / قـەپاتكردن) يـــاخود (التفخيـــذ / بەناوگـــەڵ)[٤٣] هـــەر لـــەم ڕووەوە سەرگوزشـتەيەك لـە هـەتيوێكی ئـەم سـەردەمە دەگێڕنـەوە و دەڵێن: بەهەتيوێكيان وت: ئەم جلە تازانەت لەكوێ بوو؟

وتی: پرسيارێكی عەنتيكە دەكەن، بۆخۆتان سكەی پارەكە لـە شـەڕواڵەكەمدا دەبيـنن و پـێم دەڵـێن ئـەم جلـە تازانـەت بەچی؟[٤٤]

لەلايەكی ترەوە خانەی مەيئۆشينی جووەكـان و كەنيسەی مەســيحييەكان مەڵبەنــدێكی تــری بەدەســتهێنانی چــێژ و

بڵاوبوونەوەی نێربازی بووە، ئەو شوێنانەی خزمەتکاری لووس و بەچکە مەسیحی ناسکیان لێبووە و شوێنی پیاسە و حەوانەوەی خەلیفە و ئەمیر و شاعیرە چێژخواز و نێربازەکان بووە.

شایەنی باسە لەوسەردەمەدا ئەو هەتیوانە بازاڕیان زۆر گەرم بوو کە چاومەست، برۆپەیوەست، قژخاو، گۆنا ئاڵو نێوقەدباریك، حەوزپان، شان بەرز، سمت تۆپز و باڵاڕێك بوون[٤٥].

لەم بارەیەوە پرسیاریان لە (أبو الخليفة فضل الحجاب) کردووە کە گێڕەرەوەی هەواڵ و شیعر و ئەنساب و شارەزایی زانستی حەدیس و تەفسیر و زمان بووە و ساڵی ٣٠٥ ك وەفاتی کردووە و پێیان وتوە: چ شتێکی دنیات زۆر لاخۆش و بەتامە؟

وتویە: (رغيف أزهر، و بطيخ اصفر، و شراب أحمر، و غلام أحور[٤٦]) واتە: نانی سپی و، کاڵەکی زەرد، و شەرابی ترێ ڕەش، و هەتیوێکی چاومەست.

هەربۆیە لەسەردەمی خەلافەتی عەباسیدا تێکستی مێژوویی یەکجار زۆرمان سەبارەت بە دیاردەی نێربازی لەلای خەلیفە و دەستوپێوەندەکانیان لەبەردەستدایە، ئەو خەلیفانەی کە ژمارەیەکیان وەك (ئەمین و موعتەسەم و واثق) تاڕادەی عەشقی غوڵامەکانیان و شیعر بەباڵاچڕینیان نێرباز بوون و کاروباری دەوڵەت و موسڵمانانیان خستوبوە پشتگوێ.

لەڕاستیدا وێڕای ئەوەی (ابن الأثير) لە باسی خەلیفە هارون ئەلڕەشیدی عەباسیدا (١٧٠-١٩٣ك) دەڵێت کە کۆشکی هاورن پڕی بووە لە غیلمانی جوان کە بە ڕێکوپێکترین شێوە خۆیان دەڕازاندەوە[٤٧]، بەڵام بەپێی زۆرینەی سەرچاوە مێژووییەکان

هارون وەك خەلیفەیەکی هەتیوباز ناناسرێت، ئەو زیاتر خولیای کەنیزەکی هەبوو و ئاگری شەهوەتی لەورێگایەوە خامۆش دەکرد و هاوجنسباز نەبوو. بەپێچەوانەی ئەمینی کوڕی کە لە ساڵی (١٩٣) تا ساڵی (١٩٨) ی کۆچی خەلافەتی کرد و لەسەردەستی مەئمونی برای بەکوشتن چوو، خەلیفە ئەمین بەپێێ تێکڕای سەرچاوەکان نێربازیی کردۆتە رێباز بەجۆرێك بەتەواوەتی لە کەنیزەکەکانی دابڕاو بوو لەگەڵیان نەدەنوست[٤٨].

ئەمین وێڕای ئەوە لەتەمەنی پێنج ساڵییەوە باوکی خستییە بەر خوێندنی قورئان و ئەدەبی عەرەبی و دوو کەسی زانای وەك (الأصمعي) و (الكسائي) بۆ کردە مامۆستا و بەنازێکی زۆر پەروەردە ئەکرا[٤٩]، بەڵام دەرباری باوکی ئەوندە پیس بوو نەیدەتوانی بەرامبەر شەپۆلی لادان و هاوجنسبازان خۆڕاگریێ. هەربۆیە کاتێ پێگەیی خولیای هەتیوبازی کەوتەسەری و کەنیزەکی لەخۆی دوورخستەوە. ست زوبەیدەی دایکی هەر لەسەرەتاوە هەوڵیدا بۆ حاڵەتی ئاسایی بگێڕێتەوە، بەوەی کەنیزەکی دەهێنا و وەك کوڕ دەیگۆڕین، قەنەواچەی ئەخستە ژێرشانەکانیان و قژیانی کورتدەکردەوە، مەسەلەیەکی وا کە زۆر کاریگەری لەسەر ئەمین نەکرد و رێبازی هەتیوبازی بەرنەدا، لەوڕووەوە غولامێکی هەبوو ناوی (کوثر) بوو، زۆری خۆشدەویست و زۆربەی کاتی خۆی لەگەڵ ئەودا بەسەردەبرد و شیعری بەسەردا هەڵدەدا.

لەو شیعرانەی کە (سیوطي) رایگواستووە، شیعرێکە دەڵێت:

كـــــوثر دينـــــــي و دنيــــــاي
و ســـــــقمي و طبـــــــيبي

اعجـــــز النـــــاس الـــــذي
يلحـــــى محبـــــا في الحبيـــــب

واتە:

کەوســـەر دینمـــە و هـــەم دنیاکەمـــە
دەردی دەروون و هـــــەم دەواکەمـــــە
ئـــای کـــە ویـــصالی ئـــەو مـــانگ روخـــسارە
ئومێـــــــدی دڵ و تەمەنناکەمـــــــە

کاتێك شەڕ لـەنێوان ئـەمین و مـەئمونی برایـدا هەڵگیـسرا و لەشـەڕێکی سـەختدا سـوپاکەی ئـەمین شـکا، هـاتن هـەواڵی شـەڕەکە بـە ئـەمین بگەیـەنن، ئـا لەوهەلومەرجـە ئـاڵۆز و پڕئاستەنگەدا، ئەمین وتی: توخوا کەی ئێستا وەختی ئەوەیە، ئـەوە مـن و کەوسـەر خـەریکی ماسـیگرتنین و ئـەو دووانـی گرتووە و تائێستا من هیچ! !

دەمێکـیش شـەڕ لـە کۆشـکی خەلیفـە نزیـك کەوتـەوە و کۆشکیان دایەبەر مەنجەنیق، ئەمین هەر خـەیاڵی لای کەوسـەر بـوو کـە تووشـی برینداریيـەکی سـووك هـاتبوو، ئـەمین لـە شیعرێکیدا دەڵێت:

ضـــربوا قـــرة عـــيني و مـــن أجلـــي ضـــربوه
أخـــذ الله لقلـــبي مـــن انـــاس حرقـــوه

واتە:

لـەپێناوی منـا پێکـرا گلێنـەی چـاوەکانی مـن
خودا دەستێکی بشکێنێ کە سووتانی هەناوی من

پێویستە بوترێت کە خەریك بوونی ئەمین بە هەتیوەکانییەوە هەموو شتێکی تری لەبیربردبۆوە، مەسەلەیەکی وا کە کاریگەری خۆی هەبوو لە شکانەوەی سەنگی ئەو کێشەیەی لەسەر دەسەڵات لەنێوان خۆی و مەئمونی برایدا بوو، ئەو کێشەیەی بەکوشتنی ئەمین و سەرکەوتنی مەئمون لەساڵی ١٩٨ ی کۆچی کۆتایی‌هات.

شایەنی باسە مەئمون کە تا ساڵی ٢١٨ ی ك دەسەڵاتی خەلافەتی عەباسی گرتەدەست، وێڕای ئەوەی کە بایەخێکی بێسنوری بە بەزمی کەیف و رابواردن لەگەڵ کەنیزەکەکانی دەدا، پاش هاوڕێیەتی و دۆستایەتی پەیداکردنی لەگەڵ یەحیا ی کوڕێ ئەکثم ی قازی بەسرە خووی شەڕ بوو و کەوتە هەتیوبازی[٥١].

وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا یەحیا نێربازی لەرووی شەرعەوە بەحەڵاڵ دەزانی و جگەلەوەی لەماڵدا چوارسەد هەتیوی لوسکەی راگرتبوو، لەدەریشەوە هەتیوی لەدەست دەرنەدەچوو و رەوشتی منداڵان و لاوانی شاری بەسرەی تێکدابوو، هەربۆیە خەڵکی بەسرە بەنیازی شکایەتکردن چوونە لای مەئمون و گازندەیەکی زۆریان لە یەحیا کرد و داوایان لێکرد لێیان دوورخاتەوە بۆئەوەی داواکارییەکەیان وەڵامێکی بدرێتەوە. هەربۆیە یەکێك لە شاعیرەکانی ئەو سەردەمە لە بەیتێکدا وتویە:

کنا نرجی أن نری العدل طاهراً
فأتبعنا بعد الرجاء قنوط
متی تصلح الدنیا و یصلح أهلها

و قاضـــي القـــضاة المـــسلمين يلـــوط[٥٢].

واتە:

زۆر بەتـــەما بـــووین داد بەرقـــەرار بـــێ
کەچـــی بـــێهیوابووین لـــەم نیـــازە
چـــۆن خـــەڵك و دنیـــا بـــاش دەبـــن تـــازە
کـــە مـــوفتی ئیـــسلام خـــۆی هـــەتیوبازە.

هەروەها سەبارەت بەم قازییە نێربازە وتراوە:

یـــا لیـــت یحیـــی لم تلـــده اکثمـــه
و لم یطـــأ أرض العـــراق قدمـــه
الـــوط قاضـــي في العـــراق نعلمـــه
أي دواة لم یلقهـــــــا قلمـــــــه
و أي شـــعب لم یلجـــه ارقمـــه[٥٣].

واتە:

خۆزیـــا قـــەت ئـــەکـــثم یـــەحیای نەبایـــە
پێـــی لەســـەر خـــاکی عێـــراق نەنایـــە
هـــــەتیوبازترین قـــــازی عێراقـــــە
منـــــداڵی تێکـــــڕا خـــــستۆتە فاقـــــە
چ قنگـــی مـــاوە ئـــەو نـــەیکا لاقـــە.

پاش مردنی مەئمون، موعتەسەم بووە خەلیفە و تا ساڵی ۲۲۷ك حوكمی كرد، دیارە سەردەمی موعتەسەم لەڕووی بایەخدان بە غیلمان و ڕاگرتنیانەوە بەخاڵی وەرچەرخان لە خەلافەتی عەباسیدا دادەنرێت، شایەنی باسە موعتەسەم كابرایەكی نەزان و نەخوێندەوار بوو[٥٤]، یەكێك لە سیفەتەكانی ئەوەبوو كاتێ توڕەدەبوو دۆوودۆشاوی تێكەڵ دەكرد و كێی بكوشتایە وچی بكردایە گوێی لێ‌نەبوو[٥٥]، كاتێك كە میر بوو خولیای كۆكردنەوەی غیلمان لەكەلەی دابوو، و وەك یەعقوبی دەڵێت لە سەمەرقەندەوە سێ هەزارێكی بۆ هاتبوو[٥٦]، دوای ئەوەی بووە خەلیفە تەواوی غیلمانەكانی بەغدای كۆكردەوە و داوای لە والییەكانیشی دەكرد لەو خێرە بەشی بدەن، هەربۆیە عەبدوڵلای كوڕی تاهیری والی خوراسان ساڵانە دوو هەزار غیلمانێكی بۆ ڕەوانەی بەغدا دەكرد[٥٧]، ئەو غیلمانانەی كە زۆرینەیان لە ڕەگەزی تورك بوون و لەتاو بێ‌حەیاییان موعتەسەم ناچاربوو شاری سامەڕایان بۆ دروست بكات[٥٨].

لەڕاستیدا ئەو غیلمانە توركانە جگەلەوەی بەشێكی سەرەكی گاردی پاراستنی خەلیفە و سوپای دەوڵەتی خەلافەتیان پێكدەهێنا، بەقەولی نالی:

ئەم تاقمە ممتازە كەوا خاصەی شاهن
آشوبی دڵی مملكت و قەلبی سوپاهن

بەڵام هێندێكی تریان كە سپی‌پێست و سمت بەرز و ساف و لووس بوون وەك خزمەتكاری دەربار و نەدیمی خەلیفە هەڵدەسوڕان، هەربۆیە كە باسی موعتەسەم دێت ناكرێ ئەوە

لەیادبکرێت کە ئەو خەلیفە پایەبڵندەی کە سوپای ڕۆمی تێکشکاند، لە دەربارردا هەمیشە بە عەشقبازی غوڵامێکییەوە کە ناوی (عجیب) بوو مەست بوو، وەك لە شیعرێکیدا دەڵێت:

لقد رأيت عجيباً
يحكى الغزال الربيبا
الوجه منه كبدر
والقد يحكي القضيبا
طبيب مابي في الحب
فلا عدمت الطبيبا
اني هويت عجيباً
هوى أراه عجيبا[٥٩].

واتە:

عەجیبم بینی لە مێرگوزارێ
شۆخە ئاسکێکی نازداری دەدوان
ڕەنگ و ڕوخساری وەك مانگی چواردە
باڵای وەك سەرو، بەرز و ڕێك و جوان
گەر نازداری وا نوژداری دڵ بێ
بێباکم لە دەرمانی حەکیمان
عەجیبم خۆشویست چ خۆشەویستی
تاڕادەی عەشق و پەروانەسووتان.

دیارە هەتیوە تورکەکان لە ڕوو و ڕوخسارەوە جوان بوون و کاریگەرییان لەسەر هەوەسبازان بەجێهێشتووە، هەربۆیە لەبەرهەمی چەند شاعیردا بەجوانی ڕوو و قەدو باڵای هەتیوی

تورکدا هەڵدراوە، وەك (رودکی) شاعیری بەرزی ئێرانی کە لە سەدەی سێیەمی کۆچیدا ژیاوە وتویە:

(تـرك هـزاران بپـای پـیش صـف انـدر
هریـك چـون مـاه بردوهفتـه درخـشان
بـاده هنـده بتـی بـدیع ز خوبـان
بـچه خـاتون تـرك و بـچه خاقـان
از کـف ترکـی سـیاه چـشم و پریـروی
قامـت چـون سـرو زلفـانش چـو چـوگان)[٦٠]

واتە:

چ غیلمـانێکی جـوانماننـد تورکـان
گڵـۆپ ئاسـا وەکـو بـەدری درەخـشان
شـەرابگێڕن وەسـف نـاکرێ جـەمالیان
بەچـەی خـاتوونی تـورك، ئـەولادی خاقـان
کـە مەسـتی چـاوی مەسـت و زوڵفـی خـاوم
سـەروقەد هـەروەکو مەهتابـە روویـان

هەروەها شاعیرێکی بەرزی وەك (ناصر خسرو) دەڵێت:

(خـدایا راسـت گـویم فتنـه أز تـست
ولی از تـرس نتـوانم جغیـدن
أگـر ریگـی بـه کفـش خـود نـداری
چرابایـست شـیطان أفریـدن
لـب دنـدان ترکـان راختـارا
نبایـستی چـنین خـوب افریـدن
کـه از دسـت لـب و دانـدان ایـشان
بـه دنـدان دسـت و لـب بایـد گزیـدن
بـه اهـو میکنـی غوغـا کـه بگریـز

بـــه تـــازی هـــی زنـــی انـــدر دویـــدن)[٦١].

واته:

خودایــه راســت بڵــێم گێــچەڵ لــە تۆیــە
بـــەڵام ترســـم هەیـــە گـــەر ئاشـــكرابێ
كــە بــۆ خــۆت ئادەمــت كردۆتــە كوێخــا
ئـــیتر شـــەیتانت بـــۆ دەرد و بـــەڵابێ
ئەگـــەر لێـــو و دەمـــی توركـــان خـــەتابێ
لەتۆیـــــە بۆئـــــەوەی دڵ موبتـــــەلابێ
چ لێـــوێ یـــا دەمـــێ هـــەروەك ئەوانـــە
كـــە داوو هـــەم كەدانـــە بـــۆ گـــەدابێ
لەلایـــــەك ئـــــاهووان هەڵدەبـــــەزێنی
هـــەتا راویـــان لـــە بـــۆ تـــانجی ئـــەدابێ.

بەوچەشـنە كـە بینـرا هـەتیوبازی لـە خەلافـەتی عەباسـیدا لەلای خەلیفەكان و بگرە خـودی مـوفتی دەوڵەتیـشەوە ببـووە كـارێكی ئاسـایی، هەربۆیـە لـەپاش موعەتەسـەم زۆربـەی خەلیفـەكانی ئیـسلام ئـەو سـیفەتەیان تیـابووە، (الواثـق بـالله ٢٢٧-٢٣٢ك) كـە بـەدوا خەلیفـەی سـەردەمی عەباسـی یەكـەم دادەنرێت لەناخـەوە عەشـقی هـەتیو بـوو، ئـەو شـەش سـاڵەی حـوكمی دەوڵـەتی عەباسـی كـرد لـەم هـەتیو بـۆ ئـەو هـەتیو بازیدەدا، ئەوەی لە هەموویان زیاتر دڵ و دەروونـی خەلیفـەی ئیسلامی داگیركردبوو، غوڵامێكی میـسری بـوو بـەناوی (مهـج)، ئـــەو غوڵامـــەی هێنـــد خۆشدەویـــست بـــەپیرۆزترین شـــتی نەدەگۆڕییەوە، خەلیفە (الواثق) لە شیعرێكیدا بەسـەر مهـج دا دەڵێ:

(مهـــــج یملـــــك المهـــــج
بـــــسجی اللحـــــظ والـــــدعج

حسن القد مخطف
ذو دلال و ذو غنج
ليس للعين اذ بدا
عنه باللحظ منعرج)[٦٢].

واتە:

مهج چەند جوان و چ شیرینێکە
گوڵاڵەی باغی چ ئەوینێکە
باڵای وەك سەرو ڕێك و بڵندە
بە لەنجە دەڕوا نازەنینێکە
نیگای چاوەکەی وەك جادوو وایە
باشترین دۆست و هاوسەرینێکە.

دەگێڕنەوە بەیانییەك مهج بەناز و عیشوەوە خۆیکرد بەدیوانی خەلیفە واثق دا، واثق بەجارێك ئاگای لە کۆڕی دیوان و باس و خواسەکانی نەما و لەتاو مهج هۆشی لەبەربڕا و کەوتە جیهانێکی ترەوە کە جیهانی خۆشەویستی سێکسی هەتیوێکی میسرییە و دەرگای ئیلهامی شیعری بۆخرایەسەر گازی پشت و ناسکترین وشە بەزاریدا هاتن وتی:

(حياك بالنرجس والورد
معتدل القامة والقد
فالهبت عيناه نار الهوى
و زاد في اللوعة والوجد..)[٦٣].

واتە:

ســــڵاوت لـــــێبێ بـــــەنێرگز و گـــــوڵ
بـــاڵا نەونــــەمام بەنـــدی جــــەرگ و دڵ
نیگـــــای چـــــاوانت نـــــاز ئـــــەبارێنێ
ســـوتاوم وێنـــەی بولبـــول لەســـەر چــڵ.

شـایەنی باسـە شـەیدایی خەلیفـە بـۆ مهـج بەڕادەیـەك بـوو هــەتیوی لــەخۆبایی کــردوو وایلێکــرد ڕووی خــۆی لــە واثــق وەرگێڕێت و نەچێ بەدەمیەوە، مەسـەلەیەکی وا کـە خەلیفـەی شێت و هار کردبـوو، کـەس نەیـدەوێرا بـچێتە سـڵاوی، چـەندی هەوڵ دا و کەسانی راسـپارد هـەتیوەی بـۆ نەهاتـەوە سـەربار، زۆری لێپاڕایەوە.. بابـە بـەس ڕوویـەکی خۆشـی تێکـە.. شـێت بووە و هاواردەکات، هـەتیوە نـەیکرد و نـەیکرد، پـاش ئـەوەی هەڵوێـستی ناسـازی مهـج گەیـشتەوە خەلیفــە، واثــق لــە دێڕەشیعرێکدا وتی:

(یــــا ذا الـــــذي بعــــذابي ظـــــل مفتخـــــراً
مـــــا أنــــــت الا مليــــــك جــــــار إذ قــــــدرا
لــــو لا الهـــــوى لتجارينــــا علــــى قـــــدر
و ان أفـــق منـــه يومـــا فـــسوف تـــرى)[٦٤].

واتە:

ئەی کەسـێ کـەوا بـە ئـازاردانم دەکـەی شـانازی
تـۆ هــەتیوێکی بـێنرخی تـاکو لێـت نـەبم رازی
من شێتی ڕوویی ماهتم دەستی قەدەر بۆ نەشکی
گەربێـدار بـبم شـتێکت نییــە مــن بکــا رازی.

لەڕاستیدا خەلیفە واثق بەجۆرێکی دەستیدابوویە لەسنوری تێپەڕانـدبوو، ئـەو لەلایەکـەوە کـە هـەتیوبازی و عەشـقی مهـج

ئـارامی لــێ‌هەڵگرتبوو، لەلایــەکی تــرەوە کــەوتبووە ئازاردانی کەسـانێك کـە بۆچـوونی فیکـری و ئاینییـان لەگەڵیـدا یەکی‌نەدەگرتـــەوە، بۆنموونـــە ئـــازاردانی (ابـــن حنبـــل) و هەڵواسینی (احمـد بـن نـصر الغـزالـي) چـونکە لایـەنگرییان لـە بیروڕای موعتەزیلەیی خەلیفە واثق نەدەکرد کە دەیوت: قورئان دروستکراوە. حاڵەتێکی وا کە دەوڵەتی خەلافـەتی شـێواندبوو، هەربۆیە شاعیرێك لەودەمانەدا وتویە:

(أضـــاع الخلافـــة غـــش الـــوزير
و فـــسق الأمـــير و جهـــل المـــشير
لـــواط الخليفـــة اعجوبـــة
و أعجـــب منـــه خـــلاق الـــوزير
فهـــذا يـــدوس و وهـــذا يـــداس
كـــذاك لعمـــري خـــلاف الأمـــور..)[٦٥].

واتە:

شـێواندی خەلافـەت غـەش و ئاکـاری وەزیـر
سوئی ڕەفتاری ئەمیر، جەهل و نـادانی موشـیر
خـۆ هـەتیوبازی خەلیفـە خـەڵکی وا وڕکـردووە
لەوەزیاتر موتەعەجەب خولق و ڕەفتاری وەزیر
یەکێ واپێ لێدەنێ و یـەکێ بـۆ ژێـر پێیەکـەوا
دنیا شـێواوە سـەراپا چـی بڵـێم ڕەبـی قـەدیر.

بەوشێوەیە خەلیفەکانی عەباسی ئەوانەی پاش واثـق هـاتن کەمیان نەبێت ئەوانەی دیبیان تێکڕا هاوجنـسبازییان کـردووە و غوڵامی تایبەتی خۆیان بۆ جێگا و نووستن ڕاگرتووە.

المتوکـــل بـــالله (٢٣٢-٢٤٧)ك وێـــڕای ئـــەوەی وەك سەرچاوەکان باسی لێوەدەکەن چوار هەزار کەنیزەکی هـەبووە و سێکسی لەگەڵ هەموویان کردوە و لـەجوانترین و رازاوەتـرین کۆشـك و تـەلاردا رایگرتبـوون، چـەندە غیلمـانی ناسـك و لووسیشی کردبوە هاودەم و هاوسەرینی، لەوانە یـەکێکیان کـە نـاوی (شـاهك) ە لـە هـەموویان بـۆ متـەوەکیل لەپێـشتربووە، شـایەنی باسـە کاتێـك خەلیفـە گەیـشتە تەمـەنێك نەیـدەتوانی لەبەرپیری بەئاسانی جوڵەی سێکسی ئەنجام بدات، حەوزێکیان لە جیوە بۆ دروستکرد و لەوڕووەوە گرفتەکەی چاسەرەکرا(٦٦).

لەراستیدا کـاتی بەسـەرکردنەوەی سەرچـاوە مێژوویـیەکان روداوی وا دەخوێنینـــەوە کـــە چـــەندە جێـــێ سەرســـوڕمانە هێندەش عەنتیکە و خەندەبەخشە، بۆ نموونە (ابـن الأثـیر) لـە روداوەکانی سـاڵی ٢٥٢ ك واتـە خەلافـەتی (المعتـز بـالله ٢٥٢-٢٥٥ك) باسی راپەڕینێکی مەزن لە ناوچەی (بـوازیج) ی موسـڵ دەکات، کە (مساوری ئەلشاری بجلـی) رابەرایـەتی کـردوە دژی خەلافەتی عەباسی و کوردەکـانی ئـەو ناوچـەیەش بەشـدارییان تێداکردووە و ساڵانێکی خایاندووە، هۆکاری ئەم راپەڕینـە وەك ابـن الاثـیر ئامـاژەی بۆدەکـات ئـەوەبووە کـە مـساور کـوڕێکی هەبووە ناوی (حوثرة) بـووە، ئـەو کـوڕەی لـە زینـدانی موسـڵ دەگیرێت، پاسەوانێکی زیندان بەناوی (حسێن کوڕی بەکیر) بـە حەوثرە فێردەبێ و هەمو شەوێ لە زیندانەکـەی دەردەهێنـێ و تابـەیانی لـەپاڵ خۆیـدا دەینوێنـێ، و بـەیانی دەیباتـەوە شوێنەکەی خۆی، کوڕەکە لەم کردارە بێزاردەبێت، نامەیەك بۆ مساوری باوکی دەنێرێ و تێیدا دەنوسێ (أنا بالنهار محبوس و بالليل عروس) واتە: من بە رۆژ گـیراوم و بەشـەو گـایراوم، ئـەو

نامەیەی کە مساوری هاندا پەلاماری موسڵ بدات و ڕاپەڕینەکەی هەڵگیرسێنێ(٦٧).

خەلیفە المعتضد باللە (٢٧٩-٢٨٩ك) خەلیفەیەکی تری عەباسییە کە کرداری سێکسی لە نان و ئاو لا لەپێشتر بوو، ئەم خەلیفەیە هێندەی کرد تا لەتەمەنی ٤٦ ساڵیدا گیانی دەرچوو، لە شاکارەکانی ئەم کابرایە، کەنیزەکێکی هەبوو ناوی (دریرە) بوو، لە یەکێك لە کۆشکەکانی خۆیدا دەریاچەکی بۆ دروست کردوبو کە شەست هەزار دیناری تێچووبوو، خەلیفە لەوکۆشکەدا بەدریرەوە خەریك بوو و کاروباری دەوڵەت و خەڵك و خواکەشی لەپشت گوێ نابوو، هەربۆیە (ابن بسام) ی شاعیر لە هەقیدا وتویە:

ترك الناس بحيره
و تخلى في البحيرة
قاعداً يضرب بالطبل
على حر دريره

واتە:

خەڵکی بە کاسی بەجێهێشتووە
لە دەریاچەیەکە لێی هەڵنیشتووە
بە خۆ پیاکێشان، بە تیری تەکان
قوزی (دریرە) ی کردۆتە نیشان.

وێڕای دیرە و هاوشێوەکانی، معتضد عەشقی غولامێکی خۆی بوو کە ناوی (بدر) بوو و زۆریشی خۆشدەویست(٦٨).

دیارە ئەم لادانە سێکسییە تەنیا لە دەوڵەتی خەلافەتدا خەلیفەکانی نەگرتبۆوە، بەڵکو شاعیر و عولەماکانیشی

پێوەگلابوون و خەڵکە ڕەشۆکەکەش چاویان لەوان دەکرد، هەروەك دەوترێت کە ئەدەب ئاوێنەی گەلە. ئەدەبی سەردەمی عەباسیش کە چاخی زێڕینی دەسەڵاتی خەلافەتی ئیسلامییە پڕێتی لە پیاهەڵدان و چڕین بەسەر غیلمان و هەتیوانا، لەو شاعیرانەی هەتیو ئیلهامی شیعرەکانیان بووە: والبة بن الحباب، الحسين بن الضحاك، مصعب الكاتب، ابي جفنة الرقاشي، عمرو بن الملك الوراق، الثرواني الكوفي، العبادي..هتد) ئەمانە و جگە لە (أبو نواس) کە بە مامۆستای شیعری نێربازی عەرەب دادەنرێت و شیعرەکانی مەزنترین ڕەواجیان لای ئەدیبان و کۆڕە گشتی و تایبەتییەکاندا هەبووە و هاودەم و شاعیری دەرباری خەلیفە هارون ئەڵرەشید بووە.

(شابشتی) لە کتێبی (الديارات) دا زۆرجار ئاماژەی بەو شاعیرانە داوە کە بەردەوام چوونەتە دێری مەسیحییەکان و بەدوای هەتیودا گەڕاون کە سواری بن یاخود سواری خۆیانیکەن، جارجارەش بەرهەمی هێندێکیان لەوبارەیەوە بۆ ڕاگواستووین. لەوبارەیەوە باس لە شاعیری نێربازی عەرەب (مصعب الكاتب) دەکات و شیعرێکی دەهێنێتەوە کە دەڵێ:

(انا الماجن اللوطي دين واحد
و أني لفي كسب المعاصي لراغبٍ
اللوط ولا أزني فمن كان لائطاً
فأني له حتى القيامة صاحب
ادين بدين شيخ يحي بن اكثم
و لست على دين الزناة لنا كب)(٦٩).

واتە:

هەیتوبازی و مەیلی كوڕ رێبازی ئێستا و دوورمە
خراپە و كاری بەد دائیم خولقی نزمی شوممە
بەلای مندا نەچم تاكو هەتیوێ مابێ لەم دنیا
هەڤاڵینی كەسی خۆشە لە نێربازی بكا خولیا
ئەمن رێبازی یەحیای ئەكثەم گرتۆتەبەر هەردە
بە من چی فیعلی مێگاین، هەتیوبازی نەكەم چی بكەم.

وەك لە شیعرەكەدا دەردەكەوێت شاعیر رێبازی موفتی دەوڵەتی عەباسی یەحیای كوڕێ ئەكثمی گرتۆتەبەر و ئەوی بە نموونەیەكی بەرزی خۆی داناوە و هەتیوبازی بە (زنا) حیساب ناكات، هەرلەو كتێبەی شابشتیدا شیعرێكی ئەم شاعیرە هاتووە كە شاعیر باس لەوە دەكات چۆن كە دەچێتە جێیەك ریشی بەردەداتەوە و تەسبیحێك دەگرێ بەدەستیەوە و بەڕواڵەت خۆی بە پیاوچاك دادەنێ و باوكان منداڵەكانیان دەنێرنەلای تا فێری خوێندەواری و ئەدەبیان بكات، زۆر نابات رووی راستەقینەی دەردەكەوێت و دەستی نێربازی خۆی لەو منداڵانە دەوەشێنێت، شیعرەكە بەم سەرەتایە دەستپێدەكات:

و آمر بالمعروف لا من تقیه
وكیف و قولي لا یصدقه فعل
اقول اذا لاقیت قوما الا اتقوا
ولو عرفوا حالي لحل لهم قتلي..(٧٠)

واتە:

كاتێ بە ریا ئەمرێ بە چاكە دەكەم ئەمما
كارم لەگەڵ گوفتارم بەقەد عەرز و سەمایا

وەختێ کە خەڵك دێنە سڵاوم دەڵێم باش بن
گەر کەشفم بکەن زوو دەبەن تۆزم بەحەوایا.

سەبارەت بە شاعیری مەینۆشی و نێربازی عەرەب (ابونواس ١٤٥–١٩٨ك) کتێبە ئەدەبییەکان پڕن لە باسی سەرەڕۆیی و لادانە سێکسیەکانی ئەم شاعیرە کە بە گیان و جەستە عەشقی سێکس و چێژی لە لادانەکانی وەردەگرت، سەرچاوەکان باس لەوە دەکەن چۆن بێپەروا خۆیکردووە بە مەیخانەکانی جووەکاندا و پاش مەینۆشین چەند هەتیوێکی لەخۆی کۆکردۆتەوە و پاش ئەوەی بەتەواوی رووتی دەکردنەوە، لێوی ئەمی دەمژی و رانی ئەوی دەگوشی و گازی لەژێر باڵی ئەویدیکەیان دەگرت و پاشای داخڵی تەکێی چوارەمیان دەکرد، یاخود دوو هەتیوی سواری یەك دەکرد و خۆی دەبووە تەماشاچی تا هەرامەکەی هەڵدەستا و ئەوسا دەست لە دەست و قوەت لە..، یان هەتیوێکی سواری کەنیزەکێ دەکرد و لەپشتەوە خۆی بەسەر هەتیوەدا دەدا. دیارە لای ئەبونەواس هەتیو فەزڵی بەسەر کەنیزەکدا هەبوو، وەك خۆی دەیوت:

لعل من ابسط حسناته
انه لا یحیض و لا یبیض

واتە:

چـــاکترین فـــەزڵی مێردمنـــداڵی لـــووس
نە عادەی تووش دێ و نـە دەکرێ ئـاووس.

یان وەك دەیوت:

(فــــأن قــــال حـــــرام قـــــل: حــــرام
ولكـــــن اللـــــــذاذة في الحــــــرام)[71].

واتە:

ئەگـــەر وتیـــان حەرامـــە بڵـــێ: حەرامـــە
کـە خۆشـی و چـێژ هـەمووکات لـە حەرامـە.

لـەکتێبی (لطـائف اللطـف) دا سـەبارەت بـە هـەتیوی لـوس دەڵـێ: (انهـم باللیـل عـرائس و بالنهـار فـوارس، وهـم للفـراش والهـراش وللـسفر والـحضر)[72]، واتـە: هـەتیوی لـووس بەشـەو بووکن و بەرۆژ شۆڕەسوار، بۆ شەڕ و بۆ جێگا و لەرێگا و لەماڵ بەکەڵك دێن و هەمیشە حازربەدەستن.

دەگێڕنەوە جارێکیان ئەبونەواس لەعێراقەوە گەشـتێکی بـۆ خۆراســان کــردووە، لــەرێگا چــۆتە کەنیــسەیەك و لەگــەڵ کەشیشێکی سپۆرتدا یەکتریان ناسیوە و پێکـەوە خواردوویانـە و خواردوویانەتـــەوە، ئەبونـــەواس داوای لـــە کەشـــیش کـــرد بیگۆڕنەوە، کەشیشی فیلّباز پاش ئەوەی رازی بوو تاکی خـۆی کردوو هەستایەسەرپێ نەیهێشت ئەبونەواس ئەسپی شەهوەتی براێ‌و ئەو فیلّبازییـەی هەسـتی ئەبەنەواسـی جوڵانـد و لەتاکـە شیعرێکدا بەنەمری بۆی بەجێهێشتووین کە دەڵێ:

(مـــا أنــــصف الراهــــب مــــن نفــــسه
اذ نكــــح النــــــاس ولا يــــــنكح)[٧٣]

واتە:

بێئینـــصاف دەرچـــوو جـــەنابی کەشـــیش
تـــاکی خـــۆی کـــرد و پـــێم نـــەدرا لـــە شـــیش

هەروەها شابەشتی قەسیدەیەکی ١٧ بـەیتی ئەبونەواسـی ڕاگواسـتووە کـە بـاس لـە پەیوەنـدی سێکـسی هاوجنـسبازی شاعیر لەگەل هەتیوێکی مەسیحی دەکات کە ناوی (عبد یشوع) لەیـەکێك لـە دێـرە کۆنـەکانی قـەدپاڵ شـاخی عەقەبـەی لای دەریاچەی (طبرية) سواری بووە[٧٤].

(الحسین بن الضحاك)[٧٥] شـاعیرێکی تـری عەرەبـە کـە لـە دەربـاری خەلیفـە ئـەمین و موعتەسـەم و واثـق دا ژیـاوە و لەشیعرەکانیدا سەرەڕۆییە سێکسیەکانی لەگەڵ هەتیواندا بـۆ هۆنییوینەتەوە، لەشیعرێکدا دەڵێت:

(ســــقياً لليــــل أفنيــــت مدتــــه
ببــــارد الريــــق طيــــب النــــسم
ابــــيض، مرتجــــه روادفــــه
مــــا عيــــب مــــن فــــرق الى قــــدم
ابــــاحني نفــــسه وســــدني
يمــــني يديــــه و بــــات ملتزمــــي).

واتە:

شــەوێك بـۆم بـوو بــە ســاقی و دۆســت و
هاوجـــــــــــــــــــــــــێ
شـــــەرابی بـــــۆدەگێڕام هاتەســــــەرجێ
ســپی و ناســك، پـــەری شــێوە، درەخــشان
لــەبن پــێ تاســەری بــێ عــەیب، بــەرز شــان
کــە خـۆی بەخـشی بەبەنـدە و دەسـتی گـرتم
لــــەناوجێ تـــا ســــپێدە مەســــتیکردم.

(ابـن سـکرة) شـاعیرێکی دیکـەی ئـەو سـەردەمەیە کـە بـۆ چــێژوەرگرتن و هــەتیوبازی ســەردانی دێرەکــانی کــردووە و ســەرەڕۆییەکانی بەوێنــەی شــیعری پێــشکەش کــردووین، ئــەم شاعیرە وتویە:

(مــــر لـــــي في العمــــــر يــــــوم
لا أجازيــــــــــه بــــــــــشكر
بـــــين غـــــزلان النــــــصارى
امــــــزج الريــــــق بخمــــــر)[٧٦].

واتە:

لەگــــشت ژیــــانم ڕۆژێکــــم دیــــوە
هـــیچ کـــات خۆشـــی وام تێـــدا نـــەدیوە
لــــەنێو چـــاو ئاســـکە مەســـیحیەکاندا
مەینۆشــــیم دەکـــرد لـــەپاڵ هـــەتیوا.

وەك دەردەکــــەوێت دیـــاردەی نێربـــازی لــــەم قۆناغــــەدا واپەرەیـــسەندبوو مزگــەوت و کــۆڕی عولــەما و مامۆســـتا ئایینیەکانیـــشی گرتبـــۆوە. وەك دەڵـــێن کـــۆڕی (المربـــد / ناوچـــەیەکە لــە بەسـرە) پڕیبـووە لــە منـداڵی لـووس کــە بـۆ

خوێندن ڕوویان تێکردبوو، ئەو کۆڕەی کاتێك شاعیری گەورەی عەرەب (البحتري) خۆی پێداکرد وتی: (ما أحسن المسجد بقناديله) واتە: مزگەوت چەند جوانە بە چراکانی.

هەروەها لە زانایەکی وەك (ابن درید) دەگێڕنەوە کە لەگەڵ ئەو هەموو توندوتیژییەیدا چاوپۆشی لەو منداڵە جوانانە کردووە کە کاتی خوێندنەوە بەردەوام هەڵەیان دەکرد، کاتێك لێیان پرسی بۆچی چاوپۆشی لەو جوانانە دەکەیت و بۆچی بانێکە و دوو هەوا، لەوەڵامدا وتویە (لا تعجبوا فأن في وجهه غفران لذنوبه) واتە: سەرتان نەسوڕێت، ڕووی جوانی پۆزشی هەڵەکانێتی. دیارە کۆڕی ابن درید ئەوەندە منداڵی جوانی تێدا کۆبیبۆوە کە هێندێك هەوەسباز نەیاندەتوانی جێیبهێڵن. یەکێ لەوانە وتویە:

من يكن للظباء طالب صيد
فعليه بمجلس ابن دريد
ان فيه لأوجهاً قيدتني
عن طلاب العلا بأوثق قيد

واتە:

ئەوەی کە خولیای ڕاوە ئاهو کا
با ڕوو لە کۆڕی ابن درید کا
ماه ڕوخساری وای لێکۆبۆتەوە
بەستوومیانەوە پێم بەکۆتەوە

دیارە ئامۆژگاری و وەعظی دینی نەیاندەتوانی ڕێگا بە دیاردەی نێربازی بگرن لەنێو مزگەوت و کۆڕی زانستە

ئاینیەکاندا، بەقەولی شاعیری پایەبەرزی ئێرانی (کمال خجندی):

چشم أگر این است و ابرو این، ناز و عشوه این
الوداع ای زهد و تقوی، الوداع ای عقل و دین.

واتە:

چاو و ئەبرۆ گەر وەهابێ، وا بێعیشوە و نازەنین
تۆ لەکوێی ئەی زوهد و تەقوا، خوات لەگەڵ ئەی ئەقڵ و دین

یان:

ئاگری هەوەس رووکاتە هەرکەس
چەندە زاهید بێ دەیکا بە تەرەس.

لەڕاستیدا بڵاوبوونەوەی نێربازی لە مزگەوت و خوێندنگا ئاینییەکاندا بەجۆرێك لە دوا قۆناغەکانی خەلافەتی عەباسیدا پەرەی سەندبوو کە بە قەولی (هندوشاه) پاش ئەوەی خەلیفە الناصر (٥٧٥ – ٦٢٢ك) زانی عولەماکانی خوێندنگای ناوداری (نظامیة) بە هەتیوبازییەوە سەرقاڵن، بڕیاریدا هەموویان لە خوێندنگاکە بکاتە دەرەوە و شوێنەکەشی بکاتە تەویلەی ئەسپ و هێستر و سەگی لێ ببەستنەوە[٧٧].

وەك لە کتێبی (تجارب السلف) دا هاتووە، (أبو زكريا يحيى بن علي) کە بە خەتیبی تەبرێزی ناسراوە، مامۆستای ئەو خوێندنگایە بووە و شەوانە بەزمی مەینۆشی سازداوە و فەقێ لووسەکانی لەخۆی کۆکردۆتەوە، تا بە ڕاپۆرتێك خواجەی بەڕێوەبەریان ئاگادارکردەوە. خواجە کە سەرەتا باوەڕی

نەدەکرد، شەوێك بەدزییەوە هاتە خوێندنگاکە و راستی مەسەلەکەی بۆدەرکەوت، سپێدە تەبرێزی بانگ کردە لای خۆی و بۆئەوەی دڵی نەشکێنێ پێی وت: ئەوە مانگانەکەمان بۆ زیادکردووی، راستییەکەی تا ئێستا نەمانزانیوە بەشەو کۆرِت ئەوەندە گەرمە و خەرجیشت هێندە گرانە(٧٨).

لەراستیدا مەیلی هاوجنسبازی لای هێندێك لە عولەما و شاعیرو ئەدیبەکانی ئەم قۆناغە هێند بەتین بووە کە ئامادەبون لەپێناوی هەتیوەکانیاندا دەست لە هەموو شتێك هەڵگرن، یان گەر ویصالیان بۆ رێنەکەوێ شەربەتی مەرگ بنۆشن و ناوی خۆیان وەك هەتیوبازێکی شەهید لەمێژوودا تۆماربکەن.

لەو رووەوە روداوی خۆشەویستی (سعد الوراق) ی ئەدیب بۆ یەکێك لە شاگردە مەسیحیەکانی کە ناوی (عیسا) بووە لە شاری (رەها) شاراوە نییە، عیسا پاش ئەوەی مەسەلەکەی ئاشکرابوو سەریخۆی هەڵگرت، سەعدیش بەتەمای بینینی چاوە کاڵەکانی عیسا بەردەوام لە هاتووچۆی کەنیسەدا بوو، لەداخا دێوانەبوو، تا رۆژێکیان لەشوێنێکی نزیك بەکەنیسەکەی رەها لاشەی مردوویان دیتەوە، پاش مردنی سەعد، جارجارە عیسا بۆسەردانی بنەماڵەکەی دەگەڕاوە رەها، منداڵانی شار هەمووجارێ سەرەڕێگەیان لێدەگرت و عیسایان بەردەباران دەکرد و دەیانوت: ئەی بکوژی سەعدی وەراق(٧٩).

هەروەها (شرف العلا) ی شاعیر و ئەدیب لە عەشقی کوڕێکی مەسیحیدا پشتی لە ئاین کرد و چووە ناو کەنیسە و بەزمی مەینۆشی قبوڵ کرد، (مدرك بن علي الشيباني) ی زاهید و ئەدیب عەشقی شاگردێکی مەسیحی خۆی بوو بەناوی (عمرو) و لەکاتی وانەوتنەوەیدا نامەیەکی پڕ خۆشەویستی و

پاڕانــەوەی بۆنووســی، عمـر و گـوێی نەدایـە و کـۆڕی دەرس خوێندنیشی بەجێهێـشت، مەسـەلەیەکی وا کـە مـدرکی دێوانـــە کـــرد و بەهەموولایەکـــدا کەوتـــە ســـۆراخی، کـــاتی شـــاگردەکانی تـــری مـــدرك پەشـــێوی مامۆســـتاکەیان زانـــی، کەوتنەوە گەڕان بـەدوای، عـەمرودا و رازییـان کـرد سـەرێك لـە عاشقەکەی بـدات، عاشـق کـە بـە دیـداری مەعـشوقی گەیـشت، بەرگەی ئاگری سوتێنەری عەشقی نەکرد و نەعرەتەیەکی کێشا و گیانی سپارد[٨٠].

(٣ / ٢)

میسر و چەند نمونەیەکی نێربازی

ئاشکرایە کە میـسر لـە سـاڵی ٢٢ ی کۆچـی و لەسـەردەمی خەلیفە عومەری کوڕی خەتابدا خوای لـێبێ رازی، کەوتە ژێـر سـایەی دەوڵـەتی خەلافـەت و زیـاتر لەگـەڵ شـام دا جـۆرە یەکێتییـــەکی ئـــابووری و بەڕێوەبەرایـــەتییان پێکـــدەهێنا، ماوەیەکی زۆر لەژێر دەسەڵاتی سەنترالیزمی خەلافەتی ئەمەوی و عەباســـیدابوو، پـــاش لاوازی و دەرکـــەوتنی خولیـــای سەربەخۆخوازی هەرێمـەکان لـە ناوەنـدی خەلافـەت کـە بەغـدا بـوو، میـسریش قۆنـاغ بـە قۆنـاغ دەچـووە ژێـر سـایەی چـەند بنەماڵـــە و دەســـەڵاتی جیـــاوازی وەك: طـــــــۆلۆنییەکان، ئەخـشیدییەکان، فاتمییـەکان، ئەیوبییـەکان و مـەمالیك کـە تـا هاتنی عوسمانیەکان لە حوکمکردن بەردەوام بوون.

دیـــارە دەبـــێ دیـــاردەی نێربـــازی لـــە میـــسری خـــاوەن شارســـتانیەتی دێـــرین و دابەشـــبوونی چـــینایەتی توندوتیـــژ و ڕژێمـــی کۆیلەیەتیـــدا هـــەبووبێ کـــە لـــە قۆناغـــەکانی حـــوکمی

دەوڵـەتی خەلافەتـدا زیـاتر پەرەی سەند و لـە سـەدەکانی ناوەڕاستدا بۆتە دیاردەیـەکی زۆر ئاشـکرا و میـسرییەکان پێـی ئاشنا بوون، ئێمە لێرەدا چەند نموونە لـەو دیاردەیـە لـە چـەند قۆناغێکی جیاوازدا دەخەینەبەرچاو کە مـشتێ لـە خـەرمانێکی هەتیوبازین لەمیسردا.

(٣ / ٢ / ١)

کوشتنی سوڵتانێکی هەتیوباز

ئاشکرایە کە سـوڵتان (الظـافر بـالله ابـو منـصور) نۆهـەمین سوڵتانی فاتمییە کە حوکمی میسری کردووە و ئـەو مزگەوتـەی کە ئێستا لە قاهیرە بـەناوی (ظـافر)ە بـەناوی ئەوەوەیـە، وەك سەرچـاوە مێژووییـەکان لـەم سـوڵتانەی دەگێڕنـەوە، چـونکە گەنج بووە و حەزی بە بەزم و کەیف بووە سـاڵانی حـوکمی پـڕ ئاشووب و گێچەڵ بووە، سوڵتان (ظافر) مرۆڤێکی نێربـاز بـووە و حەزی لە کوڕە لووسکەیەکی وەزیری خۆی کردبوو کـە نـاوی (نـصر) بـوو، وەك لێـی دەگێڕنـەوە شـەو و ڕۆژی لەگـەڵ ئـەو کـوڕەدا دەبردەسـەر و زۆر عاشـقی بـووە و شـەوانە سـەردانی ماڵەکەیانی دەکـرد و تـا بـەیانی خـەریکی کـەیف بـوون، پـاش ماوەیەك هەتیوەکـە و عەباسـی بـاوکی بڕیـاری کوشـتنی ظـافر دەدەن و پیلانـی بـۆ دادەڕێـژن، ئـەو پیلانـەی کـە نـصر لـە شـەوێکی ئەنگوستەچـاودا لـە ماڵەکـەی خـۆی لـە قـاهیرە جێبەجێی کرد، پاش ئـەوەی سـوڵتانی هێنایـە ماڵـەوە و پـاش شەراب نۆشین دای بەسەر خۆیدا و ئینجا خەنجەرێکی لە ورگی چـەقاندوو بـە پارچەپارچـەکراوی هاویـشتیە بیرێکـەوە، پـاش ئەوەی خەڵکی قاهیرە مەسەلەکەیان زانی خۆپیشیاندانیان کرد و داوای تۆڵـەیان لـە عەباسـی وەزیـر و هەتیوەکـەی دەکـرد، هەربۆیە وەزیر و کوڕەکـەی بـەرەو شـام هـەڵاتن، ئـەم ڕوودawە

ساڵی ٥٥٤ ك ڕوویدا[٨١]. هەربۆیە ناچارین پارچە شیعرێکی شێخ ڕەزا بەو سوڵتانە هەتیوبازە بڵێین:

عاجز مەبە نەك بۆتۆ، وەفایان نییە بۆ کەس
مەعلوومە کە ئەم تاقمە وەك تاسی حەمامن.

(٣ / ٢ / ٢)

سەلاحەددین هەتیوباوێژی لەخواترس

نامانەوێت هیچ درێژدادڕییەك لە باسی مەزنی سەلاحەدین و کارەکانی بۆ عەرەب و ئیسلام بکەین و قارەمانی و شۆڕەسواری ئەو سوڵتانە بخەینەبەرچاو، چونکە ئەوە مەسەلەیەکی شاراوە نییە و بەشێرەوە دەرخواردمان دراوە، بەڵکو لێرەدا تێکستێکی مێژوویی (الذهبي) دەخەینەبەرچاو کە باس لە ساڵی ٥٩٥ ك دەکات و سەبارەت بە (الملك الناصر صلاح الدين صاحب مصر) دەڵێ:

(ئەوەندە پیاوێکی لەخواترس بوو، ڕۆژێکیان هەتیوێکی تورکی بانگ کردە ژوورەوە کە ناوی أبو شامة بوو و هەزار دیناری پێدابوو، سەیری جوانی و قەدوباڵای کرد و داوای لێکرد خۆی ڕووت و قووت بکاتەوە، ئینجا دەرپێکەی خۆی داکەنی تا کارێکی بەد بکا بەڵام خودا فریایکەوت و بەپەلە چووە لای کەنیزەکەکانی و خۆی خاڵیکردەوە، پاشتر گەڕایەوە هەتیوەکە هەر چاوەڕێی ئەکرد. فەرمانی پێکرد خۆی لەبەرکاتەوە و بڕواتەدەرەوە)[٨٢]. دیارە سەلاحەدین شەریفەکەیان بووە و دەبێ ئەوانی دیکە چۆن بووبن.

(٣ / ٢ / ٣)

شێخێکی ئەنگوستیلەباز

لە پێغەمبەر (د.خ) دەگێڕنەوە کە وتویە (بئس المال في آخر الزمان المماليك)واتە: قەڵبترین ماڵ لە ئاخرزەماندا مەمالیکە، وەك ئاشکرایە قۆناغی حوکمی مەمالیك لەمیسردا لەپاش ئەییوبییەکانەوە دەستپێدەکات و تا ساڵی ١٥١٦ بەردەوام دەبێت کە عوسمانییەکان هێرش و پەلامارەکانی خۆیان لە رۆژئاوا وەستاند و روویانکردە رۆژهەلآتی ئیسلامی و میسریشیان خستەژێر دەسەلآتی خۆیانەوە.

لەراستیدا سوڵتانەکانی مەمالیك لە میسردا لەڕادەبەدەر بایەخیان بە کۆیلە و کڕینی مەملوکی سپی پێست دەدا و لەماڵەکانی خۆیاندا رایاندەگرتن. هەر لەم رووەوە سوڵتان (کتبغا) کە لە شەستەکانی سەدەی حەوتەمی کۆچیدا دەسەلآتی میسری گرتەدەست، لە ساڵی ٦٦٥ ك پێشوازی لە دە هەزارماڵێك کە لە ناوەڕاستی ئاسیاوە هاتبوونە میسر و بە (الأويراتية) ناسرابوون، مەسەلەیەکی وا کە بووەهۆی ویتەویتی خەڵك و ناوی سوڵتان بەخراپی لەسەر زارو و زمانان دەگەڕا[٨٤]، سوڵتانەکانی مەمالیك ژمارەیەکی زۆریان لە منداڵە جوان و لووسکەکانی مەملوکی بۆخۆیان گلدەدایەوە و ناویان لێنابوون (الخاصكية / تایبەت)[٨٥].

وەك (مقریزی)باسی لێوەدەکات سوڵتان ناصر محمد بن قلاون لەڕادەبەدەر لە کڕینی غولامی مەملوکیدا

دەستبڵاوبووە، ناوبراو (١٠٠٠٠٠) درهەمی دایە هەتیوێك، بەقەولی کابرای عەرەب:

اذا كان رب البيت بالطبل ضارباً

فلا تلم الصبيان فيه على الرقص

واتە:

گەر باوك لەماڵ کەوتە دەف لێدان

چ لۆمەی منداڵ دەکرێ لە سوڕدان.

میرەکانیش لاسایی سوڵتانیان دەکردەوە و کەوتنە هەتیوکڕین، مەسەلەیەکی وا کە نرخی هەتیوی لە قاهیرەدا فڕاند بۆ سی تا چل هەزار درهەم، مەسەلەکە لەوەش تێپەڕی، سوڵتان ناصر، (ملكتمر الحجازي) مەملوکی کڕی بە (١٠٠٠٠٠) درهەم[٨٦].

دیارە پەرەگرتنی مەسەلەی کۆیلایەتی و هەتیوکڕین و ڕاگرتنیان لە کۆشك و دەربارەکانی سوڵتان و میرەکاندا بەواتای زیاتر بڵاوبوونەوەی هاوجنسبازی و بوونی بەدیاردەیەکی باوی کۆمەڵگا لە میسر، نمونەشمان بۆئەوە (شێخ شرف الدين أبو الربيع) ی شاعیر و زێرەنگەرە کە لە هەمەدان لەدایك بووە و لە هەولێر پەروەردە بووە و دەواتر چۆتە میسر و یەکێك بووە لە شاعیرەکانی دەرباری سەلاحەدینی ئەیوبی و لەسەردەمی مەمالیکەکانیشدا ژیاوە.

(ابن تغربردي) سەبارەت بەو شێخە دەڵێت: (دەگێڕنەوە جارێکیان هەتیوێکی مەملوکی جوانی مەلیك ئەشرەف موسا چۆتە لای و پێیوتووە: ئەنگوستیلەیەکت هەیە بۆ پەنجەم،

ئەویش لە وەڵامدا وتبوی: ناوەڵا نیمە، بەڵام پەنجەیەکی جوانم هەیە بۆ ئەنگوستیلەکەت)!! [٨٧].

لەراستیدا تێکستێکی وا دەریدەخات کە هەم سوڵتان و هەم شێخی شاعیر هەردووك ئەنگوستیلەباز بوون، ئەنگوستیلە، ئەو زاراوەیەی تا ئێستاش لە هەولێر بۆ منداڵی حیز بەکاردەبرێ.

(٣ / ٢ / ٤)

قازییەکی حیز و چەند پۆزشێك

(الأبشيهي) لـە دەروازەی حـەفتاو شەشـەمینی کتێبەکەیـدا چـەند سەرگوزشـتەیەکی عەنتیکـە سـەبارەت بـە هێنـدێك لـە قازییـەکانی چـەرخی زێڕینـی دەوڵـەتی خەلافـەتی ئیـسلامی دەگێڕێتـــەوە، لـــە دواپـــەڕەگرافی بەشـــی ســـێیەمی ئـــەو دەروازەیەدا، باس لە قازییە حیزەکەی شاری (حمص) ی شـام دەکات و دەڵێت کە بازرگانێك سەردانی ئەو شـارەی کـردووە و گوێی لە بانگ بێژ بووە وتویە (اشـهد ان لا الـه الا الله و ان أهـل حمـص يـشهدون ان محمـداً رسـول الله) بازرگـان ئـەم شـێوازە بانگدانەی لا سەیر دەبێ و دەچێتە لای ئیمـام بـۆ شـکات، کـە دەچـێتە مزگـەوت دەبینـێ ئیمـام لەسـەر پێیـەك پێـشنوێژی دەکـات، کـابرا زیـاتر سـەری سـوڕدەمێنێ و دەچـێتەلای موحتەسیب بۆ شکات، کە دەگاتە لای موحتەسـیب سـەیردەکا قورئـانێکی لەکۆشـدایە و کوپەیـە شەرابیـشی بەدەسـتەوەیە دەیفرۆشێ و بە قورئانەکە سوێند دەکا کە شەرابەکە بێ غەل و غەشـە، کـابرای بازرگـان کـە ئەمـە دەبینـێ پشتاوپـشت دەگەڕێتەوە و بڕیاردەدا بـچێتەلای قـازی شـار کـە گـەورەترین دەسەڵاتی شەرعی و یاساییە، کاتێ دەگاتە لای قـازی تەماشـا

ئەکات قازی لەسەردەم پاڵ کەوتووە و مێرمنداڵێکی بەسەرەوەیە و خەریکێتی، کابرا دەڵێت: خوا حمص ژێرەوژوورکا، قازی لە بازرگان دێتە وەڵام و دەڵێ ئەوە چی بووە؟ بازرگان تێکڕای مەسەلەکان باس دەکات، پاش ئەوەی لێدەبێتەوە، قازی دەڵێ: کەرە تۆ خراپ تێگەیشتووی، سەبارەت بە بانگبێژەکە، ئەمڕۆ بانگبێژەکەمان نەخۆش بووە و کابرایەکی جوویان بەکرێگرتووە لە شوێنی ئەو بانگ بدا کە نابێ شایەتومان بێنێ، مەسەلەی ئیمامیش، کاتێ لەماڵ هاتۆتەدەر، پێیەکی کەوتۆتە ناو پیساییەوە و کاتی پاکردنەوەی نەبووە، جا لەبەرئەوەی خەڵکەکە نوێژی جەماعەتی نەفەوتێ لەسەر پێ پاکەکەی ئیمامەتییەکەی بۆکردوون، ئەوەکەی موحتەسبیش ئەوەیە کە لە مزگەوتێکدایە بەرهەمی ئەو مزگەوتە تەنیا ترێیەکی خراپە و نافرۆشێ، هەربۆیە دەیگوشێ و دەیکاتە شەراب و دەیفرۆشێ و پارەکەی بۆ قازانجی مزگەوت و خوێندنگا و فەقێیەکان سەرف دەکات. سەبارەت بە خۆشم، ئەوە منداڵە هەتیوە و باوکی دوای مردنی ماڵ و داراییەکی زۆری بەجێیهێشتوون و میراتەکەیان وەستێنرابوو، ئێستا کەسوکارەکەی هاتوون و دەڵێن منداڵەکەمان باڵق بووە، ئەوا منیش بۆ دڵنیایی لەسەر خۆمی تاقیدەکەمەوە!!، بازرگان کە ئەمە لە قازی دەبیستێ لە حمص دەردەچێت و سوێند دەخوا تاماوە نەچێتەوە بەوێدا[٨٨]. دیارە کابرای بازرگان گەر بە ئاشکراش نەیوێرابێ لەدڵێ خۆیدا وتویە:

قازی لەژێر هەتیوا، سوڵتان دەستی بەخەنجەر حوکم بەردەستی زۆردار، دادمان لەدەستی قوندەر.

(٣ / ٣)

ئێران یا وڵاتی نێربازان

ئاشکرایە کە ئێران وڵاتی ئاری رەگەزان و مەڵبەندی دێرینی شارستانیەتی رۆژهەڵاتی نزیك و ناوەڕاست لەسەردەمی خەلیفە عومەری کوڕێ خەتاب و پاش شەڕی قادسیە و نەهاوەند کەوتە چنگی دەوڵەتی خەلافەت لەکاتێکدا شەقاوێکی گەورەی لە گەشەکردنی کۆمەڵگا و مەیینی چینەکانی و پرۆسەی دەسەڵات و بەڕێوەبردن و دواتر شارستانیەت بەهەردوو لایەنە مادی و مەعنەویەکانییەوە هاویشتبوو، هەربۆیە چینی هەڵبژاردەی ئێرانی مەسەلەی روخاندنی دەوڵەتی ساسانییان بە کارەساتێکی گەورە و هاتنی عەرەب و ئیسلامیان بە نەگبەتییەکی مەزن لەقەڵەمدا و لەڕووی دەروونییەوە تووشی تێکشانێکی گەورە هاتن و گیانی بەرگرییانی بزواند.

لەبەرئەوە شتێکی سەرسوڕهێنەر نییە کە بەدرێژایی حوکمی خەلافەتی ئەمەوی کە خەلیفەکانی پان عەرەبیزم بوون، ئێران ببێتە پێگەیەکی مەزنی راپەڕین و شۆڕش دژی دامودەزگای دەوڵەتی خەلافەت، لەوەش زیاتر پلانی رووخاندنی دەوڵەتی ئەمەوی لەئێراندا چنراو لەلایەن رەگەزە ئێرانییەکانەوە جێبەجێکرا، کە سەرەنجام دواخەلیفەی ئەمەوی (مروان الحمار) کوژرا و بناغەی دەوڵەتی عەباسی دامەزرێنرا کە دەتوانرێت بەدەوڵەتی (فارس و عەرەب) لەقەڵەم بدرێت، چونکە بنەماڵەکانی (آل فضل) و (آل سهل) رۆڵی سەرەکیان لە بەڕێوەبردنی دام و دەزگاکانی خەلافەتدا دەبینی و پاش نەمانی ئەو دوو بنەماڵەیە نفوزی رەگەزە ئێرانیەکان هەر لەو دام و دەزگایانەدا هەستیپێدەکرا.

لەلایەکی ترەوە ئێران کەپێشتر لـە چـەند رەگـەزی ئـاری وەك (فـارس، کـورد، بلـوچ) پێکـدەهات لـە قۆنـاغی دواییەکاندا بووە شوێنی نیشتەجێبوونی چەند رەگەزی دیکەی وەك (عەرەب، تـورك، ئەرمـەن، تورکمـان و ئـازەر.. هتـد) کـە رۆڵیان لـە زیـاتر ئـاڵۆزبوونی کێـشەکانی وڵات و بـاری سیاسـی ناوچەکەدا هەبوو.

پـاش لاوازبـوونی سـەنترالیزمی خەلافـەتی عەباسـی و سـەرهەڵدانی جوڵانـەوە سـەربەخۆییخوازەکانی هەرێمـەکان، رەگـەزە ئێرانیـەکانیش زووبـەزوو کەوتنـەخۆ و جگـە لـە دامەزرانـدنی چـەند سـەڵتەنەتی وەك (تاهیرییـەکان ٢٠٥ – ٢٥٩ك)، (سـەففارییەکان ٢٥٤–٢٨٩) (سـامانییەکان ٢٦١– ٣٨٩)، (غەزنەوییـەکان ٣٥١–٥٨٥ك) بنەماڵـەی (بـۆیهی) یـە فارسە شیعەکانیش توانیـان بۆمـاوەی ٢٧ سـاڵ (٣٢٠–٣٤٧ك) خۆیـان بەسـەر دەسـتگای خەلافەتـدا بـسەپێنن و تـەواوی رۆژهەڵاتی ئیسلامی حوکم کەن. کە دواتر ئێران دەکەوێتـە ژێـر دەسـەڵاتی سـەلجوقییە تورکـەکان و تـا هـاتنی مـەغۆل ئـەو دەسـەڵاتە بـەردەوام دەبێـت، دواتـر حـوکمی بنەماڵـەکانی (قرەقونیلـو / ١٤٠٨–١٤٦٧ / مـەڕی رەش) و (آق قونیلـو / ١٤٦٧–١٥٠١ مەڕی سپی) لەئێرانـدا دەسـتپێدەکات تـا سـاڵی ١٥٠١ کە شێخ ئیسماعیل سەفەوی دەچێتە تـەورێز و دەوڵـەتی سەفەوی دادەمەزرێنێت و ئێران پێ دەخاتە چاخی نوێوە.

سـەبارەت بـە دیـاردەی نێربـازی لـە ئێرانـدا، دەتوانرێـت بوترێـت کـە تەمـەنی ئـەو دیاردەیـە درێـژایی تەمـەنی شارستانییەتی دێرینی ئێرانە، لەم رووەوە نـاکرێ چـەند شـتێ لـەبیر بکرێت یەکـەم دابەشـبوونی توندوتیـژ و مێژینـەی چینە کۆمەڵایەتییەکانی ئێران، دووەم نەبوونی ئازادی تێکـەڵاوبوونی

ڕەگەزی نێرومێی کۆمەڵگا بەشێوەیەکی ساغڵەم یان بەمانایەکی تر داخراوی کۆمەڵگا و چەپاندنی بێسنووری لاوان، سێیەم گەندەڵی تەواوی دەرباری سوڵتان و ئەمیر و دەستوپێوەندەکانیان کە لەپێناوی چێژوەرگرتن لە هیچ ڕەفتارێ نەپرینگاونەتەوە، چوارەم، دابارینی ڕەگەزی تورك و گەرمبوونی بازاڕی کۆیلایەتی، مەسەلەیەکی وا کە هانی چینە خواپێداوەکانی دەدا منداڵە تورکی سپی و سۆڵ بکڕن و بۆ خزمەتی خۆیان سوودیان لێوەرگرن بەبەزمی ناوجێگەشەوە، حاڵەتێکی وا کە ڕۆڵێکی گەورەی لە بڵاوبوونەوەی نێربازیدا هەبوو لەنێو تێکڕای چینە کۆمەلایەتییەکاندا بەتایبەتی لە سەدەکانی ناوەڕاست و تا نزیکەی سەد ساڵ لەمەوبەرێك، نموونەی مێژوویی و ئەدەبیش بۆ گەواهیدان لەم ڕاستیە هەند زۆرە کەوا لە هەر لێکۆڵەرێك بکات پاش خوێندنەوەیان ئێران ناوبنێ وڵاتی نێربازان کە بە فارسی: أمرد پرستی، بچەبازی، غلامبارگی و سادەپرستی پێدەڵێن و وا لێرەدا چەند نموونەیەك دەخەینەبەرچاو:

(٣ / ٣ / ١)

نموونەی مێژوویی:

(٣ / ٣ / ١ / ١)

ریسوایی ئەبو نەعیم

(ابو فضل بیهقي) لە کتێبە مێژوویەکەیدا دەگێڕێتەوە کە لە دەرباری سوڵتان مەسعودی غەزنەویدا کابرایەك هەبووە پیاو و نەدیمی سوڵتان بووە بەناوی (أبو نعیم)، ئەم کابرایە دڵی چۆتەسەر غولامێکی جوان و دلگیری سوڵتان کە ناوی

(نوشتیکن) بوە و بەدزییەوە جارجار تەماشای دەکرد، ڕۆژێك سولْتان بەو غولامەیدا چەپکە گوڵێك بۆ ئەبونەعیم دەنێرێ، ناوبراو کاتی وەرگرتنی گوڵەکە دەستی غولام دەگوشێ، نوشتکین زۆری پێناخۆش دەبێ و دەڵێ: ئەوە چ بێئەدەبیەکە کە بە پەنجەی خیانەت دەستی غولامان بگوشرێ؟ ئەم قسەیە دەگاتەوە سولْتان مەسعود و دەبێتەهۆی دڵڕەنجاندن و توڕەبوونی و فەرمان دەدا ئەبونەعیم وەك سەگ پەت کەن و لە قەڵای بهاوێژن و ماڵ و داراییەکی کە هەیەتی بە نوشتکینی ببەخشن، شایەنی باسە ئەبونەعیم لەسەر دەستگوشینێکی نوشتیکین کەوتە بەر ڕق و نەفرەتی سولْتان و ماوەیەکی زۆر ریسواکرا، تا بە هیمەتی پیاوچاکان سولْتان لێیخۆش بوو و گێڕایەوە دەربار، ڕۆژێك کە سولْتان لەبەزمی مەینۆشیدا بوو، ئەبونەعیمیشی لەگەڵدا بوو، سولْتان ڕوویتێکرد و پێی وت: ها بونەعیم ئێستا سەیری نوشتکین ناکەی؟ لەوەڵامدا بونەعیم وتی: قوربان لەسەر تەماشایەکی جاری پێشوو بەدەردێ نەچووم تا دووبارەی بکەمەوە، سولْتان دایە قاقای پێکەنین[٨٩].

دیارە نمونەیەکی وا ئەوەدەگەیەنێت کە سولْتانەکان جگەلە بەزمی هەتیوبازی، هەتیوەکەشیان بەبەشێك لە هەیبەتی شایانەیان زانیوە و ئامادەبوون بەتوندترین شێوە سزای نزیکترین کەس بدەن کە بەچاوی (خراپ) نیگا بکات، نیگاکەرێك کە پێوست بوو بیوتایە:

لـێم مــەرەنجێ گــەر ئەوەنــدەت بـۆ بــڕوانم
دڵنیابـــــە لێــــت تێرنابـــێ چـــــاوەکانم.

(٣ / ٣ / ١ / ٢)

ئەمیر یوسفی برای سوڵتان مەحمود و طغرلە لووس

(بیهقــی) لــە شــوێنێکی تــری کتێبەکەیــدا ڕووداوێکمــان لــەدەرباری ســوڵتان مــەحمودی غەزنــەوی (٣٣٨-٤٢١ك) دا بۆدەگێڕێتەوە کە باس لە ئەمیر یوسفی برای سوڵتان مـەحمود دەکات کە حەزی لە غولامێکی لووسی سوڵتان بـووە کـە نـاوی (طغرل) بووە، ئەو غولامەی کە لەلایـەن خـاتوون ئەرسـەلانەوە کرابووە دیاری بـۆ سـوڵتان و لەبـەر جـوانی و ناسـکی سـوڵتان کردبوویە شەرابگێڕ و هاوجێگەی تایبەتی، ئەمیر یوسف کە لـە کۆڕێکی مەینۆشی سوڵتاندا لـە بـاغی فـەیروزی ئامـادە دەبێـت بێئەوەی هەست بە خۆی بکات شێت و شەیدای طغـرل دەبێـت و تـەنیا سـاتێکیش چـاوی لــێناتروکێنێ، مەسـەلەیەکی وا کـە سوڵتان توڕەدەکات و ناچاردەبێت بە یوسف بڵێ: تا ئێستا من چەندە چاکە و پیاوەتیم بەسەرتەوەیە، چـۆن دەبـێ لـە کـۆڕی مەینۆشـی منـدا بێئـەدەبی وا بکـەی؟ تـۆ خـۆت پێـت خۆشـە کەســانی دی بەوچەشــنە لــە بــەزمی مەینۆشــیدا ســەیری هەتیوەکانت بکەن؟ بەڕاستی ئەگـەر حورمـەتی بـاوکم نەبوایـە ئێستا خراپم بەسەردەهێنای، ئەمجارەیان لێت دەبـوورم و بـڕۆ ئـەوە طغـرل یـش بۆخـۆت چـونکە ئێمـە لەوبابەتـەمان زۆرە، هۆشیاربە جارێکی دی هەڵەی وا دووبارەنەکەیتەوە، یوسف کە

ئەمەی بیست سەری‌سوڕما و سەری‌دانەواند و ماچی خاکی بەرپێی سولتانی کرد و بڕیاری‌دا شتی وای هەرگیز لێ‌دووبارەنەبێتەوە(٩٠).

(٣/١/٣/٣)

سوڵتان مەحمود و ئەیازی چاوباز

خۆسەویستی و عەشقی سوڵتان مەحمود بۆ ئەیازی تورك داستانێکی ئاشکرایە و لەمێژوو و ئەدەبیاتی ئێراندا رەنگی‌داوەتەوە، وەك (نظامی عروضی) باسی لێوەدەکات ئەم ئەیازە زۆر شیرین و جوان و لەسەرخۆ و رێك ئەندام و جوان پۆش بووە و لە زەمانی خۆیدا بێ‌هاوتابووە بەجۆرێك دڵ و دەروونی سوڵتانی داگیرکردووە، شەوێکیان سوڵتان مەحمود زۆر سەرخۆش دەبێ و لە بێ‌ئاگاییەوە فەرمان بە ئەیاز دەدا قژە درێژەکەی لە ناوەڕاستدا ببڕێت، سپێدە کە دێتەوە هۆش خۆی و دەزانێ چ هەڵەیەکی دەرهەق بە مەعشوقەکەی کردووە زۆر شپرزە دەبێت و هاواردەکات کەسێ دڵخۆشی بداتەوە، لەوکاتەدا حاجی عەلی قەریبی سەرکاری دەربار (عنصری) شاعیر ئاگادار دەکاتەوە و دەینێرێتەلای سوڵتان، عنصری کە دەچێتە ژوورەوە سوڵتان پێی‌دەڵێ وەرە بزانە چی رویداوە و شتێ بڵێ با داخم لە دڵ دەرچێ، عروضیش دەڵێ:

کی عیب سر زلف بت از کاستن است
چه جای بغم نشستن و خاستن است
جاری طرب و نشاط و می خواستن است
کاراستن سرو زپیراستن است

واتە:

چ کـــات کـــورتی زوڵـــف بۆتـــە عـــەیبی جـــوان
بۆچـــــــی غـــــــەمخۆری و دەروون ئـــــــازاردان
گــــەرمی کـــــەین کــــۆڕی بـــــەزم و مەینۆشـــــی
ســــــەرو هەڵپاچـــــین باشـــــە بـــــۆ هەڵـــــدان.

دوای ئەوە سوڵتان مەحمود فەرمان دەدا دەمی شاعیر سێ جار پڕ لە گەوهەر بکەن و گۆرانیبێژانی بانگ کرد و ئـەو ڕۆژە تـا ئێـوارێ شـەرابیان دەنۆشـی و ئـەو دوو بەیتـە شـیعرەیان بەگۆرانی دەوت[٩١].

هـەروەها لـە بەشـی پێنجـەمی (گلـستان) ەکـەی (سـعدی شـیرازی) دا کـە لەسـەر عەشـق و لاوێتییـە، یەکـەمین چـیرۆك لەسـەر عەشـقی سـوڵتان مـەحمود بـۆ ئـەیاز، وەك سـعدی دەگێڕێتەوە لە (حسن میمندی)ی وەزیری سـوڵتانیان پرسـیوە کـە بۆچـی ئـەیاز لـەلای سـوڵتان لـە گـشت غولامـەکانی دی لەپێـشترە، لەکاتێکدا جـوانی و شـیرینی هـەروەك ئـەوانی دی وایـە، لەوەڵامـدا حـسن وتویـە: هەرچـییەك بکەوێتەبـەردڵ، لەچاودا جوان دەنوێنێ. ئینجا سعدی خۆی دەڵێ:

هرکــــــه ســــــلطان مریــــــد أو باشــــــد
گـــــر همـــــه بدکنـــــد، نکوباشــــــد
وانکـــــــه را پادشــــــا بینــــــدازد
کــــسش أز خیــــل خانــــه ننــــوازد[٩٢].

واتە:

یـــەکێ کـــە ســـوڵتان بیکاتـــە دۆســـتی
چـەندە بـەدکاربێ، هـەر جـوان دەنوێنـێ

کەسێکیش پادشا بیخاتە پشت گوێ
لە گوند و شارا کەس نایدوێنێ.

(٤/١/٣/٣)

سزای نێربازی لای تورکانی غوز

تورکە غوزەکان لەمێژەوە هاوسێی ئێران بوو و جارجارەش لە باکوور و باکووری ڕۆژهەڵاتەوە پەلاماری سنورەکانی ئێرانیان دەدا. ئەم تورکانە خەریکی شوانکارەیی بوون و مەڕ و بزن و ئەسپیان بەخێودەکرد. لەسەفەرنامەکەی (ابن فضلان)دا هاتووە کە کابرایەکی بازرگانی خوارەزمی چۆتە ناوچەی پادشای تورکە غوزەکان کە ناوی (گودزکین) بووە بەنیازی کڕینی بزن و مەڕ، پاش ماوەیەك مانەوە لە ماڵی خانەخوێکەی حەز لە کوڕەکەی دەکات و کرداری سێکسی لەگەڵ ئەنجام دەدات، شەوێك کابرای خانەخوێ کوڕەکەی خۆی لە باوەشی کابرای خوازرمیدا دەگرێت و دەچێتە لای گودزکین شا و داوای تۆڵە دەکات، گودزکین دەڵێت گەر دەتەوێت بەحەق دادتان بکەم، پێویستە بازرگان و کوڕەکەت هەردووکیان بکوژرێن، کابرای تورکەکە کوشتنی کوڕەکەی پێخۆش نابێ و داوای مەسڵەت دەکات، لەئاکامدا سزای ئەو پەیوەندییە سێکسییەی نێوان بازرگان و کوڕە تورکەکە

گوێرەکەیەکە بۆ باوکی کوڕە و چوار سەد دانەش بۆ پادشای تورك، هەربۆیە مەسەلەکە لەسەر بازرگانە خوارەزمییەکە چوار سەد و یەك گوێرەکە کەوت، تەسلیمی کرد و بەناوچەی تورکاندا نەچۆوە[٩٣].

(٣ / ٣ / ١ / ٥)

سوڵتان سنجەری سەلجوقی.. نێربازێکی سادی

سەلجوقییە تورکەکان ئەو بنەماڵەیە بوون کە پاش بۆیهییەکان بۆماوەیەکی درێژ حوکمی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامییان کردووە، سوڵتان سنجەریش (٤٩١–٥٣٧ك) یەکێکە لە ناسراوترین و بەهێزترین سوڵتانەکانی ئەو بنەماڵەیە کە بەپێی ئاماژەی سەرچاوەکان نێربازێکی سادی واتە ئازاردەربووە، ئەم سوڵتانە جگەلە مەینۆشی بەردەوامی هەر جارەی غولامێکی جوان و لووسی دەکردە هاودەم و دەستەڕاستی خۆی و تەواوی ماڵ و دارایی و کاروبارەکانی دەوڵەتی دەخستەبەردەست، پاش ئەوەی تەواو لێی تێردەبوو و غولامە لەخۆی بایی دەبوو، ئەمیرەکانی بانگ دەکرد و فەرمانی کوشتنی غولامەکەی دەدانێ و ئەوانیش بێ سێ و دوو کارەکەیان رادەپەڕاند و غولامەیان وەك مەڕ کەوڵ دەکرد. سوڵتانیش کە بێهەتیو حەوانەوەی نەبوو جارێکی دی و سەرلەنوێ لەگەڵ غولامێکی تردا دەستی پێدەکردەوە. لەم رووەوە هاودەمی سوڵتان سنجەر و (سنقر) ی غولامی شایەنی باسکرنە.

سوڵتان پاش ئەوەی ئەو غولامەی بە (١٢٠٠) دینار کڕی و دیارییەکی زۆریدایە خاوەنەکەی، فەرمانیدا کەژاوەیەکی وەك ئەوەی خۆیی بۆ دروست کەن و لەکاتی چونەدەرەوەدا هەزار مەملوکی بخەنەشوێن و گەنجینەیەکی وەك ئەوەی سوڵتانی بخەنەبەردەست و دە هەزار سوارە بخەنە ژێر فەرمانییەوە، بەشێوەیەك سنقر لەخۆی غەرِا بوو کە وەڵامی کەسی نەدەدایەوە، پاش دوو ساڵ سوڵتان تاقەتی لە سنقر نەما و میرەکانی بانگ کرد و فەرمانی کوشتنی پێدان و بەخەنجەر پارچەپارچەیان کرد، دیارە سنقر تەنیا قوربانی نێربازێکی سادی وەك سنجەر نەبوو، بەڵکو ئەو سوڵتانە چەند غولامی دیکەی وەك (قایماز کچ کلاە) و (اختیار الدین جوهر التاجي) بەدەردی سنقر برد[٩٤].

(٦/١/٣/٣)

سوڵتان جلال الدین منکبرنی و تەرمی هەتیوەکەی

سوڵتان جەلال الدین (٦١٧-٦٢٨) کە دوا سوڵتانی خوارەزمییە کەسایەتییەکی ناودار و لە بەربەرەکانی جمانی مەغۆلەکاندا دلاوەری و ئازایەتی بێهاوتای نواندووە، ئەم سوڵتانە غولامێکی هەبوو زۆری خۆشدەویست ناوی (قلج) بوو، ئەم غولامە بەرێکەوت مەرگ بووە میوانی، سوڵتان کە بە مردنی قلج وەك شێت و هاری لێهات، فەرمانیدا تەرمەکەی بەرەو تەورێز بەرێکەن و داوای لە تێکرای وەزیر و ئەمیرەکانی کرد بەپێ دوای تەرمەکە کەون، خۆشی لە زۆربەی رێگادا بەپێ دەرۆیی و زۆریان لێدەکرد تا سواری ئەسپەکەیان دەکردەوە، کە تەرمی قلج گەیشتە تەورێز، سوڵتان فەرمانیدا کە دەبێت

تێکڕای خەڵك نوێژی لەسەر کەن و ئەوانەی نەهاتن بەتوندی سزادران، ئینجا کاتی سپاردنی تەرمەکە بەخاك، سوڵتان بەسەریدا دەگریا و سەریدەنا بەسنگییەوە و نەیهێشت بینێژن، بەڵکو بۆ هەرکوێیەك دەڕۆیی تەرمەکەی لەگەڵ خۆیدەبرد، جارجارە کە خواردن و خواردنەوەی بۆ دەهات، هێندێکی بۆ قلج جیادەکردەوە و بۆیدەنارد، بێئەوەی کەس بوێریێ بڵێ مردووە، ئەوەی هەڵەی وای لە زار دەرچووبا لەسەریدەدا، ئەبوایە بڵێن: قوربان قلج خاکی بەرپێتان زیارەت دەکات و دەڵێت شوکور حاڵم لە جاران باشترە[٩٥].
دیارە مردنی قلج بەڕادەیەکی زۆر کاری لە سوڵتان کرد و لە حاڵەتی ئاسایی کردیە دەرەوە و تا مردیش بەوداخەوە دەیناڵاند و دەیوت:

لەدڵدا ئاگری فەوتت وەکو هەیجانی بورکانە
فیراقت کوشتمی، جەرگت بڕیم و دڵ پەرێشانە.

(٧/١/٣/٣)

کینە تۆزی دوو هەتیو

لەبەرگی دووەمی (بدایع الوقائع) دا هاتووە کە لە شاری (هرات)ی ڕۆژهەڵاتی ئێران، کوڕێکی لووس و گوڵ روخسار لە ساڵی (٨٨٩ك) پەیدابووە ناوی (میرك زەعفەران) بووە، ئەم کوڕە کابرایەکی کەرەووس فرۆش عاشقی ببوو بەناوی (سەرخك). هەر لەودەمەدا کوڕێکی لووسی تر لە شاری هرات بوو بەناوی (شامحەمەد)، ئەم شامحەمەدە ڕۆژێ بە لەنجەولار بەبازاڕدا دەڕۆیی و چاوی بەسەرخکی کەرەووس فرۆشکەوت و

پێـی وت: ئـەرێ تـۆ بـە چ ئەقڵێکـەوە دوای مـیرك زەعفەران کەوتووی؟ خەڵکی تـر هـەن کـە قـەدری تـۆ زۆر لـەو زیاتر دەزانن، لەوەڵامدا سەرخك وتی: راست دەفەرمووی:

هـردم چـو بیوفایـان نێـوان گرفـت یـاری
مـاییم زخـاك کـویش تـا جـان زتـن بـرآمـد

واتە:

هــەردەم لــەبێوەفایان نــاتوانی بگــری یــارێ
دەستم بەدامەنت بێ تا گیان دەچێ بـەجارێ.

هـەواڵی ئـەم چـاوپێکەوتنە گەیشتەوە زەعفـەران، ئـەویش چەند شـولکێکی داربـی هێنـا و لـەئاوا داینـا، رۆژێکـی سـارد و کرێـوە سـەرخك پەیـدابوو، زەعفـەران وتـی: هـا جـەناب ئـەوە لەکوێی دیارنی؟ سەرخك هەوڵیدا پۆشز بکات، زەعفەران وتی: تـا بـەم شـولکە دووسـەد شـەلاقت لـێنەدەم چـاوەڕێی ئاشنایەتیکردنم مەبە، سـەرخك کـە ئـەوەی بیـست خـۆی بـۆ رووتکـردەوە، زەعفـەران دەسـتی بـە شـولك لێـدان کـرد و کـە گەیشتە بیست، وتی چـەندە؟ سـەرخك وتـی: وائـەزانم پێنجـە، زەعفەران وتی: نـەخێر دە بـوو، سـەرخك وتـی: بـا لەسـەرەوە دەسـتپێبکەینەوە، چـەند جـارێ مەسـەلەکە بەوشـێوەیە دووبـارەبۆوە تـا زەعفـەران سـۆزی جـولا و سـنگی روت کـرد و نایبەپشتی سەرخکی عاشـقەوە و بەگریانـەوە پێـی وت: ئـەی

گیانی شیرینم لە عیشقی من چۆن هەراسان دەبی کە لەجیاتی فرمێسك خوێناو لەچاوت دەبارێ[٩٦].

لەڕاستیدا ئەم نمونەیە بەتەنیا دیاردەی هاوجنسبازییەکە لەوشارەدا و لەو سەردەمەدا بەدیار ناخا، بەڵکو حاڵەتی دەروونی ئەو دوو هەتیوە و مەیلی خۆشەویستی حیزەکەشمان بەلای نێربازەکەدا بۆدەخاتەڕوو کە شتێکە زۆر کەم هاوتایە.

(٣ / ٣ / ١ / ٨)

نێربازی لای حەشاشەکان

حەشاشەکان یاخود ئیسماعیلیەکان ئەو تاقمە تیرۆریستە بوون کە لە باکوری ئێران و لە سەدەی حەوتەمی کۆچیدا دەسەڵاتێکی بەرفراوانیان هەبوو. ئەوانە خەڵکیان بە مادەی حەشیشی بێهۆشکەر هەڵدەخەڵەتاند و کاری تیرۆریستیان پێئەنجام دەدان، بۆخۆشیان هەر خەریکی رابواردن و مەینۆشی و پیلانگێڕان بوون.

یەکێك لە نوسەرانی ناوەڕاستی سەدەی حەوتەم باس لە دیاردەی نێربازی دەکات لە دەرباری حەشاشەکان و دەڵێت دوای ئەوەی (حەسەن مازندەرانی) کە لاوێکی جوان بووە، لەدەست سوپای مەغۆل هەڵاتووە هاتۆتە لای (علاء الدین) ی ئیسماعیلی، ئەویش حەسەنی لەبەر جوانییەکەی کەوتۆتەبەر دڵ و یەکێك لە کەنیزەکەکانی خۆی داوەتێ و وەك وەزیرێکی دەستەڕاستی دەسەڵاتێکی بەرفراوانی پێبەخشیوە، بەرامبەر بەوەی بتوانێ شەوانە لەگەڵ حەسەندا بنوێ و چ کاتێکیش دڵی گرتی بچێتەلای ژنەکەی!![٩٧]. ئەو حەسەنەی کە دواتر تێکڕای حەشاشەکانی لەژێر نفوزیدا کۆکردەوە.

(٩/١/٣/٣)

نێربازی لە دەربارى سەفەویدا (١٥٠١-١٧٢٢ز)

بنەماڵـەی سـەفەوی کـە بـۆ (شـێخ صـفی الـدین اسـحاق الأردبلـي ٦٥٠-٧٣٥ك) دەگەڕێتـەوە کـە کابرایـەکی مرشـدو متەسـەوفێکی ئـازەری بـوو، پـاش مردنـی وەچـەکانی شـێخایەتیەکەیان کـردە جوڵانەوەیـەکی سیاسـی و ڕێبـازی شـیعەگەرێتییان گرتەبـەر و لەگـەڵ سـوڵتانەکانی آق قونیلـو کەوتنە کێشەوە، تا شا ئیسماعیل تـوانی سـاڵی ١٥٠١ز بچێتە تـەورێز و لەسـەر بنـەمای: شیعەگەرێتی ئیمـامی، سیادەت، و ئێرانی بوون دەوڵەتی سەفەوی دابمەزرێنێت کە لـە ماوەیـەکی کەمدا پەلی بەهەر چوارلای ئێرانـدا هاویشت و بـۆ دەرەوەش و بـەرەو کوردسـتان و عێـراق و ئاسـیای بـچوك و فراوانخـوازی دەسـتپێکرد. ئـەم بنەماڵەیـە خۆیـان بـە وەچـەی ئیمـای عـەلی کـوڕی ئـەبوتالب دەزانـی و دەسـەڵاتێکی رەهـا و زۆردارانـەیان بەسەر گەلانی ئێراندا سەپاند.

راسـتیەکی دی کـە نکـوڵی لـێناکرێ ئەوەیـە کـە تـەواوی سەڵتەنەت و دەربارەکانی بنەماڵە حاکمـە یـەك لەدوایەکـەکانی ئێران زۆردار و گەندەڵ بوون، بەڵام هیـچیان هێنـدەی شـاکانی سەفەوی و دەربارەکانیان زۆردار و گەندەڵ نەبوون، مەگەر لەم نێوەدا هەر قاجارییەکان بوێرن خۆدەرخەن. ئەو بنەماڵـەی کـە دواتر شوێنی سەفەوییەکانیان لە حوکمی ئێراندا گرتەدەست.

بەهەرحاڵ ئێمە لێرەدا نامانەوێت لە زۆرداری و خوێنڕێژی و دڵڕەقـی و نەخۆشـییە دەروونییـەکانی شـاکانی ئـەم بنەماڵەیـە بدوێین، هێندەی دەمانەوێت چەند تیشکێك بخەینەبەرچـاو کـە

دیــاردەی نێربازیمــان لــەنێو دەربــاری ئــەو بنەماڵەیــەدا بــۆ روونبکاتەوە.

لــە ســەفەرنامەی (ونیزیــان) ســەبارەت بــە دامەزرێنــەری دەوڵــەتی ســەفەوی دا نوســراوە (لــە جــاری دووەهەمــدا کــە شائیــسماعیلی ســەفەوی گــەڕاوە تــەوریز، کــارێکی زۆر گرنگــی ئەنجامـدا، ئـەو فـەرمانی دا دوازدە منـداڵی جـوانی بـۆ بێننـە کۆشکی (هەشت بەهەشت) و لەوێ بەدرەفتاری لەگەڵدا کـردن، دوایئــەوەی ئیــشی خــۆی تــەواوکرد، ئینجــا هــەموویانی بــە ئەمیرەکانی خۆی بەخشی، هەرکـەمێك پـێش ئـەوە فەرمانیدا دە منداڵی جـوانی چـەند بنەماڵەیـەکی بـەڕێزی شـار دەسـتگیر بکرێن و بۆی رەوانە کەن)[٩٨].

هــەروەها ســەبارەت بــە (شــا ئیــسماعیلی دووەم ١٥٧٦-١٥٧٧) کە دوای مردنـی شـا تەهماسبی بـاوکی هاتەسـەرکار و تەنیا هەژدە مانگ حوکمی کرد، مێژوونوسان بـاس لـە دلڕەقـی لەرادەبــەدەری ئــەم کابرایــە دەکــەن کــە ســەرەتای حــوکمی بەکوشتنی براکانی: مـصطفی، امـامقلی، سـلطانعلی، محمـود و أحمـدی دەسـتپێکرد، هــەروەها ئامــاژەش بــەوە دەدەن کــە ئیسماعیلی دووەم هەم تلیاکی بـووە هـەم نێربـاز، و سەریـشی لەوپێناوەدا دانا، چونکە دوژمنەکانی شا بەهۆی هەتیوەکەیەوە کە ناوی (حسن بگ) بوو، ژاریان بۆ کـردە نـاو تلیاکەکەیـەوە و لە شـەوێکی ئەنگوستەچـاودا شابەسـەر هەتیوەکەیـەوە گیـانی سپارد[٩٩].

سەبارەت بە قۆناغی سەفەوی دەتوانرێت سوودێکی زۆر لـە بەرهەمی ئەو گەڕیدە و گەشتیارە بێگانانە بکرێت کە سـەردانی ئێرانیــان کــردووە و بــەوردی دیــاردە کۆمەڵایەتییــەکانیان بــۆ

ڕاگواستووین و قسەیان لەسەرکردووە، لەوانە هەردوو گەڕیدەی فەرەنسی (شاردن) و (تاورنیە) کە لە زەمانی شاعەباسی گەورە و (١٥٨٨-١٦٢٩ز) پاشی ئەو سەردانی ئێرانیان کردووە.

(تارونیە) باس لە ڕوداوێك دەکات لە دەرباری شاعەباسدا و دەڵێت کە سەردارێکی دەربار بەناوی (پیرقلی بیگ) حەزی لە غولامێکی شا کردووە و هەوڵیداوە بەرامبەر پارەیەکی زۆر کاری سێکسی لەگەڵدا بکات، غولامە ڕازی نابێ و لای شاعەباس شکاتی لێدەکات، شاعەباسیش ئەو کارەی لەگەڵ غولامێکی خۆیدا بە دەستدرێژی بۆ سەر دەربار و شا داناوە و سزایەکی توندی بۆ پیرقولی دەرکرد، بەوەی لەدەرباردا و بەدەست غولامە سەریان پەڕاند (١٠٠) لەکاتێکدا خودی شاعەباس هێندەی هەتیوبازی کرد کە بەنەخۆشی سۆزەنك گیانی سپارد.

هەروەها لەشوێنێکی دیکەی کتێبەکەیدا باس لە شاری تەورێز و قاوەخانەکانی دەکات کە هەتیووی گورجی لووس نەبێت بۆ کارکردن ڕایناگرن، ئەو هەتیوانە بەشێوەیکی سێکس ئەنگێز خۆیان دەگۆڕن و شەوانە بەزمی گۆرانی و سەما دەگێڕن و ئەو قاوەخانانە دەکەنە مەزنترین سەنتەری هاوجنسبازی[١٠١].

(شاردن)یش لە سەفەرنامەکەی خۆیدا باس لە شاری ئەسفەهان و ئافرەتە لەشفرۆشەکانی دەکات لە ساڵی ١٦٦٦زاینیدا و دەڵێت کە پیاوانی وا هەبوون شەوان دەهاتنە

دەر و ئاوڕیان لەو ئافرەتانە نەدەدایەوە، بەڵکو ئەوانە وەدووی هەتیوی لووسدا دەگەڕان[١٠٢].

کاتێك باس لە دیاردەی نێربازی لە دەرباری سەفەویدا دەکرێت پێویستە ئەو روداوانەش بخرێتەبەرچاو کە خاوەنی کتێبی (رستم التواریخ) بۆی راگواستوین، ئەویش چۆنێتی لێخستنی دوای شای سەفەویەکانە بەناوی تەهماسبی دووەم (١٧٢٩–١٧٣٦) لەلایەن (نادر قولی) ی ئەفشارەوە کە لەوسەردەمەدا حاکمی فیعلی ئێران و رۆڵێکی بۆ شاکانی سەفەوی نەهێشتبۆوە، هەرچەندە بەناوی تەهماسبی دووەم حوکمی دەکرد.

پوختەی روداوەکە ئەوەیە، کاتێك نادرقولی خولیای لابردنی تەهماسب و لەسەرنانی تاجی شاهێتی کەوتەسەر، هەستا بە سازدانی کۆڕێك و جگە لە تەهماسبی دووەم و خزمەتکارەکانی. تەواوی ئەمیرەکان و سەردارەکانی سوپای بانگکرد، پاش ئەوەی شەرابێکی زۆر نۆشکرا، تەهماسب سەرخۆش بوو و فەرمانیدا هەتیوەکانی لەسەر ئەژنۆ بۆی بکەون، ئینجا (لعابچی / تف لێدەر) هات و پاشی هەتیوەکانی بە تف سواغ دا تا هەرامەکەی شا بەئاسانی بێت و بچێت و ئازاری پێنەگا. تەهماسب گوڕیدایە خۆی و لەم هەتیو بازی دەدایە سەر ئەویدی، ئینجا نادرقولی روویکردە ئەمیرەکان و وتی بەڕێزان ئەمە ئەو رابەر و پێشڕەوەیە کە لەسایەیدا وڵات بەوچارەنووسە رەشەی گەیشتووە و ئێرانی لەدەستی دوژمن هاویشتووە[١٠٣].

پێم وابێ بەوەندە نمونەی مێژووی سەبارەت بە دیاردەی نێربازی لە دەرباری شا و حاکمەکانی ئێران وازبێنین، ئەو

دیاردەیەی کە لە چاخی پەهلەوی و دوای شۆڕشی گەلانی ئێرانیش لەساڵی ١٩٧٩دا هەرماون و مێژوونووسان لێرە و لەوێ ئاماژەیان بۆکردووە(١٠٤).

(٢/٣/٣)

نمونەی ئەدەبی

زێدەڕۆیی نیە گەر بوترێت زۆرینەی بەرهەمی کەڵەشاعیرەکانی ئێرانی و فارس زبان لەسەدەی سێیەمی کۆچییەوە تادەگاتە سەدساڵ لەمەوبەرێك لەپیاهەڵدان و باسی عەشبقازی لەگەڵ منداڵی کوڕ بەدەرنییە، بەڵکو لەزۆربەی کاتەکانی ئەو قۆناغە مێژووییەدا ئەوەندەی باس لە جوانی کوڕ و شەراب نۆشین لەگەڵ هەتیوان و وەسفی چاو و لێو و قەدوباڵای غولامان کراوە، ئەوەندە باس لە کچ و خۆشەویستی لەگەڵ رەگەزی بەرامبەردا کە مێیە نەکراوە، بەتایبەتی لەسەدەکانی ناوەڕاستی پڕ ئاشوب و ئاژاوەی ئێراندا، بەڵکو خوێنەری شیعری ئەو شاعیرانە دەگاتە بڕوایەك کە ئافرەت لە ئەدەبیاتی ئەم قۆناغەدا جێیەکی ئەوتۆی نەبووە و شوێنی شیاوی تەنیا چێشتلێنان و منداڵ بوون بووە.

هەربۆیە دەتوانرێت ئەدەبیاتی تەغەزولی ئێرانی لەم قۆناغەدا بە (ئەدەبی نێربازی) لەقەڵەم بدرێت کە بۆخۆی کاردانەوەی ئەو بارە ناقۆڵا کۆمەڵایەتییەی کۆمەڵگا بووە کە دابەشبوونی چینایەتی توندوتیژ و مەحرومییەتی جنسی و گەندەڵی و بێکارەیی سوڵتان و دەربارەکان دیاردە سەرەکییەکانی بون و بەنموونەی مێژوویی باسمان لێکرد.

بەهەرحاڵ، ئێمە پێشتر لەباسی نێربازی خەلیفە موعتەسم و غولامە تورك ڕەگەزەکانی چەند بەیتێکی هەردوو کەڵەشاعیری کەڵەشێرمەزەبی فارسمان ڕاگواستووە کە (رودکی و ناصر خسرو)ن و هەوڵدەدەین چەند بەرهەمێکی شاعیرەکانی وەك: سنایی، فرخی سیستانی، عراقی، مسعود سعد سلمان بخەینەبەرچاو.

(سنایی) شاعیری ناوداری نیوەی یەکەمی سەدەی شەشەمی کۆچی لە شیعرێکیدا باسی ئەوە دەکات چۆن لەگەڵ هەتوێکدا ڕێکەوتووە و بردوویەتییە ماڵەوە و کلچیۆکی لە کلدان چەقاندووە و دەڵێت:

(... گفتم او را از کجایی و بگو نام تو چیست
گفت از بلخم و نامست مرا قلب کریم
گفتم، ای جان پدر ایی مهمانی پدر؟
گفت چون نایم و رفتیم همی تا سوی تیم
هردو در حجره شدیم انگه و درکرده فراز
خوب شد انهمه دشوار و شدم کارسلیم
دست شادی و طرب کردن و می خوردن برد
او چنان میر و منش راست بمانند ندیم
چون بشد مست و زباده سرو او گشت گران
کرده سواس مراد در دل شیطان رجیم
گفتم او را که، سی بوسەدهی ای جان پدر
گفت خواهی شش بگشای در کیسەی سیم..
بند شلوارش بگشاه نگه کردم من
جفته ای دیدم اراسته باهرچه نعیم

سـینه بـر خـاك نهـاد ان بـت باریـك میـان
تـا بـه مـاهی برسـید از بـر سـیمینش نـسیم.

واتە:

وتم تـۆ خـەڵکی چ کـام لایـەکی و نـاوی تـۆ چـیە
وتـی خـەڵکم بـەڵخم و نـاوی شـەریفی مـن کـەریم
هەر کە پێمان نایە ماڵ و دەری ژوورمـان کـردەوە
هاتە بەر کاری سەلیم سوپاس لەبۆ رەبـی رەحـیم
کاتی سەرمەسـتی بـە مـەیخۆری جـولاوە هـەوەس
وەسوەسەی کرد لە دڵی بەندەدا شەیتانی رەجـیم
وتم سـێ ماچـم لــەلێوت دەدەیــە بەنــدی دڵــم
وتی شەش ماچیش لە لێوم بەری من دەربەست نیم
کاتــێ شــەلواری شــۆڕی گــوڵزەریم پێداکــەنی
بینیم دوو سمتی سپی، باغی ئیرەم چەشنی نەعیم
سنگی بۆنام بەزەویەوە، کەمەری چەشـنی قەمـەر
شــرع الفاعــل بالفعــل و ضــرب في الــصميم.

هەروەهاسنایی لە چوارێنێکیدا دەڵێت:

(بــردیم بــازار مــسلمانی زهــی کــافر بــچە
گــردیم بنــدی وزنــدانی زهــی کــافر بــچە
بارخی چون چشمە خورشید و زولفی چون صـلیب
تــازەکردی دیـن نـصرانی زهــی کـافر بـچە[١٠٥].

واتە:

لــە بــازاڕی موســڵمانی دەریکــردم کــوڕی کــافر
بـەرەو چـاڵی رەشـی زینـدان پـەلیگرتم کـوڕی کـافر
بەهۆی روخساری وەك مانگی بەزوڵفی شێوەی خاچی

لەدین دەرچووم و دەهری کرد مێگاور کوڕێ کافر.

(فرخــی سیــستانی) شــاعیری دەربــاری غەزنەوییــەکان، شاعیرێکی دیکەی ئێرانییە کە سەراپای شیعرەکانی غـەزەلن بەسەر کوڕی جوان و توندخوو بێوەفا هەڵداوە، کە ئەمە چەند نمونەیەکێتی:

ای پسر گرد دل مـن کـرد همـی خواهـد شـاد
از پــس بــاده مــرا بوســه همــی بایــد داد
نقــل بابــاده بــود بــاده دهــی نقــل بــده
دیرگاهیـست کـه ایـن رسـم نهـاد انکـه نهـاد..
وقـــت آن آمـــد کزبـــاده مرامـــست کنـــی
گـــاه آن آمـــد کـــز بوســـه مرابـــدهی داد

واتە:

ئــــەی کــــوڕ دەزانــــی کــــەی دڵــــشاد دەبم
کاتــــێ دوای شــــەراب ماچــــێ بــــدەی پــــێم
بــــەزمی مەیخۆشــــین بــــێ مــــەزە نابــــێ
ئــــیتر تــــۆ بۆچــــی حــــەرام دەکــــەی لــــێم
کــــاتی ئــــەوەهات مەســــتم کــــا شــــەراب
هــــەتا بەدووی‌ــــدا دەم لــــە دەمــــت نــــێم.

هەروەها سیستانی لەشوێنێکی دیکە دەڵێت:

یــاد بــاد آن شــب، کــان شمــسه خوبــان طــراز
بــه طــرب داشــت مــرا تــا بــه گــەبانگ نمــاز..
گــه بــه صــحبت بــرا و بــا بــر مــن بــستی عهــد

گـه بـه بوسـه لـب مـن بـا لـب او گفتـی راز

واته:

شـــەوی یـــادت بـــەخێربێ تـــا بـــەیانی
کـــە خۆشمـــان رابـــوارد، بـــەزم و گـــۆرانی
بـــەگوفتار و قـــسەی شـــیرین و خەنـــدە
لەگـــەڵ ماچـــا نەوەســـتاین هەربەوەنـــدە

سەبارەت بە بێوەفایی هەتیوەکەی سیستانی نوسیویە:

دل مـــن همـــی داد گفتـــی گـــوایی
کـــە باشـــد مـــرا روزی از تـــو جـــدایی
مـــن ان روز راداشـــتم چـــشم و زیـــن غـــم
بنوســـــت بـــــاروز مـــــن آشـــــنایی..
بـــدین زوری از مـــن چـــرا ســـیر گـــشتی
نگـــارا بـــــدین زود ســـیری چـــرایی
دریغـــا دریغـــا کـــە آگـــا نبـــودم
کـە تـو بیوفـا درجفـا تـا کجـایی(١٠٦).

واته:

دڵـــم بەخـــشی لـــەپێناوت کەچـــی تـــۆ
بەهەنـــدت وەرنـــەگرت و پێـــت نـــەزانی
هـــەموو عـــومرم ئومێـــدێکم لـــەدڵ بـــوو
هەتاســـەر پێکـــەوە گیـــانی بـــەگیانی
ئەمێـــستا بێـــژە چـــۆن تێربـــووگی وا زوو
لـــەبیرت چـــوو شـــەوانی کامـــەرانی
بـــەداخۆ پێـــت بڵـــێم ئاگـــام نـــەبوو لێـــت

کـــە هێنـــدە بێوەفـــا و نـــاو و نیـــشانی.

(مـسعود سـعد سـلمان) شـاعیرێکی دیکـەی سـەدەکانی ناوەڕاستی ئێرانە کە تێکڕای شیعرەکانی لەسەر کوڕی لووسـە، مسعود لە چوارینێکیدا دەرهەق بە کوڕە سۆفییەك دەڵێ:

آن را کـە ز عـشق تـو بلانیـست بلانیـست
آن را کـە زهجـر توفنـا نیـست فنـا نیـست
سەبوسە همی خواهم منعم مکن ای دوست
تـو صـوفئی و منـع بـە نـزد تـو روانیـست

واتە:

ئەوانـەی وا لـە عیـشقت بوونـە مـەجنون
کـە سـوتاون لـە هیجـرت بوونـە مـەفتوون
دەڕوحمـێ کـە بەبەنـدە بەخـشە سـێ مـاچ
تۆ سۆفی، سۆفیش هـەر ئـەهلی عطـا بـوون.

مسعود لەبارەی کوڕە ئاسنگەرێکەوە دەڵێ:

اگـــر اهنگریـــست پیـــشەء تـــو
بـــا مـــن ای دلریـــای دردەتـــن
از دل خـــــویش و زدلم برســــاز
از پــــی کــــارکورە و آهـــن
کـاهنی نیـست سـخت چـون دل تـو
کـورەء نیـست گـرم چـون دل مـن[١٠٧] .

واتە:

ئەگـــەر ئاســـنگەریت کردۆتـــە پیـــشە
لـــەحیمی کـــە دڵـــی خـــۆت و دڵـــی مـــن
بـە زەوقـی خـۆت لەهـەردوودڵ دروسـت کـە
نیگـاری عاشـقی جـەرگ و هـەناوی کـون
دڵـی پـۆلات کـە هێنـد بـێ بـاك و بـەردە
بـــسوتێ بـــۆ گـــڕی کـــورەی دڵـــی مـــن

(شێخ فخرالدین عراقی) کە یەکێکە لـە گـەورەترین شـاعیرە سۆفی مەسلەکەکانی سەدەی حەوتەمی کۆچـی بـە دڵ و گیـان عاشـقی کـوڕی جـوان بـوو، ئەگێڕنـەوە ڕۆژێـك لـەرۆژان کـە بـە وانەوتنەوە خەریك بوە گوێی لـێبووە چـەند لاوێـك گۆرانییـان وتـوە، شـێخیش کـە دەچـێتە دەرەوە و سـەیردەکا، لـەنێو لاوەکاندا یەکێکی زۆرجوانی تێدا دەبینێت و دەکەوێتە بەردڵی، شـێخ هەوەسـی دەبـزوێ و ئـاگری عەشـق و خۆشـی جـۆش و نەشـئە بـە دڵ و دەروونـی دەدا و خێـرا جبـە و عەمامەکـەی دادەگرێ و دەچێتە نێو لاوەکانەوە و ڕوودەکاتە کوڕەجوانەکە و دەڵێت:

چـە خـوش باشـد کـە دلـدارم توباشـی
نـــدیم و مـــونس و یـــارم توباشـــی
زشـــادی در همـــەء عـــالم نگـــنجم
اگـر یـك لحظـە غـم خـوارم توباشـی.

واتە:

ئـــەی جـــوان چ خۆشـــە تـــۆ دڵـــدارم بـــی
یـــار و یـــاوەر و هـــەم میـــوانم بـــی

ئەوکاتـــــە شـــــادم مـــــن لــــــەجیهانا
کـــە تـــۆ بـــۆ ســـاتێ غـــەمخوارم بـــی

پـاش ئـەوەی لاوەکـان هەمـەدانیان بەجێهێـشت و بـەرەو ئەسفەهان بەڕێکـەوتن، شـێخ وازی لـە کـۆڕی تـەدریس هێنـا و وەدوویان کەوت، ئەوانیش بۆئەوەی لەگەڵ خۆیانی بەرن سمێڵ و بڕۆی شێخیان تاشی و تێکڕا ڕێگەی هیندستانیان گرتەبەر.

دیـارە شـێخ مـەیلی نێربـازی جوانپەرسـتییەکەی ئەوەنـدە بەهێز بـوو، تـا دەهـات شـیعرەکانی پـاراوتر و سەرنجڕاکێـشتر دەبوو، نموونەش بۆئەوە:

ســـر بـــە ســـر از لطـــف جـــانی ای پـــسر
خوشـــتر ازجـــان چیـــست؟ انـــی ای پـــسر
میـــل دلهـــا جملـــە ســـوی روی تـــست
روکـــە شـــیرین دلـــستانی ای پـــسر
زان بـــە چـــشم مـــن در ایـــی هرزمـــان
کـــز صـــفا اب روانـــی ای پـــسر..
نیـــست در عـــالم عراقـــی رادمـــی
بـــی لـــب تـــو زنـــدگانی ای پـــسر[١٠٨].

واتە:

دەسـا لوتفـێ بـە ڕۆح و دڵ کـە ئـەی کـوڕ
لـە گیـان زیـاتر هەیـە بـۆ تۆبـێ ئـەی کـوڕ
هـــەموو مـــەیلی دڵـــم پـــاکی بـــۆ تۆیـــە
چ شـیرین و چ خـۆش ڕوخـساری ئـەی کـوڕ
مـــژینی ئـــاوی لێـــوت چـــەندە خۆشـــە
وەکـو ئـاوی حـەیات بـۆ ژینـە ئـەی کـوڕ

عێراقـــی ئـــەو دەمـــە زۆر کامەرانـــە
کـە لێـوی جـووتی لێـوی تۆبـێ ئـەی کـوڕ

دیارە شتێکی سەرنج ڕاکێشە گەر بزانین مەزنترین شاعیری نەتـەوەیی ئێـران و خـاوەنی (شـاهنامە) کـە (فردوسـی)یـە و نازنـاوی شـیعری (دقیقـی)یـە، کابرایـەکی نێربـاز بـووە و خۆشەویسترین کەس لەلای هەتیوێکی تورک بوو، کە ڕۆژێکیـان لـە بـەزمی مەینۆشـیدا فرسـەتی لـە فردوسـی هێنـا و کوشـتی، بـەوەش مـەزنترین ئەسـتێرەی ئاسمـانی ئـەدەبیاتی ئێرانـی کوژایەوە. وەك وتویە:

دقیقـــی چـــار خـــصلت برگزیـــده
دریـــن گیتـــی زهـــر خـــوبی و زشـــتی
لـــب یـــاقوت رنـــگ و نغمـــه چـــنگ
مـــی چـــون رنـــگ و کـــیش زرتهـــشتی

واتە:

لـە چـوار خەسـڵەت دەقیقـی بەهرەمەنـدە
لـە کـاری بـاش و پیـسی ئـەم جیهانـە
مـــژینی لێـــوی لـــەعل و دەنگـــی ناســـك
شـــەراب و ئـــایینی زەردەشـــتیانە

بەم شێوەیە تێکڕای شاعیرانی ئێرانـی تـا چـەند سـاڵێکیش لەمەوبەر بەشێکی بەرهەمەکانیان بۆ پیاهەڵدانی منداڵی لـووس تەرخانکردووە، (انوری) ی شاعیر دەڵێت:

سـاقی انـدر خـواب شـد خیـز ای غـلام
بـاده انـدر جـام مـن ریـز ای غـلام

بـــیش از ایـــن بـــدخویی و تنـــدمکن
ســـاعتی بامـــا بیـــاویز ای غـــلام(۱۰۹) **.**

واتە:

ئەمێستا چاوی ساقی چۆتە خەو دەی ڕاپەڕە ئەی کوڕ
لـەبۆم تێکـە شـەرابی کامـەرانی دەم بـەدەم ئـەی کـوڕ
بەسـیە بـەدخویی لـەوەزیاتر روویـە لـە مـن بکـە
ئـەی هـەتیو بـۆرێی خـودا ڕەحمـێ بـە حـاڵی مـن بکـە

(فوقیءیزدی) دەڵێت:

مـا بنگـی و زنـد و بـچەبازیم
دیوانــە روی خــوش قماشــیم

واتە:

ئێمـــە تلیـــاکی و ڕەنـــد و نێربـــازین
عاشـــقی ڕوویـــی ســـاف و چـــاوبازین

لەوانەیە ئاشکراترین نمونەی شیعری نێربـازی لای شـاعیری گەورەی ئێرانی (ایرج میرزا) بێت کە بێپـەردە هـەموو شـتێکی خستۆتەڕوو، ایرج کـە لـە نیـوەی یەکـەمی سـەدەی بیستەمدا ژیاوە لە شیعرێکیدا دەڵێت:

دیـــشب دو نفـــر از رفقـــا امـــده بـــودن
در محـــضر مـــن ســـاخته بامـــا حـــضر از مـــن
همـــراه یکیـــشان پـــسری بـــود کـــە گفتـــی
چـــشمانش طلـــب مـــی کنـــد ارث پـــدر از مـــن

از در نرسـیـد بهمـان نظـره أول
دیـن و دل و دانـش بربـود آن پـسر از مـن
خـرد آمـد و مـشغول شـدند آن دو ولی مـن
در حیله كه خوش دل شود این یكنفر از مـن
پاسـی چـو شـب رفـت و زجـا جستم و دیـدم
خابنـد حریفـان همگـی. بـی خـبر أز مـن
آهـسته بـه سرچـنجه شـدم زیـر لحـافش
افتـاده از نفـس در شمـر از مـن..
قربـان تـو ای درد و بـلای تـو بـه جـانم
عفـوم كـن و آزرده مـشو ایـن سـفر أز مـن
كاریـست گـذشـت و سبوئیـست شكستـست
بیخـود مـبر ایـن رخ مختـصر أز مـن(١١٠).

واتە:

دوێ شـەو دوو كـوڕی ناسـك و لـووس بونـە میـوانم
ڕۆشـن بـوو سـەروخوار و دەرو ژوور و دیـوانم
یـەكیان كـە بـە چـاوی وەكـو بـازی نـەزەری كـرد
ئـەنگاوتی بـە موژگـانی دڵ و جـەرگی سـوتانم
هەردووك كە بە جووت مەستی قسەوباس بوون هەتاشەو
بێئاگـا لـەوەی مـن كـە تـەمای كامـە پـیلانم
تاقـێ لـە شەویـشمان گـوزەری كـرد و كـە هەسـتام
هـەردووك لەخەوی‌ـدابوون لـەنێو ژووری میـوانم
بێورتـە، بەئەسـپایی كـشام بـۆ بنـی لێفـە
جـووتم كـرد لـە دووڕانـی كـوڕی نـەرم و نیـانم
ئـەی یوسـفی كـەنعانێ كـە نیگـات ئەسـەریكرد

بمبەخـــشە لـــەوەی پـــەردەی شـــەرمێ کــــە دڕانم
قوربـــانی لـــەبت بم ئـــەی بـــرۆ تـــاقی چـــاو مەســـت
بـــێهودە نـــەبوو ئـــاوێ کــــە ئــــەمجارە رژانم.

لەراســتیدا لــەنێو شــاعیرە فارســەکاندا ئــەوەی نێربــازی راســتەقینەش نــەبووە و توانیویــەتی لەبەرامبــەر ئــەو شــەپۆلە بەتینــەی نێربــازی و واقیعــی چــەپێنراوی کۆمەڵایــەتی ئێرانــدا خۆڕاگرێت، ئەو ڕێبازێکی تری هەڵبژاردوو کـە لـەنێوان هـەردوو حاڵەتە ئاسایی و نائاساییەکەدایە، کە ئەویش تەنیا شیعر وتنە بەسەر جوانی کوڕ و خۆدوورخستنەوە لە پەیوەندی نامەشـروع و لادانە سێکسیەکە، کە لـە ئـەدەبیاتی ئێرانیـدا (نظـربـازی یـا جمال پرسی / چاوبازی یا جوانپەرستی) پـێدەڵێن. ئینجـا چ کچ بێ کە لەماڵ خزێنرابوو، یا کوڕ کە لەبەردەست و لە کـۆڕی دانیـشتن و مزگـەوت و دەرەوەی ماڵـدا بـوو. ڕێبـازێکی وا کـە ئــەفلاتونی یونــانی و (المتــنبی) شــاعیری گــەورەی عــەرەب لەژیانیاندا تاقیانکردبۆە و لەئێرانیشدا ببـووە ڕێبـازیی سـۆفی مەسـلەکەکان و بەقسەی خۆیـان مەبەسـت لـە جوانپەرسـتی و سـەیری جـوان کـردن ستایـشکردنی خالقـە نـەك مـەخلوق. لـە کەڵەشاعیرە چاوبازەکانی ئێران:

(حافظ) ی شیرازی دەڵێت:

صــوفیان جملـــه حریفنـــد و نظــربـــاز ولی
زیـن میـان حـافـظ دلـسوخته بـدنام افتـاد

واته:

سۆفیان تێکڕا ڕەدیف و هەم نەزەربازن بەڵام نەگبەتی لەم نێوەدا هەر (حافظ)ە بەدناوبووە.

میخـــواره و سرگـــشته و رنـــدیم و نظـــربـــاز
وان کس که چوما نیست در این شهر کدام است؟[١١١]

واتە:

سەرگەشتە و مەیخۆر و چاوگێڕ و نەزەرباز
هەرکەس کە وەکو ئێمە نەبێ کێیە لەشارا؟

(سعدی شیرازی) شاعیر و ئەدیب و فەیلەسوف و خاوەنی (گلستان و بوستان) نەزەربازێکی بلیمەت بووە، سەعدی لە بەشی پێنجەمی گلستاندا کە بەناوی (در عشق و جوانی)یە و بیست و یەك چیرۆکمان بۆ رادەگوێزێ کە بەتەنیا دووانی باسی رەگەزی مێ دەکات و نۆزدەکەی دی لەسەر هەتیوبازی و چاوبازیە، سوڵتان مەحمود، قازی هەمەدان و چەند زاهید و مامۆستایانی مزگەوتی کردۆتە هەتیوباز و شەیدای غولام و فەقێکانیان و خۆشی لە چیرۆکی (٦ ، ١٠ ، ١٦) دا بە نەزەربازێکی عاشق نیشانداوە، سەعدی لە دێڕە شیعرێکیدا دەڵێت:

کـه گفـت بـر رخ زیبـا نظـر خطاباشـد
خطـا بـود کـه نبینیـد روی زیبـارا

واتە:

کێیە کە دەڵێ سەیری جوانان کە خەتایە
هەرکەس کە ڕوولادا لە جوان حەقی جەزایە.

شێخ ڕەزاکەی خۆشمان لە هێندێك شوێندا نەزەربازییەکەی لە حاڵەتە جوانپەرستیەکە تێدەپەڕێت و بەلای هەوەس و مەیلی سێکسیدا لەنگەر وەردەگرێت، کاتێك لەمەڕ هەتیوە سنەییەکەوە دەڵێت:

جێبەجێ هەروەك موهەندیس دامەبەر مەددی نەزەر
هەر لە تەوقی سەریەوە تا نووکی پەنجەی خوارو ژوور
چۆن بەحەسرەت گورگی برسی سەیری دووگی مەڕ بکا
سەمتی سمتیم گرتەچاو و، تێی‌دەفکریم دووربەدوور.

(٣ / ٤)

نێربازی لەسایەی خەلافەتی عوسمانیدا

عوسمانیەکان بنەماڵەیەکی بەرەگەز تورکن و لەکۆتایی سەدەی سێزدەهەمی زایینی‌دا لەژێر فشاری مەغۆلەکان ئاسیای ناوەڕاستیان بەجێهێشت و لە گۆشەیەکی تەسکی باکوری ڕۆژئاوای ئاسیای بچوکدا نیشتەجێ بوون و وردەوردە لەسەر حسابی بیزەنتیە مەسیحییەکان فراوانخوازییان دەستپێکرد و لەماوەیەکی کەمدا ئیمپراتۆریەتێکیان بەناوی (الدولة العلية العثمانية) دامەزراند. سوڵتانەکانی ئەم بنەماڵەیە لەسەرەتای سەدەی شازدەهەمەوە بەرەو ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی جمان و لەماوەیەکی کەمدا کوردستان و تەواوی ئاسیای بچوك و عێراقی عەرەب و حیجاز و شام و میسر و باکوری ئەفریقایان

گرتەدەست و تا ساڵی ١٩١٨ و تێکشکاندیان لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا بەردەوام بوون.

شایەنی باسە یەکێك لەو فاکتەرانەی کە رۆڵی لە بەهێزبوونی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی و سەرکەوتنەکانیدا هەبوو، ئەو بەرنامەیە بوو کە سولتانی عوسمانی بۆ دامەزراندنی هێزێکی تۆکمە و نوێ بەناوی (أنکشاری) پیادەیکرد. سەرچاوەی ئەو هێزە منداڵە مەسیحییەکانی ئەورووپای رۆژهەڵات بوو کە لەدایك و باوکیان جیادەکرانەوە و دەگوێزرانەوە خوێندنگای تایبەت و هەریەکە و بەپێی توانای جەستەیی و ئەقڵی وانەی سەربازی و بەڕێوەبەرایەتییان پێدەوترا و جوانەکانیشیان وەك خزمەتکار و نەدیم لە حەرەمسەرایسولتان و دەربارردا بەکاردەهێنران. ئەوانە هەمیشە جلی ئەتلەس و بریسکەداریان دەپۆشی و ناوی لە بابەت گوڵەسوورە، مێخەك، سونبول و نێرگزیان لێدەنرا. ئەوەش سەربازی فاکتەرەکانی دی زەمینەیەکی لەباری بۆ بڵاوبوونەوی نێربازی پێکدەهێنا، ئەگەر زانیمان ئەندامانی سوپای ئینکشاری و خزمەتکارەکانی دەربار رێگەی ژنهێنانیان پێنەدەدرا.

سەبارەت بە بارەگاکانی سوپای ئینکشاری (نوێل باربەر) دەڵێت: (هەموو رۆژێك دەیانپشکنین بۆئەوەی نەوەکا شیرمەنی و دەرمانیان حەشاردابێ، بەتایبەتیش دەرمان کە هێزی جنسییانی دەوروژاند، هەروەها بۆئەوەی نەوەکا نامەی دڵدارییان لە کوڕانی دیکەوە پێگەیشتبێ، لەبەرئەوەی ئەو لاوانە بەهیچ شێوەیەك جنسیان لەگەڵ ئافرەتاندا نەبوو، بێگومان هاوجنسبازی لەنێو ئەو لاوانەدا لە برەودا بووە و، بۆ

سـوڵتانەکانیش کـە خۆشـیان چـێژیان لـەم کـارە دەبـرد، ئـەوا فێرگەی ناوبراو دەبێ شوێنێکی باش بووبێ بۆ راوکردنی کـوڕی جوانکیلە..)[١١٢].

ئاشکرایە کە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەسەردەمی سـوڵتان سولەیمانی قانونیدا (١٥٢٠-١٥٦٦ز)لە پۆپەی توانا و چـاخی زێڕینی دابوو، سـنوری لـە دەروازەکـانی ڤیاننـاوە تـا یەمـەن و عـەدەن و لـە سـنوری ئێرانـەوە تـا شـاری ئـۆران لـە جـەزائیر درێژببۆوە، ئەم سوڵتانە وەك مێژوونووسان باسـی لێوەدەکـەن پەیوەندییەکی نائاسایی لەگـەڵ غـولامێکی خۆیدا هـەبووە کـە مەسـیحییەکی یۆنـانی بـوو، نـاوی لێنرابـوو (ئیـبراهیم) پـاش ئەوەی سولەیمان لەسەرتەختی سەڵتەنەت دانیـشت ئیبراهیمـی بردە دەربار و پاش ماوەیەك خوشکێکی خۆشی دایـە و کردیـە سەرەك وەزیرانی دەوڵەتی خەلافەت.

لــەم بارەیــەوە (باربــەر) نوسـیویە: (لەگــەڵ پتــەوبوونی دۆستایەتی نێوان ئیبراهیم و سلێمان و بەنێوبانگ بوونی خێرای ئیـبراهیم پێدەچـوو هـەم نێوبـانگی ئیـبراهیم پـتر بێـت و هـەم دۆستایەتیەکەی لەگەڵ سـولەیمان دا پتـەوتر بێـت، هەنـدێجار ئـەم دووکەسـە جلـی یەکـدییان دەپۆشـی و کاتـێ لێکـدیش دووربانایە نامەی دۆستانەیان بۆ یەکدی دەنـارد، زۆربـەی کـات لەیەك ژوور دەنوستن، جێی سەرسوڕمان نییە ئەگـەر دەربـاری عوسمانی لەو پەیوەندییە بـەقین دا بـچێ و تەنانـەت مقۆمقـۆی ریـسوایی دەبیـسترا، ئـەم دووانـە.. لـەکاتی جەنگیـشدا لەیـەك چادر و تەنانەت لەسەر یەك جـێ دەنووسـتن لەبەرئەوەشـە کـە هەنـدێ لـە مێژوونووسـان پێیـان وایـە پەیوەنـدی جنـسیان لەنێواندا هەبووە، نابێ ئـەوەشمان لەبیربـچێ کـە کـارێکی وا و

لەوسەردەمەدا شتێکی ئاسایی بووە و بەقەدەر ئێستا بەناماقوڵ و دوور لە ڕەوشت لەقەڵەم نەدەدرا[١١٣].

(تارونیە) ی گەڕیدەی فەرەنسی کە لەسەرەتای سەدەی حەڤدەهەمی زاینیدا سەردانی ناوچەکەی کردوە ئاماژەی بەوەدا کە نێربازی لە دەوڵەتی عوسمانیدا بێ لێپرسینەوەیە و لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە بە تاوان حیساب ناکرێ[١١٤].

(علی الوردي) یش وەك پێشتر ئاماژەمان بۆدا پەروەردەی انکشارییەکان و دواتر هێنانی مەمالیکەکان بەسەرچاوەیەکی سەرەکی نێربازی لەقەڵەم دەدات، الوردي دەڵێت کە ئەم دیاردە زۆر بەربڵاوبووە لەعێراقی سەردەمی عوسمانیدا و نزیکەی نیوەی خەڵکی عێراق مومارەسەیان کردوە. هەروەها ئاماژە بەوەدەدات کە زۆر کەس نێربازییان بە ئازایەتی زانیوە و ڕێزیان لە نێربازان گرتووە. لەوسەردەمەدا چایخانە و قاوەخانەکان، سەربازگەکان، مزگەوتەکان شوێنی هەتیوبازی بوون، کابرای هەتیوباز لە قاوەخانە دادەنیشت و هەتیوەکەی لەپاڵ خۆیدا دادەدا و شتی بۆ دەکڕی و شانازی پێوەدەکرد. هێندێکیان جلوبەرگ و خەرجی ڕۆژانەشیان دەدایە هەتیوەکانیان. جاری وا هەبووە هەتیوێك لەو هەتیوانە شانسی سەریدەگرت و دەبووە کاربەدەستێکی مەزنی دەوڵەت، ئەوەش وای لە خەڵك دەکرد بڕوایان بەوەبێ کە هەرکەس حیز نەبێ پلەوپایەی گەورەی چنگ ناکەوێ[١١٥]. دیارە مەسەلەیەکی وا لەنێو کوردەواریشدا ڕەنگیداوەتەوە و وتویانە (لە شانسی حیز گەزۆ دەبارێ).

هەروەها دەگێڕینەوە لەسەردەمی عوسمانیدا لاوێك چاوی بە پیرەهەتیوبازێك کەوتووە و سڵاوی گەیاندوێتێ، پیرە هەتیوباز وتویە: تۆ کێی، لاوەکە لەوەڵامدا وتبوی: من ئەو منداڵە جوانەی دراوسێتان بووم کە چەند ساڵ لەمەوبەر زۆرت بۆ حەولدام و نەتتوانی بمکەی بە تەڵەوە، پیرە هەتیوباز لەوەڵامدا وتبوی: ئینجا چیت قازانجە، ڕۆڵە ئەوانەی کە من بە منداڵی گاومن ئێستا گەر وەزیر نەبن، ئەوا هەریەکەیان لەشوێنێك والییە ! !

دیارە لە واقیعێکی وادایە کە شێخ ڕەزا ڕوودەکاتە دەسەڵاتدارانی عوسمانی و دەڵێ:

قازی ڕەئیسی ئەوەڵ، تۆش موردەدەعی عمومی
ئەم کارە چۆن سەرئەگرێ لەعنەت لەبابی ڕۆمی

پاش نمایشکردنی ئەم کورتە مێژوویيە خوێنەر دەتوانێ قەزاوەت بکا و بزانێ کە گەلانی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی بەدرێژایی هەزار و چەند سەد ساڵێکدا لەسایەی کام دەوڵەت و بە ڕێنوێنی کام دەسەڵاتداران ژیانیان گوزەراندووە، ئەگەر خەلیفەکانی نوێنەری خودا و پێغەمبەر و سوڵتان و ئەمیرەکانی پارێزەرانی ئاین و شاعیرە بەتوانا و ئەدیبە لێهاتووەکانی قۆناغە مێژووییەکە بە نێربازی و شەراب نۆشییەوە خەریك بوبن، ئیدی دەبێ ئەو گەلانە چ جۆرە ژیانێکیان لەسایەی ئەو پەیوەندییە گەندەڵە ئابوری و سیاسی و کۆمەڵایەتییانە بردبێتەسەر، دیارە زۆر گروپ و کەسانی بێئاگا یاخود مەبەستدار هەن کە دەیانەوێت ڕەوڕەوەی مێژوو بۆ دواوە

بگێڕنـەوە و بمناخەنـەوە سـەردەمی وەلیـد و ئـەمین و موعتەسەم و واثـق... یـا سـوڵتان محمـود و قـازی هەمـەدان و شاتەهماسب و جارێکی دی سەردەمی نێربازی بکەنەوە ڕێباز و نیاز.

پەراوێز و سەرچاوەکان:

١- عبدالله، سامي، النشاط الجنسي لدى الرجال والنساء في ظواهره السوية والشاذة، مؤسسة المعارف بيروت، ص ٢٣٠.
٢- الوردي، علي، دراسة في طبيعة المجتمع العراقي، الطبعة الأولى، ص ٣٢٤.
٣- عبدالله، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٢٣٧-٢٣٨.
٤- هەمان سەرچاوە، ل ٢٣٦.
٥- مسعود محمد لە کتێبی (المجتمع البشري لماذا يشبه مستشفى المجانين) دا ئەو ناکامییەی مرۆڤی بۆ سروشتی تێکدەرانە و گێرەشێوێنانەی خودی مرۆڤ گێڕاوەتەوە و دەڵێت لەکۆڕێکدا کابرایەك هەستاوە لەرووی زانستی و تەندروستی و کۆمەڵایەتیەوە زیانی نێربازی شیکردۆتەوە، خێرا سەرۆکی یەکێ لە باندە هاوجنسبازەکانی لێ‌ڕاست بۆتەوە و لەجیاتی رونکردنەوە یەك جرتی نایابی بۆلێداوە.
٦- رواندی، مرتضی، تأریخ اجتماعی ایران، جلد هفتم، چاپ سوم، ص ٣٧٩.
٧- الوردي، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٢٣.
٨- هەمان سەرچاوە، ل ٣٢٢.
٩- هەمان سەرچاوە، ل ٣٢٢.
١٠- رواندی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٨٩.
١١- شایەنی باسە لەنێو بوونەوەرانی دیکەدا، گا لەو گیانەوەرانەیە گەر بێتو لە مێ دابڕێ پەنا بۆ هاوجنسی خۆی دەبا، کەڵەشێریش هەر بەوشێوەیە، مەیمون دەسپەڕ بە سەلامەت تر دەزانێ.

١٢- لەم ڕووەوە شێخ ڕەزای تاڵەبانی دەڵێت:
کێر کە هەستا نە لە بێگانە دەپرسێ نە لە خوێش
گوڕزی خۆی هەردەوەشێنێ چ لە پاش و چ لە پێش.

١٣- الوردي، علي، لمحات اجتماعية من تأريخ العراق الحديث، الجزء الأول. مطبعة الارشاد، ص ١٥٢.

١٤- بڕوانە: دیوانی کوردی، مستەفابەگی ساحێبقران، چاپخانەی کوردستان، هەولێر.

١٥- ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد، مقدمة ابن خلدون، الجزء الثالث، القاهرة، ص ٨٧٧-٨٨٠.

١٦- مرعشی، تأریخ طبرستان، چاپ أول، ص ١٠٧.

١٧- ڕواندی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٤١٩.

١٨- المنجد، الدكتور صلاح الدين، الجنس عند العرب، الطبعة الرابعة، بغداد، ص ١٠.

١٩- عبدالله، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٢٣٢.

٢٠- هەمان سەرچاوە، ل ٢٣٧.

٢١- الكتاب المقدس، دار الكتاب المقدس، لبنان، ص ٢٠.

٢٢- القرآن الكريم.

٢٣- بڕوانە:
الشورابي، عبدالحميد، جريمة الزنا في ضوء القضاء والفقه، الأسكندرية. دار المطبوعات الجديدة، ص ١٢١-١٢٢.

٢٤- محمود، د. ضاري خليل، تفاوت الحماية الجنائية بين المرأة والرجل في قانون العقوبات المقارن والشريعة الاسلامية. مبطعة الجاحظ، بغداد، ص ٥.

٢٥- ڕواندی، سەرچاوەی ناوبرا، ل ٣٧٨.

٢٦- الشريف، الدكتور محمد، الأسلام والحياة الجنسية، دار مكتبة الهلال، ص ١٠٩-١١٠.
٢٧- محمود، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٤٧.
٢٨- المسعودي، أبو الحسن على، مروج الذهب ومعادن الجوهر، بيروت، الجزء الرابع، ص ٢٣٠.
٢٩- الثعالبي، ابى منصور عبدالملك، لطائف اللطف، تحقيق: الدكتور عمر الاسعد، بيروت، دار المسيرة، ص ٨٦.
٣٠- وەرگیراوە لە: ڕواندی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٧٦-٣٧٧.
٣١- العلي. الدكتور صالح أحمد، محاضرات في تأريخ العرب، الجزء الأول. الفصل العاشر.
٣٢- المنجد، سەرچاوەی ناوبراو، ل ١٢.
٣٣- هەمان سەرچاوە، ل ٢٤.
٣٤- الأبشيهي، الأمام شهاب الدين بن محمد، المستطرف في كل فن مستظرف، مؤسسة عزالدين، بيروت، ص ٥١١-٥١٢.
٣٥- المنجد، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٢٦.
٣٦- هەمان سەرچاوە، ل ٣٥-٣٦.
٣٧- الذهبي، سيرة اعلام النبلاء، الجزء الثالث، ص ٢٥١.
٣٨- الثعالبي، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٩.
٣٩- الأطرقضي، رمزية الحياة الأجتماعية في بغداد منذ نشأتها حتى نهاية العصر العباسي الأول. الطبعة الأولى، بغداد، ص ١٦٢-١٦٣.
٤٠- الخطيب البغدادي، الحافظ ابوبكر أحمد بن على، تأريخ بغداد أو مدينة السلام، تصحيح: محمد الحامد الفقى، الجزء الأول، ص ٢٧٧.

٤١- ابن جوزية، المنتظم في تأريخ الملوك والأمم، الجزء الثامن، ص ٤.
٤٢- ابن عبد ربه، أحمد بن محمد، العقد الفريد، الجزء الأول، دار أحياء التراث العربي، ص ١٦٨.
٤٣- المنجد، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٤٧.
٤٤- هەمان سەرچاوە، ل ٤٧.
٤٥- هەمان سەرچاوە، ل ٤٤-٤٥.
٤٦- الذهبي، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٧٧.
٤٧- ابن الأثير، على بن أحمد بن ابي كرم، الكامل في التأريخ، الجزء السادس القاهرة، ص ١٢٠.
٤٨- الأطرقچی. سەرچاوەی ناوبراو، ل ١٦٨.
٤٩- التنوخي، الفرج بعد الشدة، الجزء الثاني، ص ٢٢.
٥٠- السيوطي، جلال الدين، تأريخ الخلفاء، حققه و قدم له و خرج آياته: قاسم الرفاعي و الشيخ محمد العثماني، دار القلم، بيروت، ص ٣٤٠-٢٣٦.
٥١- المنجد، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥٣.
٥٢- هەمان سەرچاوە، ل ٢٧.
٥٣- هەمان سەرچاوە، ل ٢٧.
٥٤- العيون والحقائق بأخبار الحدائق (المعتصم) بأعتناء ما بهستين، ليدن، ص ١٥٠.
٥٥- الطبري، على بن جرير، تأريخ الرسل والملوك، الجزء الحادى عشر، ص ٧.
٥٦- اليعقوبي، كتاب البلدان، ص ٢٣.
٥٧- ابن خزذابة، المسالك والممالك، ص ٣٩.

٥٨- بۆ هاتنی رەگەزی تورك بۆ رۆژهەڵاتی ئیسلامی بڕوانە:
محمود شريف، د. حسن أحمد و أحمد ابراهيم، العالم اللآسلامي في العصر العباسي. الطبعة الأولى، دار الفكر العربي.

٥٩- السيوطي، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٨١.

٦٠- بڕوانە: راوندی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٨٠.

٦١- هەمان سەرچاوە، ل ٣٧٥.

٦٢- السيوطي، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٨٧.

٦٣- هەمان سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٨٩.

٦٤- هەمان سەرچاوە، ل ٣٨٧.

٦٥- فودة، دكتور فرج، الحقيقه الغائبة، ص ١٢٨.

٦٦- المنجد، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥٥.

٦٧- ابن الأثير سەرچاوەی ناوبراو، ج ٧، ل ١٧٤-١٧٥.

٦٨- السيوطي، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٤٢٣، المنجد، سەرچاوەی ناوبرا، ل ٥٦.

٦٩- الشابشتی، أبو الحسن علی بن محمد، الديارات، تحقيق: گورگيس عواد، دار الرائد العربي، الطبعة الثالثة، ص ١٩٣.

٧٠- هەمان سەرچاوە، ل ١٩٥.

٧١- المنجد، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٦٠، ديوان أبی نواس، تحقيق الأستناد محمود كامل، ص ٢٠٥.

٧٢- الثعالبي، سەرچاوەی ناوبراو، ص ٤٧.

٧٣- راوندی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٩٩.

٧٤- الشابشتي، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٢٠٥-٢٠٦.

٧٥- بۆ زیاتر لە ژیانی ئەم شاعیرە:
ابو فرج الاصفهاني، الأغاني، الجزء السادس، ص ١٦٥-٢٠٥.

٧٦- المنجد، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٦٦-٦٧.

٧٧- ڕواندی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٢٥.

٧٨- وەرگیراو لە: مجتبی مینوی، نقد حال، نظام الملك، ص ٢٢٢.

٧٩- ڕواندی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٩٠-٣٩١.

٨٠- مهدی محقق، رهنمای کتاب، تیرماه ١٣٣٩، ص ٢٢٤.

٨١- بن تغریبردي، جمال الدین أبي المحاسن، النجوم الزاهرة في ملوك مصر و القاهرة. مصر، الجزء الخامس، ص ٢٨٨-٢٨٩.

٨٢- الذهبي، شمس الدین بن محمد، تاریخ الأسلام و وفیات المشاهیر والأعلام، الطبعة الأولى. تحقیق: د. عمر عبدالسلام تدمري، دار الکاتب العربي، ص ١٨٨-١٨٩.

٨٣- الابشیهي، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥١٢.

٨٤- المقریزي، السلوك لمعرفة دول الملوك، الجزء الأول، ص ٨١٣.

٨٥- العریني، د. السید الباز، الممالیك، دار النهضة، ص ١٣٤.

٨٦- المقریزي، سەرچاوەی ناوبراو، ج٢، ص ٥٢٥-٥٣٦.

٨٧- بن تغریبردی، سەرچاوەی ناوبراو، ج٧، ل ٣٢١.

٨٨- الابشیهي، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٧٦٤.

٨٩- أبو فضل بیهقي، تأریخ بیهقي، تصحیح: علی أکبر فیاض، چاپ أدیب، ص ٤١٧-٤١٨.

٩٠- هەمان سەرچاوە، ل ٢٥٢.

٩١- عروضی، نظامي، ضهار مقالة، چاپ أول، ص ٣٢-٣٤.

٩٢- شیرازی، سعدی، گلستان، گزینەو سخن فارسی.

٩٣- سفرنامەو ابن فضلان، ترجمە: أبو الفضل طباطبائي، چاپ أول، ص ٣٣٤.
٩٤- رواندی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٤٠٦-٤٠٧.
٩٥- اقبال، عباس، تأريخ غول، ص ٣٣٨.
٩٦- واصف، بدايع الوقائع، جلد دوم، ص ١٢٢٢.
٩٧- جەوينی، عطا ملك، تأريخ جهانطشا، بة اهتمام سيد جلال تهران، جلد سوم، ص ١٣٩.
٩٨- باربارو، جوزفا، سفرنامەو ونيزيان، ترجمە: منوچهر اميری، چاپ أول، ص ٤٢٩.
٩٩- فلسفی، نصرالله، زندگی سياسی شاعباس، جلد أول، انتشارات علمی، ص ٣١.
١٠٠- تارونيە، زندگی سياسی شاعباس أول، جلد سوم، ص ٥٥-٦٣.
١٠١- هەمان سەرچاوە.
١٠٢- شاردن، ژان، سياحتنامەو شاردن، ترجمەء محمد لوی عباس، جلد دوم، ص ٢١٤.
١٠٣- رستم الحكما، رستم التواريخ، به اهتمام محمد مشيری، ص ٢٠٠.
١٠٤- سەبارەت بە دەرباری پهلوی دەتوانرێت ناوی (آرنست پروين) ی سويدی هاودەمی محەمەد رەزاشا و (تقی امامی و امير علائی) بهێنرێت کە بە (راسبۆتينی ئێران) نێويان دەرکردبوو، بەقەولی (کارمن درايفوس) ئيمامی ئومەتيش واتە (خومەينی) لە خەتابووە، بڕوانە:
فردوست، ارتشبد حسين، ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، جلد أول، انتشارات أطلاعات، ص ٤٦-٤٧، ٥٨-٥٩ ، ١٩٧-

١٩٨" درایفوس، روبرت کارمن، رهینه خمینی، مطابخ المخابرات الأنگلو أمریکیة، ترجمة و تقدیم: الدکتور علی شمس الدین الناصر، استاذ في العلوم السیاسیة، الو ظبي، ص٨٢.

١٠٥- وەرگیراوە لە: رواندی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٨٣-٣٨٦.

١٠٦- بڕوانە: دیوان فرخی، به اهتمام دبیر ساقی، چاپ أول، ص ١٠٧.

١٠٧- وەرگیراوە لە: رواندی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٨٧-٣٨٨.

١٠٨- نفیسی، سعید، دیوان عراقی، مقدمه، چاپ چهارم، ص ٤٢-٤٩ ، ٢٠٩.

١٠٩- صفاء ذبیح الله، تأریخ ادبیات ایران، جلد دوم، ص ٧١.

١١٠- دیوان ایرج میرزا، به اهتمام دکتر محمد جعفر محجوب، ص ١٩٦.

١١١- رواندی، سەرچاوەی ناوبراو، ص ٣٧٦.

١١٢- باربەر، نوێل، فەرمانڕەوایانی قۆچی زێڕین، وەرگێڕانی: ئازاد کەریم وەلی، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠١، ل ٣١-٣٢.

١١٣- هەمان سەرچاوە، ل ٢٣-٣٥.

١١٤- تارونیە، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥٥-٥٦.

١١٥- الوردي، دراسة في طبیعة.. ل ٣٢٣-٣٢٤" لمحات اجتماعیة، ل ١٥٢-١٥٣.